

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

В. М. Стешенко

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ І БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Навчальний посібник

Підготовлено в рамках реалізації
і за підтримки Програми Європейського Союзу
ERASMUS+ 573861-EPP-1-2016-1-EE-EPPKA2-CBHE-JP
«European Human Rights Law for Universities of Ukraine and Moldova» –
HRLAW

2-ге видання, змінене

Харків
«Право»
2019

УДК 341.215.4
В39

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Цей проект фінансується за підтримки Європейської Комісії. Ця публікація відображає лише погляди автора, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

(протокол № 4 від 22 листопада 2019 р.)

Рецензенти:

М. В. Буроменський – д-р юрид. наук, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

О. В. Сердюк – д-р юрид. наук, професор кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Автор:

В. М. Стешенко – канд. юрид. наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

© Стешенко В. М., 2018

© Стешенко В. М., зміни, 2019

ISBN 978-966-937-844-6

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

***Присвячується
УСІМ українським дітям
та їхнім люблячим родинам***

«Mankind owes to the Child the best that it has to give»

«Людство має дати Дитині найкраще, що в нього є»

*(з преамбули Женевської декларації
прав дитини 1924 р.)*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
ПРОГРАМА	9
ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ.....	40
ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ.....	40
§ 1. Зародження концепції правового захисту прав дитини.....	40
§ 2. Женевська декларація прав дитини 1924 р. Роль Ліги Націй і Міжнародної організації праці у становленні правового захисту прав дітей та підлітків.....	43
§ 3. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р.	45
§ 4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. і три факультативні протоколи до Конвенції	47
§ 5. Чинні для України міжнародно-правові договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків.....	51
§ 6. Чинні для України міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків.....	54
§ 7. Чинні для України міжнародно-правові акти рекомендацій- ного характеру про захист прав дітей та підлітків.....	57
§ 8. Загальний огляд нормативно-правових актів України про захист прав дітей та підлітків.....	59
ТЕМА 2. КАТАЛОГ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	62
§ 1. Перелік прав дітей та підлітків. Рівність прав дітей та підлітків.....	63
§ 2. Право дітей та підлітків на захист своїх прав.....	68
§ 3. Право дитини на життя.....	75
§ 4. Право дитини на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки.....	77
§ 5. Право дитини не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню	83

§ 6. Право дитини висловлювати власні погляди і думки.....	86
§ 7. Право дитини на свободу думки, совісті та релігії	89
§ 8. Право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів	92
§ 9. Право дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на її честь і гідність.....	94
§ 10. Право дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поведіння та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання.....	97
§ 11. Право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я	103
§ 12. Право дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування	115
§ 13. Право дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку	125
§ 14. Право дитини на освіту.....	127
§ 15. Право дитини на відпочинок і дозвілля	132
§ 16. Право дитини на захист від економічної експлуатації	134
§ 17. Право дитини на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.....	141
§ 18. Права дітей та підлітків у цивільних відносинах	143
ТЕМА 3. ПРАВО ДИТИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ ТА БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР	146
§ 1. Закріплення права на інформацію в міжнародно-правових актах.....	146
§ 2. Загальний огляд національних правових актів України про захист права на інформацію	149
§ 3. Зміст права дітей та підлітків на інформацію та безпечний інформаційний простір	152

§ 4. Рекомендації щодо забезпечення права дітей та підлітків на безпечний інформаційний простір	158
ТЕМА 4. ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ	161
§ 1. Міжнародно-правове регулювання ювенальної юстиції.....	161
§ 2. Загальні положення чинного законодавства України у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції.....	167
§ 3. Правові підстави та особливості адміністративної відповідальності дітей та підлітків в Україні	169
§ 4. Правові підстави та особливості кримінальної відповідальності дітей та підлітків в Україні	170
§ 5. Права дітей та підлітків у кримінальному процесі України	173
ТЕМА 5. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ БАТЬКІВ, ОПІКУНІВ І ПІКЛУВАЛЬНИКІВ ЩОДО ДІТЕЙ. УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ	176
§ 1. Загальні положення про права та обов'язки батьків.....	176
§ 2. Обов'язки батьків щодо дитини	179
§ 3. Права батьків щодо дитини.....	188
§ 4. Органи опіки та піклування	195
§ 5. Права та обов'язки опікунів і піклувальників щодо дітей	197
§ 6. Усиновлення дітей	200
ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ.....	202
§ 1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.....	203
§ 2. Уповноважений Президента України з прав дитини	205
§ 3. Міністерство соціальної політики України	208
§ 4. Міністерство охорони здоров'я України	211
§ 5. Міністерство освіти і науки України.....	213
§ 6. Міністерство юстиції України	214
§ 7. Національна поліція України	215
§ 8. Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства	216
§ 9. Органи і служби у справах дітей загальної компетенції	217

§ 10. Заклади для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах.....	222
§ 11. Заклади для безпритульних дітей та підлітків.....	232
§ 12. Заклади для дітей та підлітків з особливими потребами (з функціональними обмеженнями).....	237
§ 13. Спеціальні заклади та установи для профілактики правопорушень серед дітей та підлітків.....	243
ТЕМА 7. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ.....	248
§ 1. Загальні положення про міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків	248
§ 2. Комітет ООН по правах дитини.....	249
§ 3. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).....	252
§ 4. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні	253
§ 5. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН).....	254
§ 6. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)	255
§ 7. Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО).....	256
§ 8. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав дітей та підлітків.....	257
КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ.....	262
ГЛОСАРІЙ	271
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	315
ДОДАТКИ.....	371
Рекомендована література	371
Корисні інтернет-лінки	385

ВСТУП

Наша цивілізація станом на 1 серпня 2018 р. налічує 7 млрд 600 млн людей [1], з яких майже третина, а саме 2 млрд 200 млн, є дітьми [2]. В українських сім'ях наразі зростає 8 млн дітей та підлітків [3].

У Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй від 8 вересня 2000 р. глави держав та урядів нашої планети солідарно заявили про свою колективну відповідальність за утвердження принципів людської гідності, справедливості і рівності на глобальному рівні перед всіма жителями Землі, особливо перед найбільш вразливими з них, і зокрема перед дітьми світу, яким належить майбутнє [4, Art. 1, 2].

Авторитетні міжнародно-правові акти універсального характеру, зокрема Женевська декларація прав дитини від 26 вересня 1924 р. [5, преамбула], Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [6, Art. 25(2)], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [7, Art. 10(3)], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [8, Art. 23(4), 24] і Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. [9, преамбула], наголошують на особливому захисті дитини.

Преамбула Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 р. зазначає, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту [10, преамбула].

З огляду на викладене навчальний посібник, який пропонується Вашій увазі, ґрунтується на міжнародно-правових актах універсального та регіонального характеру, а також на актах національного законодавства України про захист прав дітей та підлітків, і тому буде корисним для студентів юридичних закладів вищої освіти, практикуючих юристів, правозахисників, чиновників, які опікуються захистом прав дітей та підлітків, а також для всіх дітей та членів їхніх родин.

ПРОГРАМА

Тема 1. Загальні положення про правовий захист прав дітей та підлітків в Україні

Зародження концепції правового захисту прав дитини. Соціально-економічні передумови зародження концепції захисту прав дитини. Веймарська конституція 1919 р. Конституція Австрійської республіки (у редакції 1929 р.). Конвенція, що регулює опіку над неповнолітніми, від 12 червня 1902 р. Роль Еглантайн Джебб (Eglantyne Jebb) і Міжнародного фонду «Save the Children» у становленні правового захисту прав дітей та підлітків.

Роль Ліги Націй у становленні правового захисту прав дітей та підлітків. Значення Ліги Націй у формуванні основ міжнародно-правового захисту прав дітей та підлітків. Женевська декларація прав дитини 1924 р. (Geneva Declaration of the Rights of the Child). Зміст і юридична сила Декларації прав дитини 1924 р. Конвенція про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми від 30 вересня 1921 р.

Роль Міжнародної організації праці у становленні правового захисту прав дітей та підлітків: Конвенція МОП № 5 від 29 жовтня 1919 р. про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості, Конвенція МОП № 6 від 28 листопада 1919 р. про нічну працю підлітків у промисловості, Конвенція МОП № 15 від 11 листопада 1921 р. про мінімальний вік допуску підлітків до роботи вантажниками вугілля чи кочегарами на флоті.

Декларація прав дитини (Declaration of the rights of the child) від 20 листопада 1959 р. Зміст і юридична сила Декларації прав дитини 1959 р. Лист-роз'яснення Міністерства юстиції України від 19 вересня 2015 р. № Ш-16216/10.2. Міжнародний день прав дітей (Universal Children's Day). Указ Президента України «Про День захисту дітей» від 30 травня 1998 р. № 568/98.

Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child) від 20 листопада 1989 р. Набрання чинності Конвенції про права дитини для України. Міжнародно-правове визначення поняття

«дитина» («child»). Зміст і керівні принципи Конвенції про права дитини.

Факультативні протоколи (Optional Protocols) до Конвенції про права дитини: Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, від 25 травня 2000 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, від 25 травня 2000 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень, від 19 грудня 2011 р.

Чинні для України базові міжнародно-правові акти про права людини: Статут ООН, Міжнародний білль про права людини: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, від 16 грудня 1966 р., Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари, від 15 грудня 1989 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, від 10 грудня 2008 р.

Чинні для України міжнародні договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків: Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, від 10 грудня 1984 р., Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., Конвенція про

стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р., Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р., Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. та ін.

Чинні для України конвенції Міжнародної організації праці про захист прав дітей та підлітків: Конвенція МОП № 16 від 11 листопада 1921 р., Конвенція МОП № 77 від 9 жовтня 1946 р., Конвенція МОП № 78 від 9 жовтня 1946 р., Конвенція МОП № 79 від 9 жовтня 1946 р., Конвенція МОП № 90 від 10 липня 1948 р., Конвенція МОП № 138 від 26 червня 1973 р. і Конвенція МОП № 182 від 17 червня 1999 р.

Чинні для України конвенції Гаазької конференції з міжнародного приватного права про захист прав дітей та підлітків: Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р., Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р.

Чинні для України міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ETS No 005) і протоколи до неї, Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, від 15 жовтня 1975 р. (ETS No. 085), Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105), Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ETS No. 160), Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS No. 163), Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. (ETS No. 166), Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192), Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. (CETS No. 197), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної

експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (CETS No 201), Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (CETS No 202) від 27 листопада 2008 р.

Правові акти Європейського Союзу про захист прав дітей та підлітків: Договір про Європейський Союз (Treaty on European Union) у Лісабонській редакції від 13 грудня 2007 р., Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union) від 7 грудня 2000 р., документ Європейської Комісії від 4 липня 2006 р. «На шляху до Стратегії Європейського Союзу про права дитини» та ін.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV.

Чинні для України міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків, прийняті на рівні ООН: Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів від 14 грудня 1974 р., План дій зі здійснення Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей у 1990-х роках, прийнятий на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, від 30 вересня 1990 р., Декларація тисячоліття ООН від 8 вересня 2000 р., Декларація та План дій «Світ, придатний для життя дітей» від 10 травня 2002 р., Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародне десятиріччя культури миру і ненасильства в інтересах дітей планети, 2001–2010 роки» від 20 жовтня 2005 р., Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Права дитини» від 23 грудня 2005 р. та ін.

Чинні для України акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків, прийняті під егідою ОБСЄ (НБСЄ): Заключний (Гельсінський) акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р., Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. та ін.

Чинні для України акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків, прийняті в рамках Ради Європи: Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років, Рекомендація Комітету Міністрів No. R (98) 8 від 18 вересня 1998 р.

про участь дітей у сімейному і соціальному житті, Рекомендація Комітету Міністрів СМ/Rec(2011)12 від 16 листопада 2011 р. про права дітей та соціальні послуги, дружні до дітей та сімей, Резолюція ПАРС 1995(2014) від 11 квітня 2014 р. «Припинення дитячої бідності в Європі», Рекомендація Комітету Міністрів СМ/Rec(2018)7 від 4 липня 2018 р. «Про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі» та ін.

Загальний огляд нормативно-правових актів України про правовий захист прав дітей та підлітків: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини», затверджена Законом України від 5 березня 2009 р. № 1065-VI, Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р, Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453 та ін.

Визначення поняття «дитина» у національному законодавстві України: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Визначення поняття «малолітня дитина» і поняття «неповнолітня дитина» у Сімейному кодексі України. Визначення понять «підлітки» і «діти підліткового віку» у Наказах Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382 і від 12 грудня 2002 р. № 465.

Тема 2. Каталог прав дітей та підлітків

Перелік прав дітей та підлітків у Конвенції про права дитини 1989 р.

Рівність прав дітей та підлітків і заборона дискримінації щодо дітей та підлітків: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Закон України «Про охорону

дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України.

Право дітей та підлітків на захист своїх прав: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Рішення Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. № 9-зп, Рішення Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р., Рішення Конституційного Суду України у справі про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI, Цивільний процесуальний кодекс України, рішення ЄСПЛ у справі T. and V. v. United Kingdom (1999).

Право дитини на життя: Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.

Право дитини на ім'я: Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Цивільний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI, Сімейний кодекс України, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 10 листопада 2010 р. № 1025, Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064, Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної

особи, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915.

Право дитини на громадянство: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III, Положення про паспорт громадянина України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 р. № 2503-XII, Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон, затверджене Постановою Верховної Ради України від 23 лютого 2007 р. № 719-V, Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI.

Право дитини на сімейні зв'язки: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.

Право дитини не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню: Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV, Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192).

Право дитини висловлювати власні погляди і думки: Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про

інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, Сімейний кодекс України.

Право дитини на свободу думки, совісті та релігії: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ.

Право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів: Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ, Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI, Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ.

Право дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на її честь і гідність: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ.

Право дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи небального і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт

про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS № 163), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10 грудня 1984 р., Факультативний протокол до цієї Конвенції, від 18 грудня 2002 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. (ETS No. 126), Конституція України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658, Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, Кримінальний кодекс України.

Право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS No. 163), Конституція України, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII, Програма подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 955, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс

України, Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. № 1645-III, Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р. № 1972-XII, Порядок здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1318, Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення організації надання медичної допомоги підліткам та молоді» від 2 червня 2009 р. № 383, Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення амбулаторно-поліклінічної допомоги дітям в Україні» від 29 листопада 2002 р. № 434. Адміністративна і кримінальна відповідальність за порушення права дітей та підлітків на охорону здоров'я.

Право дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS № 163), Конституція України, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII, Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII, Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV, Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-XIV, Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII, Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р.

№ 1768-III, Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV, Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 р. № 875-XII, Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16 листопада 2000 р. № 2109-III, Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796-XII, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII, Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI, Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751, Постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя» від 8 лютого 1994 р. № 66, Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 5 квітня 1994 р. № 226, Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років» від 26 липня 2001 р. № 889, Постанова Кабінету Міністрів України «Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ» від 12 вересня 2012 р. № 852.

Право дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS № 163), Конституція України, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.

Право дитини на освіту: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII, Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. № 2628-III, Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV, Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. № 1841-III, Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР, Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII.

Право дитини на відпочинок і дозвілля: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах» від 22 листопада 2004 р. № 1591, Постанова Кабінету Міністрів України

«Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні» від 14 квітня 1997 р. № 323, Постанова Кабінету Міністрів України «Про розвиток Міжнародного дитячого центру «Артек» та дитячих оздоровчих закладів» від 30 квітня 1998 р. № 591, Державна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33. Адміністративна відповідальність за порушення права дітей та підлітків на відпочинок і дозвілля.

Право дитини на захист від економічної експлуатації: Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік прийому на роботу від 26 червня 1973 р., Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 червня 1999 р., Конвенція МОП № 16 від 11 листопада 1921 р. про обов'язковий медичний огляд дітей та підлітків, зайнятих на борту суден, Конвенція МОП № 77 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці у промисловості, Конвенція МОП № 78 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах, Конвенція МОП № 79 від 9 жовтня 1946 р. про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах, Конвенція МОП № 90 від 10 липня 1948 р. про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року), Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Кодекс законів про працю України. Адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці дітей та підлітків. Кримінальна відповідальність за порушення права дітей та підлітків на захист від економічної експлуатації.

Право дитини на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень: Конвенція про права дитини 1989 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої

порнографії, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р., Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. (CETS No. 197), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (CETS No 201), Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Кримінальна відповідальність за порушення права дітей та підлітків на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.

Права дітей та підлітків у цивільних правовідносинах.

Цивільна дієздатність дітей та підлітків у віці до 14 років (малолітніх дітей): право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини і право здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом (стаття 31(1) Цивільного кодексу України).

Цивільна дієздатність дітей та підлітків у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх осіб): право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; право самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; право самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) (стаття 32 Цивільного кодексу України).

Право дитини на одержання встановленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків (стаття 17 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, статті 1241(1) і 1261(1) Цивільного кодексу України).

Тема 3. Право дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір

Закріплення права на інформацію в міжнародно-правових актах: Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний

пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. (ETS No. 185), Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, від 28 січня 2003 р. (ETS No. 189), Доповідь Комітету з прав дитини «Digital media and children's rights» («Цифрові медіа і права дітей»), Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2014)6 від 16 квітня 2014 р. «Guide to human rights for Internet users» («Керівництво з прав людини для інтернет-користувачів»), Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років (Council of Europe Strategy for the Rights of the Child).

Загальний огляд національних правових актів України про захист права на інформацію: Конституція України, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (Справа № 1-9/201) від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012, Цивільний кодекс України, Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ, Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V, Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», схвалені Постановою Верховної Ради України від 31 березня 2016 р. № 1073-VІІІ, Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р, Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-ІV, Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР, Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-ІV, Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-ХІІ, Закон України «Про Суспільне телебачення і

радіомовлення України» від 17 квітня 2014 р. № 1227-VII, Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23 вересня 1997 р. № 538/97-ВР, Закон України «Про радіочастотний ресурс України» від 1 червня 2000 р. № 1770-III, Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII.

Зміст права дітей та підлітків на інформацію та безпечний інформаційний простір: Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII, Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII, Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV, Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V, Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV, Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР.

Рекомендації щодо забезпечення права дітей та підлітків на безпечний інформаційний простір: Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок», схвалена Рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 27 серпня 2009 р. № 12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі» від 17 листопада 2004 р. № 1550. Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі» від 27 травня 2015 р. № 333.

Мультсеріали «Це – наше і це – твоє» і «Корисні підказки».

Тема 4. Ювенальна юстиція

Міжнародно-правове регулювання ювенальної юстиції на універсальному рівні: Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація прав дитини 1959 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН

A/RES/40/33 від 29 листопада 1985 р., Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/110 від 14 грудня 1990 р., Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/43/173 від 9 грудня 1988 р., Керівні принципи для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/112 від 14 грудня 1990 р., Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/113 від 14 грудня 1990 р., Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, прийняті Резолюцією ЕКОСОП 2005/20 від 22 липня 2005 р. та ін.

Міжнародно-правове регулювання ювенальної юстиції в рамках Ради Європи: Рекомендація Комітету Міністрів R(87)20 від 17 вересня 1987 р. державам – членам Ради Європи про реакцію суспільства на злочинність неповнолітніх, Рекомендація Комітету Міністрів R(88)6 від 18 квітня 1988 р. державам – членам Ради Європи про реакцію суспільства на злочинність неповнолітніх серед підлітків із сімей мігрантів, Рекомендація Комітету Міністрів Rec(2003)20 від 24 вересня 2003 р. державам – членам Ради Європи про нові способи протидії злочинності неповнолітніх та про роль ювенальної юстиції, Рекомендація Комітету Міністрів Rec(2006)2 від 11 січня 2006 р. державам – членам Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил, Рекомендація Комітету Міністрів CM/Rec(2008)11 від 5 листопада 2008 р. державам – членам Ради Європи щодо Європейських правил для неповнолітніх правопорушників, що підлягають покаранням, Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 р.

Загальні положення чинного законодавства України у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011, План

заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 357, Положення про судових вихователів, затверджене Наказом Голови Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15 листопада 1996 р., Типове положення про уповноважений орган з питань пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 серпня 2017 р. за № 1030/30898), Типове положення про сектор ювенальної пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 серпня 2017 р. за № 1031/30898), Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ від 19 грудня 2017 р. № 1044 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 7 червня 2018 р. за № 686/32138).

Правові підстави та особливості адміністративної відповідальності дітей та підлітків в Україні: вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність (стаття 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення – КпАП), вчинення правопорушення неповнолітнім як обставина, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення (стаття 34(4) КпАП), втягнення неповнолітнього в правопорушення як обставина, що обтяжує відповідальність за адміністративне правопорушення (стаття 35(3) КпАП), адміністративна відповідальність неповнолітніх у віці від 16 до 18 років (стаття 13 КпАП), заходи впливу, що можуть застосовуватися за вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років (стаття 24-1 КпАП),

особливості відшкодування майнової шкоди, завданої неповнолітнім, який досяг 16 років і має самостійний заробіток (стаття 40(2) КпАП), особливості притягнення неповнолітніх до суспільно корисних робіт (стаття 31-1(2) КпАП), заборона застосування адміністративного арешту до осіб, які не досягли 18 років (стаття 32(2) КпАП).

Правові підстави та особливості кримінальної відповідальності дітей та підлітків в Україні: вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (стаття 22(1) Кримінального кодексу України – КК України), кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у віці від 14 до 16 років (стаття 22(2) КК України), вчинення злочину неповнолітнім як обставина, що пом'якшує покарання (стаття 66(1-3) КК України), вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини, а також вчинення злочину з використанням малолітнього, як обставини, які обтяжують покарання (стаття 67(1-6), (1-9) КК України), особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (статті 97–108 КК України), можливість звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості (стаття 97(1) КК України), примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітнього (стаття 105(2) КК України), основні і додаткові види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину (стаття 98 КК України), заборона застосування до осіб віком до 16 років покарання у виді арешту (стаття 60(3) КК України), заборона застосування до неповнолітніх покарання у виді обмеження волі (стаття 61(3) КК України), умови утримання неповнолітніх в арештних домах (статті 15(2) і 51(1), (3), (5) Кримінально-виконавчого кодексу України – КВК України), особливості утримання засуджених неповнолітніх у виховних колоніях (статті 19, 88(2), 92(1) і 107(4) КВК України), заборона застосування до засуджених неповнолітніх гамівної сорочки, а також заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (стаття 106(3) КВК України), особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми згідно зі статтями 144–146, 148, 149 КВК України.

Права малолітніх дітей у кримінальному процесі України: додаткові гарантії для малолітніх під час кримінального провадження (стаття 10(2) Кримінального процесуального кодексу України – КПК України), спеціальні слідчі у кримінальному провадженні щодо малолітньої особи (стаття 484(2) КПК України), заборона застосування до малолітньої особи приводу як свідка (стаття 140(3) КПК України), особливості допиту малолітньої особи (малолітнього свідка) (статті 226 (1, 2), 232(1), 336(1), 354(1) КПК України), особливості проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої особи (стаття 227(1) КПК України).

Права неповнолітніх осіб у кримінальному процесі: належність неповнолітнім особам у кримінальному провадженні процесуальних прав, які мають малолітні особи, особливості проведення опитування неповнолітніх (стаття 33(2) Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII), обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років (стаття 52(2) КПК України), особливості затримання неповнолітньої особи (стаття 213(2) КПК України), особливості обов'язку неповнолітніх давати правдиві показання (статті 226(3) і 354(2) КПК України), право неповнолітнього самостійно подати апеляційну або касаційну скаргу (статті 393(4) і 425(4) КПК України), Глава 38 КПК України «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»: §1 «Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх» (статті 484–497 КПК України) і §2 «Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності» (статті 498–502 КПК України).

Тема 5. Права та обов'язки батьків, опікунів і піклувальників щодо дітей. Усиновлення дітей

Загальні положення про права та обов'язки батьків: Конвенція про права дитини 1989 р., Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного

кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. № 3.

Обов'язок забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я: Конвенція про права дитини 1989 р., Сімейний кодекс України.

Обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану: Конвенція про права дитини 1989 р., Сімейний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI.

Обов'язок батьків визначити прізвище, ім'я та по батькові дитини: Конвенція про права дитини 1989 р., Сімейний кодекс України.

Обов'язок виховувати та розвивати дитину: Конвенція про права дитини 1989 р., Конституція України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Обов'язок батьків утримувати дитину: Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р., Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р., Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Порядок стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 р. № 1203, Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189. Цивільна відповідальність за прострочення сплати аліментів та оплати додаткових витрат на дитину. Кримінальна відповідальність за

ухилення від сплати аліментів на утримання дітей і за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною.

Обов'язок батьків нести цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх дітьми: Цивільний кодекс України.

Право батьків на особисте виховання дитини: Конвенція про права дитини 1989 р., Сімейний кодекс України.

Релігійне виховання дітей: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р., Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р., Підсумковий документ Віденської зустрічі держав – учасниць Нарadi з безпеки та співробітництва в Європі від 15 січня 1989 р.

Право батьків на спілкування з дитиною: Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192), Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III.

Право батьків на захист своєї дитини: Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Сімейний кодекс України.

Право батьків на визначення місця проживання дитини: Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV.

Право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб: Декларація прав дитини 1959 р., Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях від 3 грудня 1986 р., Сімейний кодекс України.

Органи опіки та піклування: Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105), Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України,

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866.

Права та обов'язки опікунів і піклувальників щодо дітей: Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS №. 105), Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866, Правила опіки та піклування, затверджені Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17 червня 1999 р. за № 387/3680). Кримінальна відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною і за зловживання опікунськими правами.

Усиновлення дітей: Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (CETS No 202) від 27 листопада 2008 р., Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV, Сімейний кодекс України, Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905, Порядок повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 569, Узагальнення судової практики Верховного Суду України

«Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми» від 11 грудня 2008 р. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) і за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).

Тема 6. Організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків в Україні

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: Конституція України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. Відділ з питань дотримання прав дитини Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності.

Уповноважений Президента України з прав дитини: Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. № 811 (в редакції Указу Президента України від 1 вересня 2015 р. № 528/2015). Європейська мережа омбудсменів з прав дітей (The European Network of Ombudspersons for Children / ENOC).

Міністерство соціальної політики України: Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР, Положення про Міністерство соціальної політики України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423.

Міністерство охорони здоров'я України: Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затверджене Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 467/2011.

Міністерство освіти і науки України: Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (CETS No 202) від 27 листопада 2008 р.

Міністерство юстиції України: Положення про Міністерство юстиції України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р., Європейська конвенція

про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105), Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192).

Національна поліція України: Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII, Положення про Національну поліцію, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877.

Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства: Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200.

Орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей: Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР.

Служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації: Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068.

Служба у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації: Типове положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068.

Центр захисту дітей «Наші діти»: Типове положення про центр захисту дітей «Наші діти», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1421.

Комунальний заклад «Дитячий будинок “Наш дім” Кіровоградської міської ради Кіровоградської області»: Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення у м. Кіровограді експерименту із запровадження інноваційної форми влаштування і

виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 11 квітня 2012 р. № 213-р.

Сім'я патронатного вихователя: Сімейний кодекс України, Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148.

Прийомна сім'я: Сімейний кодекс України, Положення про прийомну сім'ю, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565.

Дитячий будинок сімейного типу: Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564.

Дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності: Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 вересня 2012 р. за № 1629/21941).

Соціальний центр матері та дитини: Типове положення про соціальний центр матері та дитини, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741.

Центр соціально-психологічної допомоги: Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741.

Територіальний центр надання соціальних послуг: Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг), затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2009 р. № 1417.

Центр обліку бездомних осіб: Типове положення про центр обліку бездомних осіб, затверджене Наказом Міністерства соціальної політики України від 19 квітня 2011 р. № 135 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 22 червня 2011 р. за № 750/19488).

Притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації: Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87.

Соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко), затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. № 1291.

Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741.

Центр реінтеграції бездомних осіб: Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14 лютого 2006 р. № 31 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 21 квітня 2006 р. за № 474/12348).

Будинок нічного перебування (нічліжний будинок): Типове положення про будинок нічного перебування, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14 лютого 2006 р. № 31 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 21 квітня 2006 р. за № 475/12349).

Центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю: Типове положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю, затверджене Наказом Міністерства соціальної політики України від 9 серпня 2016 р. № 855 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 1 вересня 2016 р. за № 1209/29339).

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 р. № 877.

Спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат): Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 15 вересня 2008 р. № 852 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 22 грудня 2008 р. за № 1219/15910).

Центр медико-соціальної реабілітації дітей: Положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. № 1072.

Центр ресоціалізації наркозалежної молоді: Типове положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741.

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді: Типове положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741.

Школа соціальної реабілітації: Положення про школу соціальної реабілітації, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 734).

Професійне училище соціальної реабілітації: Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 734).

Приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції: Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 липня 2017 р. № 560 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28 липня 2017 р. за № 926/30794).

Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України: стаття 19 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV.

Тема 7. Міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків

Загальні положення про міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків: стаття 55(5) Конституції України, Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13 лютого 1946 р., Угода між Урядом України та ООН про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй від 6 жовтня 1992 р., Порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371, Перелік центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1276).

Комітет ООН по правах дитини. Загальна характеристика діяльності Комітету. Правила процедури Комітету. Правові документи, які приймаються Комітетом: пропозиції (suggestions), рекомендації загального характеру (general recommendations), загальні коментарі або застереження загального порядку (general comments). Співробітництво України з Комітетом.

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Загальна характеристика діяльності ЮНІСЕФ. Співробітництво між Україною та ЮНІСЕФ. Основна Угода про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України від 7 вересня 1998 р., Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством праці та соціальної політики України та Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у сфері соціальної політики щодо дітей з інвалідністю від 27 травня 2003 р., Угода про співробітництво між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) від 18 грудня 2012 р.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Загальна характеристика та особливості діяльності в Україні. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, від 31 липня 2014 р. Протокол між

Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про внесення змін до Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, від 16 липня 2015 р.

Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Загальна характеристика діяльності УВКБ ООН. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р., Протокол щодо статусу біженців від 31 січня 1967 р. Співробітництво між Україною та УВКБ ООН. Угода про співробітництво між Урядом України та УВКБ ООН від 23 вересня 1996 р., Протокол про доповнення пункту 2 статті 4 Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців, від 23 вересня 1998 р., Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Загальна характеристика діяльності ВООЗ. Співробітництво між Україною та ВООЗ. Базова угода між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва, від 12 червня 1997 р.

Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО). Загальна характеристика діяльності ЮНЕСКО. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р., Конвенція про технічну та професійну освіту від 10 листопада 1989 р., Рекомендація про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти від 14 грудня 1960 р., Рекомендація про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в дусі поваги прав людини і основних свобод від 19 листопада 1974 р., Саламанська Декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість (Саламанка, Іспанія, 7–10 червня 1994 р.), Переглянута Міжнародна хартія про фізичне виховання, фізичну активність і спорт від 17 листопада 2015 р. та ін. Співробітництво

між Україною та ЮНЕСКО. Протокол про співробітництво між Українською РСР і ЮНЕСКО від 13 квітня 1991 р.

Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо захисту прав дітей та підлітків. Юридичне значення правових позицій ЄСПЛ. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV.

Мінімальний вік звернення до ЄСПЛ: справа T. and V. v. United Kingdom (1999).

Захист права на життя дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа Kayak v. Turkey (2012), справа Kontrová v. Slovakia (2007).

Заборона катування щодо дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа V.K. v. Russia (2017), справа Tyrer v. United Kingdom (1978).

Право на приватність дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа G.U. v. Turkey (2016), справа Soderman v. Sweden (2013), справа Z.H. and R.H. v. Switzerland (2015).

Свобода релігії дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа Grzelak v. Poland (2010).

Свобода вираження поглядів дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа Sургus v. Turkey (2001).

Право на освіту дітей та підлітків у практиці ЄСПЛ: справа Memlika v. Greece (2015), справа Mansur Yalçın and Others v. Turkey (2014).

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

- 1. Зародження концепції правового захисту прав дитини.*
- 2. Женевська декларація прав дитини 1924 р. Роль Ліги Націй і Міжнародної організації праці у становленні правового захисту прав дітей та підлітків.*
- 3. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р.*
- 4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. і три факультативні протоколи до Конвенції.*
- 5. Чинні для України міжнародно-правові договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків.*
- 6. Чинні для України міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків.*
- 7. Чинні для України міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків.*
- 8. Загальний огляд нормативно-правових актів України про захист прав дітей та підлітків.*

§ 1. Зародження концепції правового захисту прав дитини

Ідея захисту прав дитини почала складатися через безпосередню участь дітей у «дорослих» [насамперед, у трудових] суспільних відносинах, що привело до формування правосуб'єктності дітей, і, як наслідок, – до об'єктивної необхідності захищати права дітей. З кінця 1700-х – початку 1800-х років в Європі (зокрема в Англії), а згодом і в США промислові машини почали замінювати ручну працю, а дітей почали розглядати як

«**маленьких дорослих**» («**small adults**») і залучати їх до роботи на мануфактурах, заводах і фабриках.

Роботодавці охоче брали дітей на свої підприємства, оскільки дитяча праця коштувала дешевше, дітьми було легше керувати і вони були менш схильні до страйків [11; 12]. Дітей залучали до різноманітних видів роботи: діти працювали у копальнях і на фермах, збирали бавовну і ловили устриць, розносили газети і доставляли повідомлення [13]. При цьому умови праці для дітей були жакливими, наприклад, у США діти працювали від 12 до 18 годин на день, шість днів на тиждень, при цьому досить часто діти починали працювати у віці 7 років [11], а в деяких випадках – навіть із 4 років [14].

Про умови праці «маленьких дорослих» дає уявлення уривок з оповідання Джека Лондона «Відступник» (Jack London «The Apostate», 1906 р.)¹:

«Коли Джонні виповнилося сім років, він пішов працювати на завод – котушки намотувати. У вісім років Джонні влаштувався на джутовий завод. ... Він заробляв на цій роботі два долари на тиждень, а ці два долари мали велике значення: або взагалі не їсти, або ж хронічно не доїдати. Але коли йому було дев'ять, він втратив цю роботу. Причиною стала краснуха. Видужавши, Джонні пішов працювати на скляний завод. ... За десять годин Джонні встигав обробити триста пляшок. Це означало, що він досяг бездоганності машини. Усі зайві рухи були усунені. Кожен рух його тоненьких рук та м'язів на пальцях був швидким і точним. Він працював напружено і в результаті став нервозним. Уночі його м'язи мимоволі скорочувалися, а вдень він не міг як слід розслабитися і відпочити. Джонні увесь час був як заведений, і його м'язи продовжували судомно сіпатися. Окрім того, його обличчя стало землісто-сірим, а спричинений волокнистим пилом кашель ставав дедалі сильнішим. Скінчилося це тим, що в його ослаблених легенях поселилася пневмонія, і він втратив роботу на скляному заводі» [15].

¹ Матеріал для цього оповідання має автобіографічний характер, оскільки Джек Лондон під час навчання у початковій школі продавав газети, а з 14 років працював на консервному заводі.

Перші заходи із захисту прав дитини спочатку були запроваджені саме на національному рівні. Це сталося в Європі у середині XIX ст. – у 1841 р. у Франції були прийняті перші законодавчі акти щодо поліпшення умов праці дітей, а в 1881 р. так само у Франції було вперше закріплено право дітей на освіту [12].

Перша національна конституція, яка офіційно врегулювала правовий статус дитини, – це, очевидно, Конституція Німецької імперії (Веймарська конституція) від 11 березня 1919 р. [16], яка відносила до повноважень парламенту реалізацію державної політики у питаннях материнства, новонароджених, дитинства та юнацтва (ст. 7). Крім того, Веймарська конституція містила прогресивні конституційні норми, які уперше в історії людства на конституційному рівні гарантували рівні умови фізичного, духовного і суспільного розвитку для позашлюбних дітей і дітей, народжених у шлюбі (ст. 121), а також загальнообов'язкову безкоштовну шкільну освіту (ст. 145). Пізніше в Конституції Австрійської республіки (у редакції 1929 р.) [17] було передбачено право Федерального президента визнавати позашлюбних дітей за клопотанням їхніх батьків такими, які народжені у шлюбі (ст. 65). Ця конституційна новела стала першим кроком до зрівнювання у правах дітей, незалежно від їх походження [18, с. 30].

Першим міжнародно-правовим документом про правовий захист прав дитини стала підготовлена на 3-й сесії Гаазької Конференції з міжнародного права Конвенція, що регулює опіку над неповнолітніми, від 12 червня 1902 р. [19]. Зазначена Конвенція втратила чинність майже через 100 років – на підставі статті 51 Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. (набрала чинності 1 січня 2002 р.) [20, Art. 51].

У 1919 р. британка **Еглантайн Джебб** (англ. Eglantyne Jebb) разом зі своєю сестрою Дороті Бакстон (Dorothy Buxton) заснувала у Лондоні громадську організацію «Врятуйте дітей» («**Save the Children**») для допомоги німецьким та австрійським дітям, які постраждали від час Першої світової війни. Згодом організація «Save the Children» почала відкривати представництва в інших

країнах і в 1920 р. за підтримки Міжнародного Комітету Червоного Хреста набула статусу міжнародного фонду [21].

Саме Еглантайн Джебб розробила **проект Декларації прав дитини**, який 23 лютого 1923 р. було затверджено Міжнародним фондом «Save the Children» і 28 лютого 1924 р. передано на розгляд Ліги Націй (League of Nations) [21].

§ 2. Женевська декларація прав дитини 1924 р. Роль Ліги Націй і Міжнародної організації праці у становленні правового захисту прав дітей та підлітків

На підставі проекту Еглантайн Джебб Генеральна Асамблея **Ліги Націй** 26 вересня 1924 р. прийняла **Декларацію прав дитини** (Geneva Declaration of the Rights of the Childs), яка за місцем її прийняття має назву Женевської [21].

Структурно Декларація 1924 р. є достатньо компактним документом, що складається всього з п'яти основних програмних пунктів:

1. Дитина має отримувати усі засоби, необхідні для її нормального матеріального і духовного розвитку.

2. Голодна дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути доглянута; дитина у скруті має отримати допомогу; сирота або безпритульна дитина має отримати притулок і догляд.

3. У лихі часи дитина першою має отримати допомогу.

4. Дитина повинна мати засоби для існування і захист від будь-яких форм експлуатації.

5. Дитина має бути вихована з усвідомленням того, що її кращі якості повинні служити іншим людям [5].

Фактично Декларація 1924 р. визначає обов'язки дорослих щодо дітей [22].

У 1934 р. Генеральна Асамблея Ліги Націй **повторно затвердила Декларацію 1924 р.**, а країни – члени Ліги Націй пообіцяли інкорпорувати норми Декларації у своє національне законодавство, однак без прийняття юридичних зобов'язань зробити це напевно [21].

У цьому зв'язку цілком логічно постає питання про юридичну силу Декларації прав дитини 1924 р. [5].

З огляду на те, що преамбула Конвенції про права дитини 1989 р. [9] містить посилання на Декларацію прав дитини 1924 р. [5], можна зробити достовірний висновок, що саме зазначена Декларація започаткувала **сучасне** міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини, а тому зберігає свою чинність і наразі розглядається як документ «м'якого» міжнародного права («soft law»).

Інший доречний міжнародний документ про права дитини, укладений під егідою Ліги Націй, – це Конвенція про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми від 30 вересня 1921 р. [23]. Після заснування Організації Об'єднаних Націй до цієї Конвенції були внесені зміни на підставі Протоколу від 12 листопада 1947 р. [23], тому наразі зазначена Конвенція зберігає чинність.

Особливе значення для становлення правового захисту прав дитини має діяльність **Міжнародної організації праці** (International Labour Organization), що була створена у 1919 р. в рамках Ліги Націй як спеціалізована установа цієї організації, а з 1946 р. є спеціалізованою установою ООН [24].

Міжнародна організація праці (МОП) почала першою серед міжнародних міждержавних організацій приймати в межах своєї компетенції **спеціальні** правові акти про захист прав дітей. Зокрема конвенції МОП встановлювали мінімальний вік дітей і підлітків для прийому на роботу в різних галузях економіки, а держави – учасниці таких конвенцій відповідно мали імплементувати ці норми у своє національне законодавство. При цьому стандарти та умови праці для дітей і підлітків поступово поліпшувалися. Так, Конвенція МОП № 5 від 29 жовтня 1919 р. встановила **14** років як мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості [25, Art. 2], а Конвенція МОП № 59 від 22 червня 1937 р. встановила вже **15** років як мінімальний вік початку роботи дітей в промисловості [26, Art. 2].

З плином часу деякі з перших конвенцій МОП вже втратили чинність, наприклад, Конвенція про мінімальний вік допуску підлітків до роботи вантажниками вугілля чи кочегарами на флоті № 15 від 11 листопада 1921 р. [27]. Окремі з перших конвенцій МОП хоча формально і зберігають чинність, але з огляду на прийняття нових конвенцій МОП з відповідного питання або вважаються застарілими інструментами (outdated instruments) і

практично не застосовуються, наприклад, як Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5 від 29 жовтня 1919 р. [25], або перебувають у статусі перегляду (instruments to be revised), наприклад, як Конвенція про нічну працю підлітків у промисловості № 6 від 28 листопада 1919 р. [28], або мають тимчасовий статус (instrument with interim status), наприклад, як Конвенція про мінімальний вік допуску дітей до роботи на морі № 58 від 24 жовтня 1936 р. [29]. Доречні конвенції МОП з приводу умов дитячої праці ми розглянемо у наступних темах.

§ 3. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р.

Визнаючи важливу роль Ліги Націй у становленні правового захисту прав дитини, слід зауважити, що врегулювання сучасного міжнародно-правового захисту прав дитини відбулося в рамках Організації Об'єднаних Націй.

У 1957 р. Комісія ООН з прав людини розпочала роботу над проектом тексту нової Декларації про права дитини, який був розроблений ЕКОСОП за участю низки громадських організацій. 20 листопада 1959 р. Декларація прав дитини (Declaration of the rights of the child) була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції 1386 (XIV) [10]. Слід підкреслити, що зазначена Декларація [10] була **прийнята одноголосно**. Зважаючи на те, що до того жоден з документів, навіть Загальна декларація прав людини [6], не приймалися одноголосно [22], цей факт свідчить про значний моральний авторитет Декларації 1959 р. і про те велике значення, якого міжнародна спільнота приділяє захисту прав дитини.

Згідно з преамбулою, Декларація прав дитини 1959 р. проголошена з метою забезпечити дітям щасливе дитинство (a happy childhood) та користування передбаченими нею правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства [10]. Загалом Декларація прав дитини 1959 р. містить 10 принципів, зміст яких буде детально розглянуто у темі 2 нашого посібника.

Порівняно із Женевською декларацією 1924 р. [5], Декларація 1959 р. [10] є більш досконалим і більш широким за обсягом документом. Головна ідея Декларації 1959 р.: «добро – дітям», оскільки дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості,

потребує особливої опіки та уваги, включаючи правовий захист, як до, так і після народження. Декларація 1959 р. закликає батьків, громадські організації, органи влади на місцевому та національному рівні визнати ці права та забезпечити їх виконання через правову реформу та іншими шляхами. У цьому полягає горизонтальний ефект Декларації 1959 р. Зазначена Декларація торкається не лише життєвих потреб дитини, але й потреби дитини у любові та розумінні; наголошує на необхідності зберігати єдність родини, до та післяпологової допомоги матері і дитині, проголошує право на ім'я і національність дитини. Крім того, Декларація 1959 р. передбачає обов'язкову і безкоштовну початкову освіту, заборону дитячої праці до певного віку, право дитини на гру і творчість [22].

Згідно з листом Міністерства юстиції України від 19 вересня 2015 р. № Ш-16216/10.2 «Щодо надання роз'яснення» [30] Декларація прав дитини 1959 р. [10] є документом «soft law» і з формально-юридичної точки зору не є тим жорстким правом, яке зобов'язує державу діяти у певний спосіб. Разом з тим Декларація визнається універсальним й ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини у світовому масштабі і діє з дати прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. [10].

Генеральна Асамблея ООН на підставі Резолюції 836 (IX) від 14 грудня 1954 р. рекомендувала усім країнам запровадити з 1956 р. Міжнародний день прав дітей (Universal Children's Day) і обрати для нього прийнятну (appropriate) для всіх дату [31]. Більшість країн світу обрали дату «20 листопада». Саме тому і Декларація прав дитини 1959 р. [10], і Конвенція про права дитини 1989 р. [9] були прийняті саме 20 листопада [32].

Отже, міжнародний день прав дітей (Universal Children's Day) святкується щорічно 20 листопада.

Окрім міжнародного свята, в Україні на підставі Указу Президента від 30 травня 1998 р. № 568/98 [33] встановлено **національний День захисту дітей**, який щорічно відзначається **1 червня**.

§ 4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. і три факультативні протоколи до Конвенції

Конвенція про права дитини (Convention on the Rights of the Child, CRC або UNCRC) була підписана у Нью-Йорку 20 листопада 1989 р. [9] і набрала чинності 2 вересня 1990 р. [34]. На момент підготовки до опублікування цього посібника учасниками Конвенції про права дитини є 196 суб'єктів міжнародного права [34]. Для порівняння – учасниками Статуту ООН і членами ООН наразі є 193 держави [35].

Для України Конвенція про права дитини 1989 р. [9] набрала чинності **27 вересня 1991 р.** [34].

Що ж нового для правового захисту прав дітей та підлітків запровадила Конвенція ООН про права дитини 1989 р. [9]?

Насамперед, стаття 1 Конвенції про права дитини закріпила базове міжнародно-правове визначення поняття «дитина» («child»):

***дитиною** є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [9, Art. 1].*

Головна ж ідея Конвенції полягає у тому, що діти – це не маленькі дорослі із маленькими правами, а повноправні члени суспільства, які мають, окрім багатьох прав дорослих, і свої *особливі права*, – право на гру, на сімейне виховання, на спілкування з однолітками. У Конвенції втілено прогресивний погляд, що дитинство – це не лише підготовка до дорослого життя, але й важливий і самоцінний етап життя людини [22].

В основі Конвенції про права дитини [9] лежать чотири керівних принципи, або загальні вимоги до виконання всіх прав, що закріплені у цій Конвенції [36]:

Принцип 1: Недопущення дискримінації (стаття 2). Стаття про недопущення дискримінації має абсолютний характер: вона не лише забороняє дискримінацію за перерахованими у статті 2 підставами, але й забороняє інші можливі форми дискримінації. Однакові можливості повинні надаватися дівчатам і хлопчикам, працездатним дітям та дітям з інвалідністю, мусульманам, індусам і християнам, багатим і бідним, і т.д. [9, Art. 2].

Принцип 2: Врахування інтересів дитини (стаття 3). Цей принцип визнає дітей повноправними людьми, чий інтереси мають враховуватися. Цей принцип не просто стверджує, що потреби дітей є важливими, він означає, що врахування інтересів дитини має бути головним чинником під час прийняття рішення щодо реалізації конкретного суб'єктивного права дитини. При цьому немає обов'язку задовольняти усі побажання дитини і з будь-якого приводу, – такі побажання слід оцінювати з огляду на комплексне задоволення прав та інтересів дитини, особливо у їх довгостроковій перспективі [9, Art. 3].

Принцип 3: Право на життя, виживання і розвиток (стаття 6). Цей принцип набагато ширше, ніж здається на перший погляд: він накладає зобов'язання на держави, які підписали Конвенцію, контролювати не лише фізичний розвиток дітей, але і їх ментальний, духовний, моральний, психологічний та соціальний розвиток. Уряди повинні «створити середовище», яке найкраще підходить для підготовки кожної дитини до самостійного життя у вільному суспільстві [9, Art. 6].

Принцип 4: Повага до поглядів дитини (стаття 12). Держави – учасниці Конвенції у своєму звіті, який вони надають Комітету по правах дитини, повинні підкреслити необхідність надання дітям можливості висловлювати свою думку стосовно сімейного життя, шкільного життя, закладів соціального забезпечення, а також щодо положень про безпритульних [9, Art. 12].

Структурно Конвенція про права дитини [9] складається із 54 статей, які згруповані у 3 частини.

Частина I Конвенції 1989 р. [9] передбачає права дітей, які можна об'єднати у 4 категорії [37]:

1) *Керівні принципи* – загальні вимоги до всіх прав: визначення поняття «дитина» (стаття 1), недискримінація (стаття 2), найкращі інтереси дитини (стаття 3), право на життя, виживання і розвиток (стаття 6), а також повага до поглядів дитини (стаття 12);

2) *Права виживання і розвитку* – базові права на життя, виживання і розвиток потенціалу дитини: захист прав (стаття 4), право на керівництво з боку батьків (стаття 5), право на виживання і розвиток (стаття 6), право на реєстрацію, ім'я, громадянство, піклування (стаття 7), право на збереження індивідуальності

(стаття 8), право на зв'язки з батьками (стаття 9), право на возз'єднання сім'ї (стаття 10), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), відповідальність батьків і державна підтримка (стаття 18), права дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), права дітей-біженців (стаття 22), права дітей з розумовими або фізичними вадами (стаття 23), право на охорону здоров'я та лікування (стаття 24), періодична оцінка лікування, наданого дитині (стаття 25), право на соціальне забезпечення (стаття 26), право дитини на належний рівень життя (стаття 27), право на освіту (стаття 28) і цілі освіти дитини (стаття 29).

3) *Права безпеки* – захист від шкоди: захист прав (стаття 4), захист від викрадення (стаття 11), захист від будь-яких проявів насильства (стаття 19), захист дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), усиновлення (стаття 21), захист дітей-біженців (стаття 22) і дитяча праця (стаття 32).

4) *Права на участь* – права активно висловлювати свою позицію: захист прав (стаття 4), повага до поглядів дитини (стаття 12), право вільно висловлювати свої думки (стаття 13), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), право на свободу асоціацій (стаття 15), право на приватність (стаття 16) і право на доступ до інформації (стаття 17) [37].

Частина II Конвенції 1989 р. [9] запроваджує контрольний механізм за дотриманням Конвенції – Комітет по правах дитини (Committee on the Rights of the Child / CRC). Комітет по правах дитини приймає загальні коментарі (general comments), які формально не мають обов'язкової юридичної сили, однак сприймаються учасниками Конвенції про права дитини 1989 р. [9] як авторитетні коментарі та рекомендації [38].

Частина III Конвенції 1989 р. [9] містить формальні умови про набрання нею чинності.

Слід також зазначати, що до Конвенції 1989 р. [9] було прийнято три факультативні протоколи (Optional Protocols):

1) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р. [39]. Цей Протокол набрав чинності для України 11 серпня 2005 р. [39, Art. 10(2)];

2) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р. [40]. Протокол набрав чинності для України 3 серпня 2003 р. [40, Art. 14(1)] і

3) Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/66/138 від 19 грудня 2011 р. [41]. Протокол набрав чинності для України 2 грудня 2016 р. [41, Art. 19(2)]. Зазначений Протокол [41, Art. 5(1)] дає змогу розглядати повідомлення від осіб або груп осіб, що знаходяться під юрисдикцією держави-учасниці, або від імені таких осіб чи груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цією державою-учасницею будь-якого з прав, передбачених у Конвенції про права дитини 1989 р. [9], у Факультативному протоколі щодо участі дітей у збройних конфліктах [39], а також у Факультативному протоколі щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [40].

Окрім Конвенції про права дитини 1989 р. [9], трьох факультативних протоколів до неї [39; 40; 41], Женевської декларації прав дитини 1924 р. [5] і Декларації прав дитини 1959 р. [10], правовий захист прав дітей та підлітків у міжнародному праві складається з великої кількості міжнародно-правових актів універсального та регіонального характеру, обов'язкової та рекомендаційної юридичної сили, які ми розглянемо у наступних питаннях.

Зважаючи на той факт, що Україна є членом ООН (з 1945 р.) [35], а на регіональному рівні – є також членом ОБСЄ (з 1992 р.) [42] і Ради Європи (з 1995 р.) [43], зазначені міжнародно-правові акти можна поділити на такі види:

1) Чинні для України міжнародно-правові договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків;

2) Чинні для України міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків і

3) Міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків.

Розглянемо ці правові акти детальніше.

§ 5. Чинні для України міжнародно-правові договори універсального характеру про захист прав дітей та підлітків

Чинні для України міжнародно-правові акти універсального характеру про захист прав дітей та підлітків складаються з декількох блоків, зокрема ми маємо на увазі:

- базові міжнародно-правові акти про захист прав людини;
- міжнародні договори ООН про захист прав людини;
- конвенції Міжнародної організації праці і
- конвенції Гаазької конференції з міжнародного приватного

права.

Базові міжнародно-правові акти про захист прав людини – це Статут Організації Об'єднаних Націй (Charter of the United Nations), зокрема преамбула і стаття 1(3) [44, Preamble, Art. 1(3)], а також Міжнародний білль про права людини (International Bill of Human Rights) [45].

За загальним розумінням, Міжнародний білль про права людини включає в себе декілька міжнародно-правових актів універсального характеру, до яких зокрема відносяться [45]:

- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [6];
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. (набрав чинності, у тому числі і для України, 3 січня 1976 р.) [7];
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. (набрав чинності, у тому числі і для України, 23 березня 1976 р.) [8];
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, від 16 грудня 1966 р. [46];
- Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари, від 15 грудня 1989 р. [47] і
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, від 10 грудня 2008 р. [48].

Факультативний протокол від 16 грудня 1966 р. до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає створення спеціального Комітету як контрольного механізму за дотриманням Пакту (набрав чинності для України з 25 липня

1991 р.) [46]. Другий Факультативний протокол від 15 грудня 1989 р. до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права стосується скасування смертної кари (набрал чинності для України з 25 липня 2007 р.) [47]. Факультативний протокол від 10 грудня 2008 р. до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права засновує Комітет для контролю за виконанням Пакту [48]. На момент підготовки до опублікування цього посібника Україна поки що не є стороною зазначеного Протоколу [48].

Чинні та обов'язкові для України міжнародні договори ООН про захист прав людини – це, насамперед, універсальні міжнародні договори про захист людини від міжнародних злочинів: зокрема ми маємо на увазі:

– Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [49]. На момент підготовки цього посібника Україна ще не ратифікувала Римський Статут [50, ст. 124];

– Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. (набрала чинності для України 15 листопада 1954 р.) [51];

– Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. (набрала чинності для України 7 березня 1969 р.) [52];

– Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р. (набрала чинності для України 18 липня 1976 р.) [116].

– Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. (набрала чинності для України 15 листопада 1954 р.) [54];

– Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р. (набрала чинності для України 3 грудня 1958 р.) [55];

– Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10 грудня 1984 р. (набрала чинності для України 26 червня 1987 р.) [56];

– Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (набрала чинності для України 3 січня 1955 р.) [57] та ін.

Крім зазначених договорів, захист окремих прав дітей і підлітків забезпечують також такі міжнародні договори, що укладені під егідою ООН:

– Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. (набрала чинності для України 19 жовтня 2006 р.) [58];

– Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. (набрала чинності для України 19 грудня 1962 р.) [59];

– Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. (набрала чинності для України 6 березня 2010 р.) [60];

– Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. (набрала чинності для України 10 червня 2002 р.) [61];

– Конвенція про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. (набрала чинності для України 23 червня 2013 р.) [62];

– Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 р. (набрала чинності для України 23 червня 2013 р.) [63] та ін.

Чинні та обов'язкові для України конвенції Міжнародної організації праці про захист прав дітей і підлітків у сфері праці:

– Конвенція МОП № 77 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці у промисловості (набрала чинності для України 14 вересня 1957 р.) [64];

– Конвенція МОП № 78 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах (набрала чинності для України 14 вересня 1957 р.) [65];

– Конвенція МОП № 79 від 9 жовтня 1946 р. про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах (набрала чинності для України 14 вересня 1957 р.) [66];

– Конвенція МОП № 90 від 10 липня 1948 р. про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року), що набрала чинності для України 14 вересня 1957 р. [67];

– Конвенція МОП № 138 від 26 червня 1973 р. про

мінімальний вік прийому на роботу (набрала чинності для України 3 травня 1980 р.) [68];

– Конвенція МОП № 182 від 17 червня 1999 р. про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (набрала чинності для України 14 грудня 2001 р.) [69].

Доречно зауважити, що конвенції МОП № 138 [68] і № 182 [69] входять до числа 8 основоположних конвенцій Міжнародної організації праці (ILO fundamental conventions).

Чинні та обов'язкові для України конвенції про права дітей і підлітків, прийняті під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права:

– Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. (набрала чинності для України 1 серпня 2008 р.) [70];

– Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. (набрала чинності для України 1 вересня 2006 р.) [71];

– Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. (набрала чинності для України 1 лютого 2008 р.) [20];

– Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. (набрала чинності для України 1 листопада 2013 р.) [72].

Також слід зазначити, що наразі Україна ще не є стороною Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р., що набрала чинності 1 травня 1995 р. [73].

§ 6. Чинні для України міжнародно-правові договори Ради Європи про захист прав дітей та підлітків

Чинні та обов'язкові для України конвенції Ради Європи про права дітей та підлітків – це:

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ETS No 005), що набрала чинності для України 11 вересня 1997 р. [74] і відповідні протоколи до неї;

- Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, від 15 жовтня 1975 р. (ETS No. 085), що набрала чинності для України 27 червня 2009 р. [75];
- Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105), що набрала чинності для України 1 листопада 2008 р. [76];
- Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. (ETS No. 126), що набрала чинності для України 1 вересня 1997 р. [77];
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ETS No. 160), що набрала чинності для України 1 квітня 2007 р. [78];
- Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS No. 163), що набрала чинності для України 1 лютого 2007 р. [79]. Доречно зауважити, що Україна не є стороною Європейської соціальної хартії від 18 жовтня 1961 р. (ETS No. 35) [80], так само, як не є стороною і протоколів до цієї Хартії;
- Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. (ETS No. 166), що набрала чинності для України 1 квітня 2007 р. [81];
- Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192), що набрала чинності для України 1 квітня 2007 р. [82];
- Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. (CETS No. 197), що набрала чинності для України 1 березня 2011 р. [83];
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (CETS No 201), що набрала чинності для України 1 грудня 2012 р. [84];
- Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27 листопада 2008 р. (CETS No 202), що набрала чинності для України 1 вересня 2011 р. [85]. На підставі статті 23(1) Конвенція CETS No 202 [85, ст. 23(1)] фактично замінила для держав – учасниць Ради Європи Європейську конвенцію про усиновлення дітей (ETS No 058) від 24 квітня 1967 р. [86].

Доречно зазначити, що Україна наразі **ще не є стороною** таких договорів Ради Європи, як: Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р. (ETS No. 048) [87], Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. (CETS No. 210) [88] і Конвенція Ради Європи проти торгівлі людськими органами від 25 березня 2015 р. (CETS No. 216) [89].

Слід також сказати про існування Угоди про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання від 7 жовтня 2002 р. (набрала чинності для України 14 лютого 2005 р.) [90].

Відповідно до частини першої статті 9 Конституції України [50, ст. 9(1)] і статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV [91, ст. 19] усі чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і мають юридичну перевагу перед законами України у випадку колізії. Зазначена норма відображена також у пункті 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9 [92, п. 4].

Отже, усі зазначені вище міжнародні договори, як універсального характеру, так й укладені в рамках Ради Європи, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України і мають юридичну перевагу перед законами України у випадку колізії.

Окремо слід зробити пояснення щодо чинності для України правових норм Європейського Союзу про захист прав дітей та підлітків, зокрема йдеться про пункти 3 і 5 статті 3 Договору про Європейський Союз (Treaty on European Union) [93, Art. 3(3, 5)], статті 14(3), 24, 32, 33(2) і 34(1) Хартії основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union) від 7 грудня 2000 р. [94, Art. 24], документ Європейської Комісії від 4 липня 2006 р. під назвою «На шляху до Стратегії Європейського Союзу про права дитини» [95] і т.ін.

Оскільки Україна наразі *не є членом* Євросоюзу [96], усі доречні правові акти ЄС, у тому числі щодо захисту прав дітей та підлітків, Україна може застосовувати *лише як норми, адаптовані* у своєму національному законодавстві, на підставі Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV [97].

§ 7. Чинні для України міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру про захист прав дітей та підлітків

Питанням прав дитини присвячена значна кількість міжнародних документів, що не мають статусу міжнародних договорів, – декларацій і резолюцій міжнародних організацій, підсумкових документів, спільних заяв-платформ тощо. Такі міжнародні документи, особливо ті, які носять універсальний характер, не слід недооцінювати, оскільки в них висловлена певна позиція значної кількості держав, що засвідчує їх ставлення до відповідних проблем. Відсутність правового (юридично обов'язкового) характеру у таких документах надає можливість широкого їх використання з метою висвітлення та підтримки позитивного досвіду, для формування певного стандарту поведінки, що може призвести до змін у суспільстві, для пропонування певних моделей змін у законодавстві тощо [98, с. 46].

Зокрема захисту прав дітей та підлітків присвячена низка універсальних міжнародних актів рекомендаційного характеру:

– Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів, проголошена резолюцією 3318 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. [99];

– Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей, прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей (м. Нью-Йорк, ООН, 30 вересня 1990 р.) [100];

– План дій зі здійснення Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей у 1990-х роках, прийнятий на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей (м. Нью-Йорк, ООН, 30 вересня 1990 р.) [101];

– Декларація та План дій «Світ, придатний для життя дітей», прийняті Резолюцією S-27/2 спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 травня 2002 р. [102];

– Резолюція 60/3, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, «Міжнародне десятиріччя культури миру і ненасильства в інтересах дітей планети, 2001–2010 роки» від 20 жовтня 2005 р. [103];

– Резолюція 60/231 «Права дитини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, від 23 грудня 2005 р. [104] та ін.

На регіональному рівні нас, звісно, цікавлять відповідні документи ОБСЄ (до 1995 р. – НБСЄ / Нарада з безпеки та співробітництва в Європі) [42] та Ради Європи [43].

Доречні акти ОБСЄ (НБСЄ) у сфері захисту прав дітей та підлітків – це:

1. Заключний (Гельсінський) акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. [105];

2. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. [106];

3. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. [107] та ін.

Зауважимо, що правова природа актів ОБСЄ – це норми «м'якого» права (soft law) [108, с. 50–52].

Рада Європи через свої статутні органи – Комітет Міністрів і Парламентську Асамблею (ПАРЄ) прийняла у сфері захисту прав дітей та підлітків десятки рекомендацій, резолюцій та інших документів, зокрема, це:

– Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років [109];

– Рекомендація Комітету Міністрів No. R (98) 8 від 18 вересня 1998 р. про участь дітей у сімейному і соціальному житті [110];

– Рекомендація Комітету Міністрів CM/Rec(2011)12 від 16 листопада 2011 р. про права дітей та соціальні послуги, дружні до дітей та сімей [111];

– Рекомендація Комітету Міністрів CM/Rec(2018)7 від 4 липня 2018 р. «Про принципи дотримання, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі» [112];

– Резолюція ПАРЄ 1995(2014) від 11 квітня 2014 р. «Припинення дитячої бідності в Європі» [113];

– Резолюція ПАРЄ 2049(2015) від 22 квітня 2015 р. «Соціальні послуги в Європі: законодавство і практика вилучення дітей з їх сімей у державах – членах Ради Європи» [114] та ін.

§ 8. Загальний огляд нормативно-правових актів України про захист прав дітей та підлітків

Головний законодавчий акт, який імплементує положення Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. [9], – це Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [115].

Зокрема, у Законі України «Про охорону дитинства» імплементовано основні права дитини, передбачені у Конвенції про права дитини [9], а також конвенційне визначення поняття «дитина» [9, Art. 1]: **дитина** – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [115, ст. 1].

Слід також зазначити, що Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III у частині другій статті 6 класифікує дітей за критерієм досягнення 14 років: **малолітньою** вважається дитина до досягнення нею 14 років, а **неповнолітньою** вважається дитина у віці від 14 до 18 років [116, ст. 6(2)].

Що стосується понять «підліток» і «підлітковий», то ці поняття застосовуються у багатьох законодавчих актах України, однак визначення цих понять наразі містять лише підзаконні нормативно-правові акти. Так, Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді, затвержені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382, містять таке визначення поняття «**підлітки**» – це особи у віці 10 – 18 років [117]. А пункт 2.6. Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку» від 12 грудня 2002 р. № 465 дає таке визначення поняття «діти підліткового віку» – це **діти віком від 15 років до 17 років 11 місяців 29 днів** [118, п. 2.6.].

Загалом доречні норми про правовий захист прав дітей та підлітків містять десятки і навіть сотні законодавчих і підзаконних

актів України, основні з яких ми детально розглянемо у темі 2 нашого навчального посібника.

Слід також акцентувати увагу, що Законом України від 5 березня 2009 р. № 1065-VI затверджена Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» [119]. На виконання зазначеної Програми Кабінетом Міністрів України розробляються щорічні плани заходів. Останній на момент підготовки цього посібника план було затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 590-р [120].

Крім цього, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 230-р було схвалено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [121]. На основі зазначеної Концепції [121] Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453 було затверджено Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [122]. У Національному Плані враховані міжнародний досвід у сфері захисту прав дитини. Метою Програми є забезпечення продовження послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини [9], розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років [109].

Серед загальнодержавних програм, концепцій і стратегій щодо захисту прав дітей і підлітків слід також назвати такі, як:

- Національна програма «Діти України», затверджена Указом Президента України від 18 січня 1996 р. № 63/96 [123];
- Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2016 р. № 148 [124];
- Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 р. № 1545 [125];

– Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року, затверджена Указом Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609/2012 [126];

– Концепція безпечного материнства, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 161-р [127];

– Стратегія реформування системи надання соціальних послуг, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р [128].

ТЕМА 2

КАТАЛОГ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

1. *Перелік прав дітей та підлітків. Рівність прав дітей та підлітків.*
2. *Право дітей та підлітків на захист своїх прав.*
3. *Право дитини на життя.*
4. *Право дитини на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки.*
5. *Право дитини не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню.*
6. *Право дитини висловлювати власні погляди і думки.*
7. *Право дитини на свободу думки, совісті та релігії.*
8. *Право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів.*
9. *Право дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на її честь і гідність.*
10. *Право дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання.*
11. *Право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я.*
12. *Право дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування.*
13. *Право дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.*
14. *Право дитини на освіту.*
15. *Право дитини на відпочинок і дозвілля.*
16. *Право дитини на захист від економічної експлуатації.*

17. *Право дитини на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.*
18. *Права дітей та підлітків у цивільних відносинах.*

§ 1. Перелік прав дітей та підлітків. Рівність прав дітей та підлітків

Найбільш повний перелік прав дітей та підлітків міститься у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. [9]. Зокрема Конвенція про права дитини [9] визнає за дітьми і підлітками комплекс прав загального та спеціального характеру:

- право на життя (стаття 6);
- право на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки, право знати своїх батьків і право на їх піклування (статті 7 і 8);
- право не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню (статті 9–11);
- право вільно висловлювати свої погляди і думки (статті 12–13);
- право на свободу думки, совісті та релігії (стаття 14);
- право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів (стаття 15);
- право на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на честь і гідність (стаття 16);
- право на доступ до інформації (стаття 17)²;
- право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання (стаття 19);
- право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я (стаття 24);
- право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 26);

² Право дітей та підлітків на доступ до інформації буде розглянуто у темі 3.

- право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини (стаття 27);
- право на освіту (статті 28–29);
- право на відпочинок і дозвілля (стаття 31);
- право на захист від економічної експлуатації (стаття 32);
- право на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (стаття 34) та інші права.

Частина сьома статті 7 Сімейного кодексу України встановлює, що *«Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»* [50, ст. 7(7)]. Разом з тим в інтересах малолітніх та неповнолітніх дітей окремі їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники [129, ст. 269]. Така ситуація є цілком виправданою з мотивів забезпечення благополуччя та найкращих інтересів дитини [130].

Принцип 1 Декларації прав дитини проголошує, що права, зазначені в цій Декларації, *«мають визнаватися за усіма дітьми без жодних винятків і без розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншими обставинами, що стосуються самої дитини чи її сім'ї»* [10]. Принцип 10, у свою чергу, встановлює, що *«Дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну чи будь-яку іншу форму дискримінації. Вона має виховуватися в дусі взаєморозуміння, толерантності, дружби між народами, миру і загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей»* [10]. А Принцип 8 формулює загальний підхід, згідно з яким *«Дитина за будь-яких обставин має бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу»* [10].

Норми про рівність прав дітей та підлітків і заборону дискримінації щодо них закріплені також у Загальній декларації прав людини 1948 р. і в обох Пактах 1966 р. Зокрема, стаття 2 Загальної декларації прав людини проголошує, що *«Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією,*

незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [6, Art. 2]. А стаття 7 Декларації встановлює, що «Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації» [6, Art. 7].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у статті 24(1) закріплює спеціальну норму, що «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої з боку її сім'ї, суспільства і держави» [8, Art. 24(1)]. У свою чергу Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у статті 10(3) встановлює, що «Особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою» [7, Art. 10(3)].

Доречні норми про заборону різних проявів дискримінації містять також Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. [52], Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. [59], Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. [131], Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. [60], Факультативний протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. [132].

Конвенція про права дитини містить норму про заборону дискримінації дітей у статті 2, яка закріплює, що «Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин» [9, Art. 2(1)]. Також «Держави-учасниці вживають

всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї» [9, Art. 2(2)].

У рамках Ради Європи для України є чинною також Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, від 15 жовтня 1975 р. (ETS No. 085) [133].

Конституція України закріплює норму про рівність прав дітей і заборону дискримінації щодо них у статті 24: *«Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»* [50, ст. 24].

Тотожну норму містить і частина перша статті 3 Закону України «Про охорону дитинства»: *«Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами»* [115, ст. 3(1)].

Стаття 51 Конституції України також наголошує, що *«Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою»* [50, ст. 51].

Особливо слід зазначити про наявність спеціальних правових норм про захист дітей, народжених у шлюбі, народжених поза шлюбом, а також про захист дітей в разі розірвання шлюбу.

Так, стаття 25(2) Загальної декларації прав людини встановлює, що *«Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом»* [6, Art. 25(2)], а пункт 4 статті 23 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає, що *«В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей»* [8, Art. 23(4)].

Стаття 52 Конституції України спеціально наголошує, що *«Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним»* [50, ст. 52]. У свою

чергу стаття 141(2) Сімейного кодексу України передбачає, що *«Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою статті 157 цього Кодексу»* [116, ст. 141(2)], а стаття 142(1) Сімейного кодексу України приписує, що *«Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою»* [116, ст. 142(1)].

Кримінальний кодекс України спеціально криміналізує втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом або азартними іграми [134, ст. 304].

Крім цього, Кримінальний кодекс України у статті 67 передбачає, що вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини [134, ст. 67(1-6)], а так само вчинення злочину з використанням малолітнього [134, ст. 67(1-9)], є **обставинами, які обтяжують покарання**. Зокрема це стосується таких злочинів, як умисне убивство [134, ст. 115(2-2)], залишення в небезпеці [134, ст. 135(1, 2)], ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані [134, ст. 136(2, 3)], незаконне позбавлення волі або викрадення людини [134, ст. 146(2, 3)], торгівля людьми [134, ст. 149(3)], зґвалтування [134, ст. 152(4)], насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом [134, ст. 153(3)], розбещення неповнолітніх [134, ст. 156(2)], жорстоке поводження з тваринами [134, ст. 299(2, 3)], створення або утримання місць розпусти і звідництва [134, ст. 302(4)], сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією [134, ст. 303(4)], втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [134, ст. 304(2)], незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [134, ст. 307(3)].

Також Кримінальний кодекс України визнає **обставинами, які обтяжують покарання**, вчинення щодо неповнолітнього таких злочинів, як: доведення до самогубства [134, ст. 120(3)], зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби [134, ст. 130(3)], зараження венеричною хворобою [134, ст. 133(2)], неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником [134, ст. 140(2)], незаконне

проведення дослідів над людиною [134, ст. 142(2)], насильницьке донорство [134, ст. 144(2)], захоплення заручників [134, ст. 147(2)], торгівля людьми [134, ст. 149(2, 3)], зґвалтування [134, ст. 152(3)], насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом [134, ст. 153(2)], посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів [134, ст. 181(2)], жорстоке поводження з тваринами [134, ст. 299(2, 3)], ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію [134, ст. 300(2, 3)], ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів [134, ст. 301(2-4)], створення або утримання місць розпусти і звідництво [134, ст. 302(3)], сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією [134, ст. 303(3)], незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [134, ст. 307(2)], незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту [134, ст. 309(3)], незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [134, ст. 314(3)], схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [134, ст. 315(2)], організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів [134, ст. 317(2)], зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги [134, ст. 365-2(2)], протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань [134, ст. 369-3(2)].

Розглянемо основні права дітей та підлітків детально.

§ 2. Право дітей та підлітків на захист своїх прав

Правовий захист прав дітей та підлітків можуть здійснювати як їх законні представники – батьки, опікуни, піклувальники, соціальні служби і заклади (про що йдеться у темах 5 і 6 нашого посібника), так і власне діти та підлітки. Право дітей та підлітків на

самостійний захист належних їм прав закріплюють і міжнародно-правові, і внутрішньодержавні правові акти.

Стаття 8 Загальної декларації прав людини проголошує, що *«Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом»* [6, Art. 8].

Преамбула Декларації прав дитини передбачає належний правовий захист дитини як до, так і після народження (*appropriate legal protection, before as well as after birth*) [10].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права встановлює правовий захист у статті 2(3):

«3. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується:

а) забезпечити вській особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються» [8, Art. 2(3)].

Стаття 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права закріплює можливість створення для захисту своїх інтересів професійних спілок [7, Art. 8].

Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. (ETS No. 160) передбачає у найвищих інтересах дітей підтримку їхніх прав і надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [135, Art. 1(2)].

Стаття 3(1) Конвенції про права дитини встановлює, що *«В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питан-*

нями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [9, Art. 3(1)].

Конституція України у частині першій статті 55 закріплює, що *«Права і свободи людини і громадянина захищаються судом»* [50, ст. 55(1)]. Офіційне тлумачення частини першої статті 55 Конституції України викладено у Рішенні Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. № 9-зп [136].

Частина друга статті 55 Конституції України встановлює, що *«Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб»* [50, ст. 55(2)]. Офіційне тлумачення частини другої статті 55 Конституції України викладено у Рішенні Конституційного Суду України у справі громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи від 25 листопада 1997 р. [137] і в Рішенні Конституційного Суду України у справі про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини від 14 грудня 2011 р. № 19-рп/2011 [138].

Згідно з частиною третьою статті 55 Конституції України: *«Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»* [116, ст. 55(3)] (про що детально йдеться у темі 6 нашого посібника).

Частина шоста статті 55 Конституції України містить важливу норму, що *«Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань»* [50, ст. 55(6)].

Цивільний кодекс України закріплює право на захист цивільних прав та інтересів у низці статей [129, ст. 3(5), 15, 16, 18–20].

Згідно зі статтею 152(3) Сімейного кодексу України *«Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій»* [116, ст. 152(3)].

Сімейний кодекс України передбачає, що право на захист (самозахист) дітей мають батьки [116, ст. 154], усиновлювачі [116,

ст. 232(4)], опікуни та піклувальники [116, ст. 249], прийомні батьки [116, ст. 256-2(4)], баба і дід [116, ст. 258], а також сестра, брат, мачуха, вітчим та інші члени сім'ї [116, ст. 262].

Сімейний кодекс України передбачає низку прав на самозахист дітей та підлітків, **які досягли 14 років**:

– кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу [116, ст. 18(1)];

– дитина, яка досягла 14 років, має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду [116, ст. 152(4)];

– дитина, яка досягла 14 років, має право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав [116, ст. 165(1)];

– дитина, яка досягла 14 років, бере участь в укладенні договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) [116, ст. 190(1)];

– дитина, яка була усиновлена, має право після досягнення нею 14 років на одержання інформації щодо свого усиновлення [116, ст. 226(3)];

– дитина, яка досягла 14 років, має право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним [116, ст. 240(1)].

Так само неповнолітні батьки, які досягли 14 років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини [116, ст. 156(2)]. При цьому неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу [116, ст. 156(3)].

Частина друга статті 3 Закону України «Про охорону дитинства» також закріплює норму, що *«Держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги»* [115, ст. 3(2)].

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим

Законом мають **усі особи**, які перебувають під юрисдикцією України [139, ст. 8].

Частина перша статті 7 цього Закону визначає, що **безоплатна первинна правова допомога** – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [139, ст. 7(1)]. Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [139, ст. 7(2)].

Згідно з пунктом 2 частини першої статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, мають право на безоплатну *вторинну* правову допомогу [139, ст. 14(1–2)].

Безоплатна *вторинна* правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, і включає такі види правових послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру [139, ст. 13].

Стаття 7(10) Сімейного кодексу України передбачає, що *«Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист»* [116, ст. 7(10)]. У свою чергу Цивільний процесуальний кодекс України у статті 4 встановлює, що *«1. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. 2. У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах»* [140, ст. 4(1, 2)].

На доповнення до загальних прав, що належать кожному учаснику справи і встановлені у статті 43 Цивільного процесуального кодексу України, цей Кодекс у статті 45 передбачає для малолітніх та неповнолітніх осіб такі спеціальні процесуальні права:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Суд роз'яснює малолітній та неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення.

Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою та неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [140, ст. 45].

Коли це необхідно для захисту малолітніх і неповнолітніх осіб, суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи [140, ст. 13(2)].

Права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до 14 років захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [140, ст. 59(1)]. За клопотанням малолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам, суд може призначити або замінити законного представника [140, ст. 63(4)].

Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах і неповнолітню особу [140, ст. 59(2)]. За клопотанням неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам, суд може призначити або замінити законного представника [140, ст. 63(4)].

Малолітні і неповнолітні особи не підлягають приводу в суд [140, ст. 147(4)].

Допит малолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей [140, ст. 232(1)]. За розсудом суду допит неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей [140, ст. 232(1)].

З дозволу суду малолітні і неповнолітні особи можуть ставити свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань [140, ст. 232(3)].

Свідкам, які не досягли 16-річного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить їх до присяги [140, ст. 232(2)]. Свідок, який не досяг 16-річного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання [140, ст. 232(5)].

У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли 18-річного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалений той чи інший учасник справи. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуєчий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість ставити йому питання засідання [140, ст. 232(4)].

Неповнолітні особи віком від 14 до 18 років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи [140, ст. 47(2)].

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу [140, ст. 47(3)]. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку,

встановленому Цивільним процесуальним кодексом, надано повну цивільну дієздатність [140, ст. 301–304].

Частина п'ята статті 55 Конституції України передбачає, що *«Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна»* [50, ст. 55(5)].

У цьому зв'язку слід зазначити, що діти та підлітки для захисту своїх прав можуть безпосередньо звернутися до Європейського суду з прав людини. Зауважимо, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ETS No 005) [74] не містить норми про мінімальний вік звернення до ЄСПЛ. Так, у рішенні по справі *T. and V. v. United Kingdom* (1999) [141] заявниками були визнані діти у віці 10 років.

§ 3. Право дитини на життя

Право на життя – це фундаментальне право, яке дає можливість людині існувати, рости, розвиватися. Це право є основою для реалізації та забезпечення усіх інших основних прав людини. Право на життя також означає, що кожна дитина повинна мати можливість жити своїм життям. Діти мають право не бути вбитими. Вони мають право жити та рости у належних умовах [130].

Право дитини на життя передбачено у низці міжнародних актів, які є чинними для України:

– у статті 3 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність»* [6, Art. 3];

– у статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: *«Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання»* [74, Art. 2];

– у статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: *«Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це*

право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [8, Art. 6(1)]; «Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок» [8, Art. 6(5)];

– у статті 6 Конвенції про права дитини: «Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід’ємне право на життя. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини» [9, Art. 6].

Право на життя передбачено також і в національному законодавстві України:

– у статті 3 Конституції України життя людини визнається найвищою соціальною цінністю в Україні [50, ст. 3];

– у статті 27 Конституції України: «Кожна людина має невід’ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов’язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров’я, життя і здоров’я інших людей від протиправних посягань» [50, ст. 27];

– у статті 281 Цивільного кодексу України, в якій зокрема зазначено:

«1. Фізична особа має невід’ємне право на життя.

2. Фізична особа не може бути позбавлена життя.

Фізична особа має право захищати своє життя та здоров’я, а також життя та здоров’я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

3. Медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

Клінічні випробування лікарських засобів проводяться відповідно до закону.

4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

5. Стерилізація може відбутися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи» [129, ст. 281];

– у статті 6 Закону України «Про охорону дитинства»: «Кожна дитина має право на життя з моменту визначення її

живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» [115, ст. 6].

Таким чином, **право дитини на життя** – це невід'ємне право на виживання і здоровий розвиток дитини, що виникає з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я, яке охороняється законом та якого неможливо свавільно або умисно позбавити.

§ 4. Право дитини на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки

Факт існування кожної дитини має бути офіційно визнано. Реалізація права на ім'я та набуття громадянства надає можливість дитині користуватися своїми правами. Після реєстрації народження дитини держава офіційно визнає існування дитини, крім цього, на підставі реєстрації встановлюється походження дитини та родинний зв'язок із батьками (матір'ю та батьком).

Право дитини на ім'я.

Принцип 3 Декларації прав дитини зазначає, що *«Дитині має належати від народження право на ім'я»* [10].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права приписує, що *«Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я»* [8, Art. 24(2)].

Стаття 7 Конвенції про права дитини також зобов'язує зареєструвати дитину відразу ж після її народження: *«Дитина має бути зареєстрована зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування»* [9, Art. 7].

Більше того, Конвенція про права дитини розглядає право дитини на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки як право дитини на збереження своєї індивідуальності (identity). Держави-учасниці зобов'язуються поважати це право дитини, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання. Якщо дитина протизаконно позбавляється частини або всіх елементів своєї індивідуальності, Держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу і захист для найшвидшого відновлення її індивідуальності [9, Art. 8].

Стаття 7 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що кожна дитина з моменту народження має право на ім'я, при цьому місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним законодавством [115, ст. 7]. Батьки зобов'язані не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану та визначити прізвище та ім'я дитини [116, ст. 144–146; 246, ст. 13(3)]. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько [116, ст. 146(2)].

Державна реєстрація народження дитини та видача свідоцтва про народження дитини відбувається в порядку, що передбачений Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI [142, ст. 13]. Форма актового запису про народження та Опис бланка свідоцтва про народження затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1025 [143].

Правовий режим імені фізичної особи врегульовано у статтях 28 і 294 Цивільного кодексу України [129, ст. 28, 294], зокрема фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. А в разі перекручення імені фізичної особи воно має бути виправлене.

Реєстрація народження дитини та отримання свідоцтва про народження реалізує не тільки право дитини на ім'я та громадянство, а також забезпечує дитині її правоздатність. Тобто дитина офіційно визнається членом суспільства та їй буде надано доступ до інших прав: наприклад, на освіту, на отримання належної медичної допомоги, на соціальну допомогу, на захист від жорсткого поводження і т.ін.

Також зазначимо, що частина четверта статті 49 Цивільного кодексу України встановлює, що народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [129, ст. 49(4)]. Порядок ведення Державного

реєстру актів цивільного стану громадян затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064 [144].

Сімейний кодекс України передбачає, що дитина **вже у 7 років має право** висловити свою згоду на зміну її прізвища. Так, у разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла 7 років, змінюється за її згодою [116, ст. 148(2)]. А в разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінене за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла **7 років** [116, ст. 148(3)].

Стаття 295 Цивільного кодексу України передбачає право дитини, яка досягла 14 років, змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків, або осіб, що їх замінюють [129, ст. 295(2)]. Також дитина, яка досягла 14 років, має право на зміну її по батькові, якщо батько змінив своє ім'я [116, ст. 149(1); 50, ст. 295(3)]. Разом з тим фізична особа, яка досягла 16 років, має право на власний розсуд змінити своє прізвище та (або) власне ім'я [129, ст. 295(1)].

Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915 [145].

Форма актового запису про зміну імені (прізвища, ім'я та по батькові) та Опис бланка свідоцтва про зміну імені затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1025 [143].

Фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності [129, ст. 296(1)].

Право дитини на громадянство.

Стаття 15 Загальної декларації прав людини закріплює, що *«1. Кожна людина має право на громадянство. 2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство»* [6, Art. 15].

Принцип 3 Декларації прав дитини встановлює, що *«Дитині має належати від народження право на громадянство»* [10].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права приписує, що *«Кожна дитина має право на набуття громадянства»* [8, Art. 24(3)]. Європейська конвенція про громадянство

від 6 листопада 1997 р. (ETS No. 166) містить низку норм, що стосуються громадянства дітей [146].

Як ми вже зазначали вище, Конвенція про права дитини передбачає право дитини на громадянство у статті 8 [9, Art. 8].

Стаття 7 Закону України «Про охорону дитинства» визначає, що кожна дитина з моменту народження має право на громадянство, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства визначаються Законом України «Про громадянство України» [147] та іншими нормативно-правовими актами [115, ст. 7].

Згідно зі статтею 4 Конституції України, в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом [50, ст. 4]. Таким законом наразі є Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III [147].

Стаття 25 Конституції України також передбачає, що *«Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами»* [50, ст. 25].

Дитина може отримати громадянство двома способами:

1) *Jus sanguinis* (право крові) – дитина отримує громадянство тієї країни, що і її батьки.

Частина перша статті 7 Закону України «Про громадянство України» передбачає, що: *«Особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України»* [147, ст. 7(1)].

2) *Jus soli* (право землі/території) – дитина отримує громадянство тієї держави, де вона народилася, навіть якщо її батьки мають громадянство іншої країни.

Стаття 7 Закону України «Про громадянство України» встановлює, що громадянином України є особа, яка:

– народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України;

– народилася за межами України від осіб без громадянства, які постійно на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства іншої держави;

– народилася на території України від іноземців, які на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків;

– народилася на території України, одному з батьків якої надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, і не набула за народженням громадянства жодного з батьків або набула за народженням громадянство того з батьків, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні;

– народилася на території України від іноземця і особи без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, і не набула за народженням громадянства того з батьків, який є іноземцем [147, ст. 7(2–6)].

Громадянином України є також новонароджена дитина, знайдена на території України, обоє з батьків якої невідомі (знайда) [147, ст. 7(7)].

Особа, яка має право на набуття громадянства України за народженням, є громадянином України з моменту народження [147, ст. 7(8)].

Згідно з пунктом 2 Положення про паспорт громадянина України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 26 червня 1992 р. № 2503-ХІІ, паспорт громадянина України видається кожному громадянину України після досягнення **16-річного віку** [148, п. 2]. У свою чергу, Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон, затверджене Постановою Верховної Ради України від 23 лютого 2007 р. № 719-V, передбачає, що паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляється громадянам України, що досягли **18-річного віку** і постійно проживають в Україні, а також громадянам України, що постійно проживають, перебувають у довгостроковому відрядженні, на навчанні, стажуванні, працюють за контрактом або перебувають на лікуванні за кордоном і досягли **16-річного віку** [149, п. 3].

Разом з тим частина друга статті 21 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI приписує, що кожен громадянин України, який досяг **14-тирічного віку**, зобов'язаний отримати паспорт громадянина України [150,

ст. 21(2)]. А частина третя статті 22 цього Закону України передбачає оформлення паспорту громадянина України для виїзду за кордон зокрема і **малолітнім дітям** [150, ст. 22(3)].

Очевидно, що норми Закону України **мають перевагу** над нормами Постанови Верховної Ради України, тому у питаннях віку оформлення паспорту громадянина України і паспорту громадянина України для виїзду за кордон слід керуватися відповідно статтями 21(2) і 22(3) Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI [150, ст. 21(2), ст. 22(3)].

Закон України «Про громадянство України» встановлює, що набуття громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою [147, ст. 16]. Так само вихід дітей віком від 14 до 18 років з громадянства України може відбуватися лише за їхньою згодою [147, ст. 18(13)].

Право дитини на сімейні зв'язки.

Міжнародний білль про права називає сім'ю природним і основним осередком суспільства, що має право на захист з боку суспільства та держави. Така норма закріплена у статті 16(3) Загальної декларації прав людини [6, Art. 16(3)], у статті 23(1) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [8, Art. 16(3)] і в статті 10(3) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [7, Art. 10(3)]. Крім цього, стаття 25 Загальної декларації прав людини акцентує увагу на необхідності особливого захисту материнства і дитинства [6, ст. 25].

Стаття 7 Конвенції про права дитини містить норму, згідно з якою дитина має право *«наскільки це можливо, знати своїх батьків і право на їх піклування»* [9, Art. 7].

Частина третя статті 51 Конституції України закріплює, що *«Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою»* [50, ст. 51(3)].

Право на сім'ю передбачено у статті 291 Цивільного кодексу України, згідно з якою *«Фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має право на сім'ю»* [129, ст. 291(1)], а також *«Ніхто не*

має права втручатися у сімейне життя фізичної особи, крім випадків, передбачених Конституцією України» [129, ст. 291(4)].

Стаття 11 Закону України «Про охорону дитинства» визначає, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього [115, ст. 11(1)]. Згідно зі статтею 3 Сімейного кодексу України сім'я є первинним та основним осередком суспільства [116, ст. 3(1)]. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає [116, ст. 3(2)]. Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них [116, ст. 121(1)].

§ 5. Право дитини не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню

Принцип 6 Декларації прав дитини проголошує, що *«дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, у будь-якому разі – в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю»* [10].

Стаття 9(1) Конвенції про права дитини закріплює, що *«Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини»* [9, Art. 9(1)].

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. передбачає негайне повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав [71, Art. 1(a)]. Аналогічний смисл має і Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. [151].

Стаття 11 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків [115, ст. 11(2)].

Частина четверта статті 29 Цивільного кодексу України визначає, що місцем проживання фізичної особи, **яка не досягла 10 років**, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає [129, ст. 29(4)]. Сімейний кодекс України у статті 160 формулює зазначену норму більш конкретно: місце проживання дитини, **яка не досягла 10 років**, визначається за згодою батьків [116, ст. 160(1)], а місце проживання дитини, **яка досягла 10 років**, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини [116, ст. 160(2)].

Таким чином, у **віці 10 років** дитина має право впливати на рішення щодо місця її проживання. Так, частина третя статті 29 Цивільного кодексу України встановлює, що місцем проживання фізичної особи у віці **від 10 до 14 років** є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці **від 10 до 14 років** визначається органом опіки та піклування або судом [129, ст. 29(3)].

Так само, згідно з частиною другою статті 29 Цивільного кодексу України [129, ст. 29(2)] фізична особа, **яка досягла 14 років**, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які

встановлюються Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV [152]. Подібна норма закріплена і в частині третій статті 160 Сімейного кодексу України: якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, **яка досягла 14 років**, визначається нею самою [116, ст. 160(3)]. Так само у разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, **яка досягла 14 років**, місце її подальшого проживання визначається за її згодою [116, ст. 237(4)].

Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом [116, ст. 153(1)].

Стаття 9(2) Конвенції про права дитини встановлює, що дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за виключенням особливих обставин, особисті відносини і прямі контакти з обома батьками [9, Art. 9(2)]. В рамках Ради Європи з цього питання спеціально прийнято Конвенцію про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192) [153], яка набрала чинності для України з 1 квітня 2007 р. [153]. Для реалізації цього права Закон України «Про охорону дитинства» передбачає право дитини на контакт з батьками, які проживають окремо [115, ст. 15], право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах [115, ст. 16], а також заходи і гарантії забезпечення виконання рішення суду про реалізацію права дитини на контакт [115, ст. 16-1].

Стаття 14 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що *«Діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили. Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини»* [115, ст. 14].

Аналогічно стаття 291 Цивільного кодексу України передбачає, що *«Фізична особа не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом»* [129, ст. 291(2)], а також, що *«Фізична особа має право на підтримання зв'язків з членами своєї*

сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває» [129, ст. 291(3)].

У свою чергу, частина перша статті 170 Сімейного кодексу України передбачає, що суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, передбачених пунктами 2–5 частини першої статті 164 цього Кодексу, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання.

У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам – за їх бажанням або органів опіки та піклування.

Під час ухвалення рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав суд бере до уваги інформацію про здійснення соціального супроводу сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу [116, ст. 170(1)].

У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав. З таким позовом до суду має право звернутися прокурор [116, ст. 170(2)].

Якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може постановити рішення про повернення їм дитини [116, ст. 170(3)].

При задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину [116, ст. 170(4)].

§ 6. Право дитини висловлювати власні погляди і думки

У дитини є право мати свої погляди і думки та вільно їх висловлювати. При цьому дитина має бути захищеною від тиску з

боку дорослих, які намагаються вплинути на дитину, щоб змусити її змінити погляди і думки.

Це право тісно пов'язане з правом дитини знати, що відбувається, та отримувати доступ до інформації, яка її цікавить, – право шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини. Реалізація дитиною права на доступ до інформації дає дитині можливість зрозуміти, що відбувається, і скласти власну думку про це.

Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте це можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

- a) для поваги прав і репутації інших осіб; або
- b) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Право дитини мати і висловлювати власні погляди і думки закріплено у низці міжнародно-правових актів, зокрема:

– у статті 19 Загальної декларації прав людини: *«Кожна людини має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів»* [6, Art. 19];

– у статті 10(1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: *«Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів»* [74, Art. 10(1)]. А частина друга статті 10 передбачає, що здійснення цих свобод може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної

інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [74, Art. 10(2)];

– у статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка закріплює, що *«Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів»* [8, Art. 19(1)]. Крім цього, кожна людина має право на вільне вираження своїх поглядів, – *«це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір»*. Реалізація цього права обумовлена певними обмеженнями, які *«мають встановлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення»* [8, Art. 19(2)];

– у статті 12 Конвенції про права дитини, яка передбачає *«право вільно висловлювати погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю»* [9, Art. 12]. Для реалізації цього права дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її торкається, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. У свою чергу, стаття 13 Конвенції про права дитини встановлює, що *«дитина має право вільно висловлювати свої думки»* [9, Art. 13].

Зазначені норми закріплені і в національному законодавстві України:

– стаття 34 Конституції України гарантує кожному *«право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»*. Крім цього, стаття 34 передбачає *«право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно,*

або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [50, ст. 34];

– стаття 9 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що: «Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розширювати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини» [115, ст. 9].

Сімейний кодекс України у статті 171 приписує, що «1. Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. 2. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. 3. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси» [116, ст. 171].

В Україні відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації регулює Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [154].

§ 7. Право дитини на свободу думки, совісті та релігії

Діти мають право вільно мислити та притримуватися цінностей, переконань та релігії за своїм вибором.

Свобода думки – це право кожної людини вільно визначатися та мати своє особисте інтелектуальне та спонтанне бачення того чи іншого питання. Діти можуть мати свої думки, які розвиваються та змінюються в залежності від зрілості дитини.

Свобода совісті – це свобода, що строго пов'язана із естетичними та філософськими переконаннями людини, та є підтвердженням, що усі люди мають свідомість. Таким чином, діти

можуть вільно визначати, якими будуть принципи, що будуть визначати їх існування.

Свобода релігії дозволяє кожній людині мати свою релігію або переконання в своєму виборі та проявляти її вільно. Діти можуть вільно визначати релігію або переконання у своєму виборі, як тільки вони досягнуть достатнього рівня проникливості. Релігія не повинна нав'язуватися дитині [130].

Право дитини на свободу думки, совісті та релігії закріплено:

– у статті 18 Загальної декларації прав людини, яка передбачає, що *«Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів»* [6, Art. 18];

– у принципі 7 Декларації прав дитини, який визнає право дитини на *особистий світогляд*, і в принципі 10, який проголошує, що дитина *«має бути захищена від практики, яка може заохочувати релігійну форму дискримінації»* [10];

– у статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій встановлено, що: *«1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.*

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [74, Art. 9];

– у статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якій визначено, що: *«1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і*

спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень» [8, Art. 18(1)]. Частина четверта статті 18 цього Пакту передбачає, що батьки або опікуни мають свободу забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань [8, Art. 18(4)];

– у статті 14 Конвенції про права дитини, в якій встановлено, що «Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії» [9, Art. 14].

Свобода совісті дитини захищається також внутрішньодержавними законодавчими актами України:

– у статті 35 Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [50, ст. 35] і

– в статті 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ: «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання» [155, ст. 3(1)].

Також Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» забороняє «будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії»; та надає батькам або особам, які їх замінюють, право «виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії» [155, ст. 3(2, 3)].

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України [155, ст. 3(4)].

§ 8. Право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів

Діти, так само, як і дорослі, мають право зустрічатися, щоб спілкуватися, реагувати на питання, які стосуються їх прав, або які їх цікавлять. Завдяки цьому праву діти можуть брати участь у житті суспільства. Право дітей на свободу асоціацій і свободу мирних зборів закріплено:

– у статті 20 Загальної декларації прав людини, в якій зазначено, що *«1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. 2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації»* [6, Art. 20];

– у статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій передбачено, що *«Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів»* [74, Art. 20];

– у статті 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якій *«визнається право на мирні збори»* [8, Art. 21], і в статті 22 цього Пакту, яка встановлює, що *«Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів»* [8, Art. 22];

– у статті 15 Конвенції про права дитини, в якій передбачено, що *«Держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів»* [9, Art. 15(1)].

Право громадян України, у тому числі дітей, збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України: *«Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування»* [50, ст. 39].

Стаття 315 Цивільного кодексу України визначає, що *«Фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо»* [129, ст. 315(1)].

Усі зазначені вище норми допускають можливість обмеження прав на свободу асоціацій і свободу мирних зборів тільки в інтересах національної безпеки або громадського порядку (order public), для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. В Україні згідно з частиною другою статті 39 Конституції України [50, ст. 39(2)] та частиною другою статті 315 Цивільного кодексу України [129, ст. 315(2)] передбачається, що *«Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону»*.

Закон України «Про охорону дитинства» надає дітям *«право на об'єднання в самостійні дитячі та молодіжні громадські організації»*, які, у свою чергу, *«можуть створювати свої об'єднання, встановлювати контакти з дитячими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних дитячих об'єднань»* [115, ст. 23].

Аналогічно Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI передбачає, що *засновниками* молодіжної та дитячої громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, **які досягли 14 років** [156, ст. 7(1)]. *Членами* молодіжної та дитячої громадської організації відповідно до частини першої статті 8 зазначеного Закону можуть бути особи, **які досягли 14 років** [156, ст. 8(1)]. Аналогічно абзац 9 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII встановлює, що молодіжні громадські організації – це об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів [157, ст. 1].

Разом з тим за змістом частини першої статті 8 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI членами дитячої або молодіжної, організації можуть бути також особи, **які ще не досягли 14 років** [156, ст. 8(1)].

Законом України «Про охорону дитинства» [115, ст. 23] передбачено, що діти мають право на об'єднання в самостійні дитячі

та молодіжні громадські організації за умови, що діяльність таких об'єднань не повинна:

- суперечити Конституції України та законам України;
- порушувати громадський порядок і безпеку держави, права і свободи інших осіб;
- шкодити моралі та здоров'ю дітей та інших громадян.

Дитячі громадські організації можуть створювати свої об'єднання, встановлювати контакти з дитячими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних дитячих об'єднань.

Створення дитячих організацій політичного та релігійного спрямування забороняється.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають допомогу дитячим організаціям та об'єднанням, сприяють їх роботі.

§ 9. Право дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на її честь і гідність

У статті 12 Загальної декларації прав людини встановлено, що *«Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист законом від такого втручання або таких посягань»* [6, Art. 12]. А стаття 5 цієї Декларації передбачає, що *«Ніхто не повинен зазнавати такого, що принижує його гідність, поводження і покарання»* [6, Art. 5].

Принцип 2 Декларації прав дитини проголошує, що дитина має розвиватися в умовах свободи та гідності [10].

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначає, що *«1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в*

інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [74, Art. 8].

У статті 17(1) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлено, що «Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію» [8, Art. 17(1)].

Стаття 16 Конвенції про права дитини передбачає, що «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання» [9, Art. 17(1)].

Стаття 32 Конституції України забороняє втручання в особисте і сімейне життя людини, крім випадків, передбачених Конституцією України [50, ст. 32].

Сімейний кодекс України визначає, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя [116, ст. 7(4)]. Право на особисте життя та його таємницю також закріплено і в Цивільному кодексі України [129, ст. 301].

Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення [158] цієї норми, встановив, що «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя

особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини».

Конституція України також передбачає і право на недоторканність житла, яке закріплено у статті 30: *«Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду»* [50, ст. 30]. Цивільний кодекс України стверджує, що *«житло фізичної особи є недоторканим»* [129, ст. 311].

Дітям, так само, як і дорослим, Конституцією України [50, ст. 31] і Цивільним кодексом України [129, ст. 306] гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Стаття 3 Конституції України визнає честь і гідність людини найвищою соціальною цінністю в Україні [50, ст. 3]. Право на повагу до гідності закріплено у статті 28 Конституції України [50, ст. 28] і в статті 297 Цивільного кодексу України [129, ст. 297]. Згідно зі статтею 150(4) Сімейного кодексу України батьки зобов'язані поважати дитину [116, ст. 150(4)]. Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що *«Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини»* [115, ст. 10(1)]. Тому, виховуючи дітей, батьки, особи, що їх замінюють, суспільство, держава та інші суб'єкти повинні пам'ятати, що діти такі самі люди, як і дорослі, а їх гідність та честь є недоторканими.

§ 10. Право дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і бруталного поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання

Стаття 5 Загальної декларації прав людини встановлює, що *«Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання»* [6, Art. 5].

Декларація прав дитини 1959 р. містить низку норм, спрямованих на захист дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і бруталного поводження та експлуатації. Так, Преамбула Декларації прав дитини встановлює, що *«дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування»*. Принцип 5 Декларації передбачає, що *«дитині, яка є фізично, розумово або соціально неповноцінною, повинні надаватися спеціальне лікування, освіта та догляд»*, а Принцип 6 закріплює, що *«Дитина має, якщо це можливо, зростати під опікою і доглядом її батьків в атмосфері приязні, моральної та матеріальної безпеки. Суспільство і органи влади повинні забезпечити необхідний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки»*. Принцип 9 визначає, що *«Дитина має бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації»* [10].

Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права приписує, що *«Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам»* [8, Art. 7].

Згідно зі статтею 1(d) Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р., ця Конвенція поширює свою дію також і на захист дітей [55, Art. 1(d)]. Від експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, захищає дітей і Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної

організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [159]. На захист дітей та підлітків спрямована також Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. [151] та Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання від 7 жовтня 2002 р. [90].

Конвенція про права дитини у статті 19(1) зобов'язала держави-учасниці вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину [9, Art. 19(1)]. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури [9, Art. 19(2)].

Стаття 37(а) Конвенції про права дитини передбачає, що Держави-учасниці забезпечують, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поводження чи покарання [9, Art. 37(а)]. А стаття 39 Конвенції закріплює, що *«Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини»* [9, Art. 39].

Як ми вже зазначали вище, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. передбачає негайне повернення дітей, незаконно переміщених до

будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав, а також забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах [71, Art. 1].

Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS № 163) у пункті 7 Частини I встановлює, що «Діти та підлітки мають право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків, на які вони наражаються» [160], а в статті 17(1) Хартії передбачено захист «дітей та підлітків від недбайливості, насилля або експлуатації» [160, Art. 17(1 b)].

На універсальному рівні прийнята Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, від 10 грудня 1984 р. [56] і Факультативний протокол до цієї Конвенції, від 18 грудня 2002 р. [161], який заснував Підкомітет з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання Комітету проти катувань [161, Art. 2(1)]. Подібне значення має також стаття 16 Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [162, Art. 16]. У рамках Ради Європи прийнята Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, від 26 листопада 1987 р. (ETS No. 126) [163].

Згідно зі статтею 3 Конституції України, недоторканність і безпека людини визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [50, ст. 3]. Стаття 28 Конституції України закріплює **абсолютну заборону** катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність, поведження чи покарання. Також жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям [50, ст. 28]. У свою чергу, стаття 52 Конституції України приписує, що «*Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей*» [50, ст. 52].

Право на особисту недоторканність закріплено також у статті 289 Цивільного кодексу України, зокрема, фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [129, ст. 289(2)].

Стаття 150(7) Сімейного кодексу України забороняє *«фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини»* [116, ст. 150(7)]. Аналогічно частина третя статті 289 Цивільного кодексу України містить норму про те, що *«Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх дітей та підопічних не допускається»* [129, ст. 289(3)].

Спеціальні норми про право дитини на захист від усіх форм насильства передбачені у статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» [115, ст. 10], а спеціальні норми про право дитини на захист від домашнього насильства містить Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII [164].

Закон України «Про охорону дитинства» у статті 10 [115, ст. 10] передбачає, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Держава здійснює захист дитини від:

– усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

– втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

– залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які

підключуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства [115, ст. 10].

Зазначений порядок передбачено в Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, що затверджена Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 р. № 3131/386 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2009 р. за № 917/16933) [165].

Дитина має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється [115, ст. 10].

Процедура розгляду скарг дітей на порушення їх прав і свобод, домашнє насильство та інші прояви жорстокого поводження з дитиною встановлюється законодавством. Зазначена процедура передбачена у Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 р. № 564/836/945/577 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10 вересня 2014 р. за № 1105/25882) [166].

Згідно з пунктом 1 розділу II зазначеного Порядку «звернення про факти жорстокого поводження з дітьми або загрозу їх вчинення можуть подаватися до служб у справах дітей, закладів соціального захисту дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді,

органів внутрішніх справ, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, в усній або письмовій формі за місцем проживання (перебування) дитини самою дитиною, батьками, одним із батьків дитини або особою/особами, які їх замінюють, будь-якими фізичними та юридичними особами» [166, п. II(1)]. Координатором заходів по зверненню про факти жорстокого поводження з дітьми або загрозу їх вчинення є служба у справах дітей. Усі інші суб'єкти в межах компетенції долучаються до вжиття невідкладних заходів з ліквідації наслідків жорстокого поводження з дитиною або загрози його вчинення. У разі необхідності суб'єкти організують надання невідкладної медичної (викликають швидку допомогу), психологічної та інших видів допомоги дитині, яка постраждала від жорстокого поводження. У разі загрози вчинення жорстокого поводження з дитиною суб'єкти забезпечують ужиття необхідних заходів щодо її усунення [166, п. III(1)].

Пункт 3 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає, що *домашнє насильство* – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [164, ст. 1(3)]. Домашнє насильство може мати різні форми, зокрема розрізняють економічне, психологічне, сексуальне і фізичне насильство [164, ст. 1(4, 14, 15, 17)].

Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658 [167].

Частина п'ята статті 43 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII забороняє застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, **малолітніх осіб**, осіб з явними

ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо [168, ст. 43(5)].

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини [134, ст. 146], насильницьке зникнення [134, ст. 146-1], захоплення заручників [134, ст. 147], підміну дитини [134, ст. 148], торгівлю людьми [134, ст. 149], експлуатацію дітей [134, ст. 150], використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [134, ст. 150-1]. Крім цього, Кримінальний кодекс України передбачає захист від сексуальних зловживань – у статті 152 «Зґвалтування» [134, ст. 152], у статті 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» [134, ст. 153], у статті 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» [134, ст. 154], у статті 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» [134, ст. 155] і в статті 156 «Розбещення неповнолітніх» [134, ст. 156].

§ 11. Право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я

Право на охорону здоров'я є одним з найважливіших соціально-економічних прав людини. Забезпечення права на охорону здоров'я передбачає низку державних і суспільних заходів [98, с. 65–118], а тому гарантії цього права закріплені у низці міжнародних і національних правових актів.

Право людини на медичний догляд проголошено в статті 25 Загальної декларації прав людини [6, Art. 25], а право на охорону здоров'я є змістовною складовою принципів 2, 4 і 9 Декларації прав дитини 1959 р. [10].

Стаття 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права передбачає, що: *«1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. 2. Заходи, яких*

повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для:

a) забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини;

b) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості;

c) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними;

d) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби» [7, Art. 12].

Конвенція про права дитини у частині другій статті 24 [9, Art. 24(2)] зазначає, що:

«Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:

a) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

b) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;

c) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;

d) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоду;

e) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;

f) розробки превентивних заходів з охорони здоров'я, керівництва для батьків та навчання і послуг з планування сім'ї».

Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS No. 163) закріпила у статті 11 право на охорону здоров'я, зокрема Сторони Хартії, серед іншого зобов'язуються:

«1. усунути, у міру можливості, причини слабого здоров'я;

2. забезпечити діяльність консультативно-просвітницьких служб, які сприяли б поліпшенню здоров'я і підвищенню особистої відповідальності у питаннях здоров'я;

3. запобігати, у міру можливості, епідемічним, ендемічним та іншим захворюванням, а також нещасним випадкам» [160, Art. 11].

Стаття 13 Хартії 1996 р. передбачає право на медичну допомогу, згідно з яким будь-якій малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, у разі захворювання має забезпечуватися догляд, якого вимагає стан її здоров'я [160, Art. 13].

Стаття 3 Конституції України визнає здоров'я людини найвищою соціальною цінністю в Україні [50, ст. 3]. Спеціальна норма про право на охорону здоров'я міститься у статті 49 Конституції України: *«Кожен має право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм»* [50, ст. 49(1,2)].

У частині третій статті 49 Конституції України передбачено надання *безоплатної* медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я: *«Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності»* [50, ст. 49(3)].

Конституційний Суд України надав офіційне тлумачення зазначеній конституційній нормі у Рішенні від 29 травня 2002 р. № 10-рп/2002 [169], яким підтвердив конституційне право на отримання *безоплатної* медичної допомоги.

Законом України «Про охорону дитинства» передбачається, що *«Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя»* [115, ст. 6(2)].

Стаття 8 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» уточнює цю норму і встановлює, що кожен громадянин має право на безоплатне отримання у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медичної допомоги, до якої належать:

- екстрена медична допомога;
- первинна медична допомога;
- вторинна (спеціалізована) медична допомога;
- третинна (високоспеціалізована) медична допомога;
- паліативна допомога [170, ст. 8].

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 955 затверджена Програма подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги [171], в якій зокрема передбачено, що дітям державними та комунальними закладами охорони здоров'я подається невідкладна стоматологічна допомога, стаціонарна безоплатна медична допомога у разі гострого захворювання та в невідкладних випадках, коли потрібне інтенсивне лікування, цілодобовий медичний нагляд та госпіталізація, в тому числі за епідемічними показаннями, а також утримання дітей у будинках дитини.

До платних послуг дітям згідно з Переліком платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1138, відносяться: перебування у стаціонарі батьків у зв'язку з доглядом за дітьми віком понад 6 років, якщо це не зумовлено станом хворої дитини [172, І. 15], а також перебування батьків разом з дітьми в дитячих санаторіях та надання їм послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру [172, І. 16].

Пункт а) статті 10 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» встановлює, що громадяни України зобов'язані піклуватись про своє здоров'я та здоров'я дітей [170, ст. 10(а)]. Аналогічно Сімейний кодекс України у статті 150(2) закріплює обов'язок батьків піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток [116, ст. 150(2)]. При цьому вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини [116,

ст. 49(4)]. Частина перша статті 272 Цивільного кодексу України встановлює, що в інтересах неповнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі) або піклувальники [129, ст. 272(1)].

Згідно зі статтею 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що зокрема передбачає кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я [170, ст. 6]. За Цивільним кодексом України [кожна] фізична особа має право на охорону її здоров'я [129, ст. 283(1)] та на надання їй медичної допомоги [129, ст. 284].

Частина перша статті 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» встановлює, що медичне втручання (застосування методів діагностики, профілактики або лікування, пов'язаних із впливом на організм людини) щодо **пацієнта віком до 14 років (малолітнього пацієнта)**, здійснюється за згодою його законних представників [170, ст. 43(1)].

Надання медичних та інших послуг дітям до 14 років, які не мають встановленого статусу та законних представників, має здійснюватися за клопотанням відповідної служби у справах дітей [173] та за погодженням органів опіки та піклування [174]. Повноваження органів опіки та піклування *давати такий дозвіл* передбачено чинним законодавством: за статтею 65 Цивільного кодексу України [129, ст. 65] органи опіки та піклування «до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника здійснюють опіку або піклування над фізичною особою» – тобто є її законними представниками [129, ст. 242]. Якщо питання термінове, то дозвіл органи опіки мають надати **за 1 день**.

Більший обсяг прав у сфері охорони здоров'я передбачено для неповнолітніх дітей. Так, частина друга статті 284 Цивільного кодексу України встановлює, що фізична особа, яка досягла 14 років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій [129, ст. 284(2)].

Аналогічна норма міститься і в частині першій статті 38 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [170, ст. 38(1)], яка встановлює, що *«кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і який звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій»*. Очевидно, що під «вибором лікаря» розуміються такі критерії, як: заклад, в якому лікар працює, фах лікаря, стать лікаря, вік, досвід роботи тощо. Право вибору лікаря також передбачає право пацієнта не мотивувати свій вибір [98, с. 94].

Частина третя статті 284 Цивільного кодексу України встановлює, що надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла 14 років, провадиться за її згодою [129, ст. 284(3)]. Разом з тим у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника [129, ст. 284(5)].

Згідно з частиною першою статті 285 Цивільного кодексу України *лише повнолітня* фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я [129, ст. 285(1)]. При цьому частина третя статті 285 Цивільного кодексу України містить *виключення з цієї норми*: «якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я фізичних осіб, визначених частиною другою цієї статті, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами» [129, ст. 285(3)].

Таким чином, можна зробити висновок, що право підлітка віком від 14 років і старше на отримання медичної допомоги, передбачене частиною третьою статті 284 Цивільного кодексу України [129, ст. 284(3)], **не є абсолютним, а скоріше комплексним, тобто включає в себе певні права і обов'язки його батьків та інших законних представників** [98, с. 95].

На медичного працівника покладається обов'язок надати *кожному пацієнтові* в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я (частина третя статті 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [170, ст. 39(3)]. Право надати *неповну інформацію* про стан здоров'я дитини або підопічного, а також обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами медичні працівники мають право лише у разі, якщо інформація про хворобу пацієнта може погіршити стан його здоров'я або погіршити стан здоров'я таких фізичних осіб, зашкодити процесові лікування (частина четверта статті 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я») [170, ст. 39(4)].

За Цивільним кодексом України фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я; на таємницю про факт звернення за медичною допомогою; на таємницю про діагноз; на таємницю про відомості, одержані при її медичному обстеженні (частина перша статті 286) [129, ст. 286(1)]. Тотожна норма міститься і в частині першій статті 39-1 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка надає пацієнту право на таємницю про стан свого здоров'я; про факт звернення за медичною допомогою; діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. У цій нормі Закон зазначає, що таке право має *кожний пацієнт*, і не робить жодних виключень щодо віку, соціального становища тощо [170, ст. 39-1(1)].

Частина перша статті 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» містить *загальну норму*, відповідно до якої інформація про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, що стала відома медичним працівникам та іншим особам у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків, є *лікарською таємницею* [170, ст. 40(1)]. Ці відомості не можуть бути розголошені, крім передбачених законодавчими актами випадків, наприклад, відповідно до частини другої статті 39-1 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» заборо-

няється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта [170, ст. 39-1(2)].

Згідно з частиною третьою статті 286 Цивільного кодексу України фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення інформації про стан здоров'я інших осіб, факт їх звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при медичному обстеженні інших осіб, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел [129, ст. 286(3)].

У будь-якому випадку, навіть коли підлітки віком від 14 до досягнення 18 років отримали медичні послуги без дозволу батьків (інших законних представників), медичні працівники зобов'язані надати їм відповідну інформацію про здоров'я їхньої дитини. Тобто підлітки, незалежно від віку, можуть отримати інформацію про стан свого здоров'я лише через своїх батьків або інших законних представників [129, ст. 285(1, 2)].

Розділ VII Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» містить спеціальні норми про охорону здоров'я матері та дитини [170, ст. 57–66].

Частина сьома статті 13 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що дітям з багатодітних сімей надаються такі пільги:

- 1) безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів;
- 2) щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я із залученням необхідних спеціалістів, а також компенсація витрат на зубопротезування;
- 3) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація [115, ст. 13(7)].

Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382 [117].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення амбулаторно-поліклінічної допомоги дітям в Україні» від 29 листопада 2002 р. № 434 [175] затверджено

Примірне положення про дитячу міську поліклініку (поліклінічне відділення), а також відповідні положення про посадових осіб дитячої міської поліклініки, поліклінічного відділення, дитячої консультації.

Пункт б) статті 10 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачає, що громадяни України у передбачених законодавством випадках зобов'язані проходити профілактичні медичні огляди і робити щеплення [170, ст. 10(б)], частина перша статті 31 закріплює, що для неповнолітніх організуються обов'язкові профілактичні медичні огляди [170, ст. 31(1)], а стаття 66 приписує, що *«Медичний огляд підлітків є обов'язковим для вирішення питання про прийняття їх на роботу. Медичні огляди працюючих підлітків повинні проводитись регулярно, але не рідше одного разу на рік»* [170, ст. 66].

У свою чергу Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. № 1645-III у статті 15 встановлює, що прийом дітей до виховних, навчальних, оздоровчих та інших дитячих закладів проводиться *за наявності* відповідної довідки закладу охорони здоров'я, в якому дитина перебуває під медичним наглядом [176, ст. 15(1)]. Дітям, які не отримали профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, відвідування дитячих закладів **не дозволяється** [176, ст. 15(2)]. Календар профілактичних щеплень в Україні затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 р. № 595 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10 жовтня 2011 р. за № 1159/19897) [177].

Порядок здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1318 [178]. Схема періодичності обов'язкових медичних профілактичних оглядів учнів загальноосвітніх навчальних закладів затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 серпня 2010 р. № 682 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10 вересня 2010 р. за № 794/18089) [179]. Медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, здійснюється на підставі Інструкції, що

затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України і Міністерства освіти України від 5 травня 1997 р. № 137/131 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 серпня 1997 р. за № 328/2132) [180].

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення організації надання медичної допомоги підліткам та молоді» від 2 червня 2009 р. № 383 [181] були затверджені положення про центр/відділення і кабінет медичної допомоги підліткам та молоді «Клініка, дружня до молоді». Центр/відділення створюється у складі закладів охорони здоров'я державної та комунальної власності або як медичний центр – окремий заклад відповідно до чинного законодавства України. Кабінет є структурним підрозділом закладу охорони здоров'я державної та комунальної власності.

Центр (відділення) або кабінет медико-соціальної допомоги дітям та молоді надають медичну допомогу підліткам та молоді на засадах Дружнього підходу до молоді, рекомендованого Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), основними принципами яких є добровільність, доброзичливість, доступність, конфіденційність, анонімність та неосудливий підхід до відвідувача. Клініки, дружні до молоді, створюються з метою надання медичної допомоги підліткам віком 14–18 років та молоді віком до 24 років за їх особистим зверненням або за направленням центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших лікувально-профілактичних закладів, установ тощо.

Спеціальне правове регулювання присвячено захисту дітей, які живуть з ВІЛ. Так, згідно з частиною другою статті 6 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р. № 1972-ХІІ тестування на ВІЛ осіб віком від 14 років і старше проводиться добровільно, за наявності усвідомленої інформованої згоди особи, отриманої після надання їй попередньої консультації щодо особливостей тестування, його результатів і можливих наслідків, з дотриманням умов щодо конфіденційності персональних даних, у тому числі даних про стан здоров'я особи [182, ст. 6(2)]. Порядок добровільного консультування і тестування на ВІЛ-інфекцію (протокол), який зокрема передбачає й особливості консультування

підлітків, затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2005 р. № 415 (zareєстровано в Міністерстві юстиції 22 листопада 2005 р. за № 1404/11684) [183].

Загальнодержавна Програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки затверджена Законом України від 19 лютого 2009 р. № 1026-VI [184].

Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про вдосконалення організації медичної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД» від 25 травня 2000 р. № 120 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14 листопада 2000 р. за № 819/5040) забороняє вигодовувати немовлят донорським грудним молоком у лікувально-профілактичних закладах [185, п. 2.3.]. Пункт 2.4. цього Наказу також передбачає:

- медичний огляд вагітних під час узяття їх на облік та перед пологами шляхом обстеження на наявність антитіл до ВІЛ (за їх добровільною згодою);

- щорічне санаторно-курортне лікування ВІЛ-інфікованих дітей на базі місцевих санаторіїв, а також

- підготовку медичного персоналу та проведення санітарно-освітньої роботи серед педагогічного персоналу дитячих дошкільних та шкільних закладів щодо питань ВІЛ-інфекції/СНІДу та особливостей перебування ВІЛ-інфікованих дітей в організованих дитячих колективах [185, п. 2.4.].

Спільним Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства праці та соціальної політики України «Про заходи щодо організації профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, медичної допомоги і соціального супроводу ВІЛ-інфікованих дітей та їх сімей» від 23 листопада 2007 р. № 740/1030/4154/321/614а (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26 грудня 2007 р. за № 1405/14672) затверджено низку важливих документів щодо захисту здоров'я дітей, які живуть з ВІЛ:

- Інструкція про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям [186];

– Інструкція про порядок профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини в закладах Державної кримінально-виконавчої служби України [187];

– Інструкція про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям [188] і

– Типове положення про міждисциплінарну команду із забезпечення медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям та їх сім'ям [189].

Низка нормативно-правових актів передбачають санітарно-курортне лікування дітей та підлітків, зокрема це:

– Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 187 [190];

– Порядок надання щорічної грошової допомоги для компенсації вартості путівок санаторно-курортним закладам та закладам відпочинку, здійснення доплат за рахунок власних коштів, виплати грошової компенсації громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2016 р. № 854 [191];

– Порядок направлення дітей на санаторно-курортне лікування відповідно до медичних показань в санаторно-курортні заклади (крім туберкульозного профілю), затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12 січня 2009 р. № 4 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 3 лютого 2009 р. за № 100/16116) [192];

– Порядок направлення на санаторне лікування хворих на туберкульоз та осіб із груп ризику відповідно до медичних показань, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30 квітня 2009 р. № 287 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 червня 2009 р. за № 548/16564) [193].

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення правил надання послуг та вимог безпеки при наданні послуг з перевезення

пасажирів чи вантажів автомобільним транспортом [194, ст. 133-1], а також за порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами [194, ст. 156] і за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння [194, ст. 180].

Кримінальний кодекс України захищає права дітей та підлітків на охорону життя і здоров'я у статті 132 «Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» [134, ст. 132], у статті 137 «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» [134, ст. 137], у статті 141 «Порушення прав пацієнта», яка встановлює кримінальну відповідальність за проведення клінічних випробувань лікарських засобів стосовно неповнолітнього [134, ст. 141], у статті 323 «Спонукування неповнолітніх до застосування допінгу» [134, ст. 323] і в статті 324 «Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів» [134, ст. 324].

§ 12. Право дитини користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування

Право на соціальний захист (соціальне забезпечення) – це одне з найважливіших соціально-економічних прав людини. Його здійснення передбачає низку державних і суспільних заходів [98, с. 119–144], а тому це право закріплено у низці міжнародних і національних правових актів.

Стаття 22 Загальної декларації прав людини встановлює, що *«Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення»* [6, Art. 22]. Право людини на необхідне соціальне обслуговування проголошено в статті 25 Загальної декларації прав людини [6, Art. 25].

Принцип 4 Декларації прав дитини передбачає, що *«Дитина має користуватися благами соціального забезпечення»* [10].

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права це право прямо встановлено у статті 9: *«Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування»* [7, Art. 9]. Право на соціальне забезпечення закріплене також у статті 10(1) цього

Пакту, в якій йдеться про обов'язок надавати сім'ї по можливості якнайширшу охорону і допомогу, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несаможиттєвих дітей та їх виховання [7, Art. 10(1)]. Стаття 10(2) цього Пакту передбачає, що *«Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню»* [7, Art. 10(2)].

Конвенція про права дитини у статті 26 закріплює, що *«1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством. 2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені»* [9, Art. 26].

Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. (ETS № 163) у пункті 17 Частини I закріплює норму, що *«Діти та підлітки мають право на належний соціальний, правовий та економічний захист»* [160]. Стаття 17(1) цієї Хартії передбачає *«забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов'язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, зокрема шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети»* [160, Art. 17(1a)], а також *«надання захисту та спеціальної допомоги з боку держави дітям і підліткам, які тимчасово або постійно позбавлені допомоги з боку їхніх сімей»* [160, Art. 17(1c)].

Крім цього, Європейська соціальна хартія (переглянута) передбачає низку соціальних прав: право працюючих жінок на охорону материнства (стаття 8) [160, Art. 8], право на соціальне забезпечення (стаття 12) [160, Art. 12], право на соціальну допомогу (стаття 13) [160, Art. 13], право на користування послугами соціальних служб (стаття 14) [160, Art. 14], право осіб з інвалідністю

на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства (стаття 15) [160, Art. 15], право на соціальну допомогу сімей з дітьми (стаття 16) [160, Art. 16] і право працівників із сімейними обов'язками на рівні можливості та рівне ставлення до них (стаття 27) [160, Art. 27].

Конституція України встановлює право на соціальний захист і соціальне забезпечення у статті 46:

«Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [50, ст. 46].

Пункт а) частини першої статті 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплює, що кожен громадянин України має право на соціальне обслуговування і забезпечення, які є необхідними для підтримання здоров'я людини [170, ст. 6(1a)].

Державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії визначені у відповідному Законі України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III [195].

Частина перша статті 13 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що з метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях держава надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ [196] та іншими законами України [115, ст. 13(1)]. Такими законами, очевидно, є:

- Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV [197];
- Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-XIV [198];
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII [157];
- Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. № 1768-III [199];
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III [200];
- Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV [201];
- Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV [202];
- Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 р. № 875-XII [203];
- Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16 листопада 2000 р. № 2109-III [204];
- Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV [205];
- Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 796-XII [206];
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII [207];
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [208];
- Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI [209];
- Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI [210] та ін.

Стаття 13 Закону України «Про охорону дитинства» [115, ст. 13] передбачає низку прав для сімей з дітьми. Так, сім'ям з

дітьми у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, надаються пільгові довгострокові кредити на придбання житла, предметів довгострокового користування та житлове будівництво.

Багатодітним сім'ям надаються такі пільги:

1) 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю);

2) 50-відсоткова знижка плати за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством.

Площа житла, на яку надається знижка при розрахунках плати за опалення, становить 21 кв. метр опалюваної площі на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жиллому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю;

3) 50-відсоткова знижка вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення;

4) позачергове встановлення квартирних телефонів. Абонент-на плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50 відсотків від затверджених тарифів.

Пільги щодо плати за користування житлом (квартирної плати), комунальними послугами та вартості палива надаються багатодітним сім'ям незалежно від виду житла та форми власності на нього.

Дитячим будинкам сімейного типу та прийомним сім'ям, в яких не менше року проживають відповідно троє або більше дітей, а також сім'ям (крім багатодітних сімей), в яких не менше року проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування, надаються пільги, передбачені частиною третьою, з урахуванням умов, визначених частиною четвертою цієї статті.

Дітям з багатодітних сімей надаються безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування в сільській

місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі.

Батькам і дітям з багатодітних сімей видаються відповідні посвідчення. Зразок посвідчення, порядок виготовлення і видачі посвідчень встановлюються Кабінетом Міністрів України [115, ст. 13].

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ у частині першій статті 1 закріплює, що *«Громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу»* [196, ст. 1(1)]. Відповідно до частини першої статті 3 цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- допомога при народженні дитини;
- допомога при усиновленні дитини;
- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування і
- допомога на дітей самотнім матерям [196, ст. 3(1)].

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 [211].

Згідно з частиною третьою статті 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. № 1768-ІІІ дія цього Закону поширюється на сім'ї, до складу яких зокрема включаються:

- рідні, усиновлені та діти цих осіб віком до 18 років;
- діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей;

– неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II груп або особами з інвалідністю I групи і проживають разом з батьками [199, ст. 4(3)].

Основними формами надання соціальних послуг відповідно до статті 5 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV є *матеріальна допомога та соціальне обслуговування* [197, ст. 5].

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації [197, ст. 5].

Соціальне обслуговування – це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [197, ст. 1].

Соціальне обслуговування здійснюється:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах надання соціальних послуг;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Стаття 5 Закону України «Про соціальні послуги» також передбачає такі види *види соціальних послуг*:

- соціально-побутові послуги;
- психологічні послуги;
- соціально-педагогічні послуги;
- соціально-медичні послуги;
- соціально-економічні послуги;
- юридичні послуги;
- послуги з працевлаштування;
- інформаційні послуги та інші соціальні послуги [197, ст. 5].

Стаття 8 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III також передбачає комплекс соціальних послуг для сімей, дітей та молоді:

- надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді;
- інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому;
- соціальну адаптацію, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством;
- захист прав та інтересів осіб, посередництво у представництві інтересів сімей, дітей та молоді;
- виявлення, підтримка талановитих дітей та молоді;
- поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем [200, ст. 8].

Наказом Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 р. № 537 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 вересня 2012 р. за № 1614/21926) затверджено Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати [212].

Відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України «Про соціальні послуги» [197, ст. 7(4)] соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно. Разом з тим абзац 4 частини п'ятої статті 7 цього Закону передбачає, що *дітям та молоді*, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї, *соціальні послуги надаються безоплатно*, якщо вони надаються державними та комунальними суб'єктами, а також іншими суб'єктами, що

надають соціальні послуги із залученням бюджетних коштів, *в обсягах*, визначених державними стандартами соціальних послуг [197, ст. 7(5)].

Норма *про безоплатність* соціальних послуг (за умови надання їх центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) міститься і в частині п'ятій статті 17 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [200, ст. 17(5)].

Соціальні права для дітей та підлітків передбачені також низкою постанов Кабінету Міністрів України та інших підзаконних актів України, зокрема ми маємо на увазі такі правові акти, як:

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя» від 8 лютого 1994 р. № 66 [213];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 5 квітня 1994 р. № 226 [214];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років» від 26 липня 2001 р. № 889 [215];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ» від 12 вересня 2012 р. № 852 [216];

– Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства фінансів України від 8 листопада 2001 р. № 454/471/516 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 26 грудня 2001 р. за № 1073/6264) [217];

– Порядок виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України

від 26 листопада 2012 р. № 946 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 листопада 2012 р. за № 1982/22294) [218];

– Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів» від 17 листопада 2003 р. № 763 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 12 січня 2004 р. за № 27/8626) [219];

– Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, затверджена Наказом Міністерства освіти України від 19 червня 1996 р. № 216 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26 липня 1996 р. за № 389/1414) [220] та ін.

Слід також зазначити, що абзац 14 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV передбачає *соціальне патрулювання* – мобільну форму надання соціальних послуг відповідними фахівцями поза межами закладів для бездомних осіб і **безпритульних дітей** [202, ст. 2(1-14)]. У цьому зв'язку слід констатувати, що пункт 1.3 Порядку здійснення соціального патрулювання, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України від 19 липня 2011 р. № 283 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 4 серпня 2011 р. за № 953/19691) неправомірно закріплює, що користувачами послуг є бездомні особи **віком [лише] від 18 років**, які через різні обставини постійно/періодично проживають на вулиці і не користуються або частково користуються послугами закладів соціального захисту для бездомних осіб [221, п. 1.2 і 1.3].

Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги затверджена Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19 вересня 2006 р. № 345 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 6 жовтня 2006 р. за № 1098/12972) [222].

§ 13. Право дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку

Загальна декларація прав людини у статті 22 передбачає, що *«Кожна людина, як член суспільства, має право на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави»* [6, Art. 22]. А згідно зі статтею 25 цієї Декларації *«1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. 2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу»* [6, Art. 25].

Принцип 2 Декларації прав дитини проголошує, що *«Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом»* [10], а Принцип 4 передбачає, що дитині *«має належати право на здорове зростання і розвиток; з цією метою спеціальні догляд і охорона мають бути забезпечені дитині та її матері, зокрема належний допологовий і післяпологовий догляд. Дитина повинна мати право на належні харчування, житло, відпочинок і медичне обслуговування»* [10].

Принцип 5 Декларації містить спеціальну норму, згідно з якою *«Дитині, яка є неповносправною фізично, психічно або соціально, мають бути забезпечені спеціальні режим, освіта і піклування, необхідні з огляду на її особливий стан»* [10]. Аналогічно Принцип 6 закріплює, що *«Суспільство і органи влади повинні забезпечити необхідний догляд за дітьми, які залишилися без піклування сім'ї або без адекватних засобів підтримки»* [10].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у статті 7 закріплює право на задовільне існування [7, Art. 7], а

стаття 11(1) передбачає, що *«Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, ґрунтованого на вільній згоді»* [7, Art. 11(1)].

Європейська соціальна хартія (переглянута) у статті 30 передбачає право на захист від бідності та соціального відчуження [160, Art. 30], а в статті 31 – право на житло [160, Art. 31].

Стаття 27 Конвенції про права дитини визначає, що:

«1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

2. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом» [9, Art. 27].

Конституція України у статті 48 гарантує, що *«Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло»* [50, ст. 48]. Крім цього, стаття 50 Конституції України закріплює, що *«Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди»* [50, ст. 50].

Стаття 293 Цивільного кодексу України передбачає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля:

«1. Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення.

2. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності.

Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

3. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту).

4. Фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо» [129, ст. 293].

Сімейний кодекс України у статті 150(2) визначає, що батьки зобов'язані піклуватися про фізичний, духовний та моральний розвиток дитини [116, ст. 150(2)].

Закон України «Про охорону дитинства» у статті 8 передбачає, що «Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України» [115, ст. 8]. А стаття 18 цього Закону закріплює норму, що держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку. Діти – члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем. Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла [115, ст. 18].

§ 14. Право дитини на освіту

Освіта є необхідним елементом формування особи будь-якої людини, запорукою її подальшого розвитку і самореалізації для забезпечення гідного існування і задля користі суспільству, а тому держава має створити відповідні умови для гарантування достатнього рівня освіти її громадян.

Загальна декларація прав людини проголошує право на освіту у статті 26:

«1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей» [6, Art. 26].

Декларація прав дитини 1959 р. у принципі 7 закріплює, що:

«Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях. Дитині має надаватися освіта, яка сприятиме її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона зможе, на основі рівності можливостей, розвинути свої здібності та особистий світогляд, а також усвідомити моральну та соціальну відповідальність і стати корисним членом суспільства.

Найкраще забезпечення інтересів дитини має бути керівним принципом для тих, хто несе відповідальність за її освіту і навчання; насамперед таку відповідальність несуть її батьки» [10].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у статті 13 проголошує право кожної людини на освіту та зазначає, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. До того ж Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що для повного здійснення цього права:

- а) початкова освіта має бути обов'язковою і безплатною для всіх;
- б) середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, повинна бути відкрита і зроблена

доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

с) вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

д) елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;

е) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу [7, Art. 13].

Конвенція про права дитини у статті 28 проголошує безоплатність, обов'язковість та доступність не тільки початкової освіти, але і професійної; доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів; доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей [9, Art. 28].

У свою чергу стаття 29 Конвенції про права дитини [9, Art. 29] передбачає, що освіта дитини має бути спрямована на:

а) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;

б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті ООН;

с) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;

д) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;

е) виховання поваги до навколишньої природи».

Конституція України закріпила право дитини на освіту у статті 53:

«Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашикільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [50, ст. 53].

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі про доступність і безоплатність освіти від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004: «Витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах здійснюються на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі. Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення)» [223].

Сімейний кодекс України у статті 150(3) встановлює, що «Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя» [116, ст. 150(2)].

Закон України «Про охорону дитинства» у статті 19 закріплює базові принципи освіти:

– держава забезпечує **доступність** дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах;

– держава забезпечує **безоплатність** дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах (громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі);

– держава забезпечує розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання, надання державних стипендій та пілґ учням і студентам [115, ст. 19].

Основним законодавчим актом у сфері освіти в Україні є Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII [224].

Згідно з Преамбулою цього Закону: *«Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»* [224].

Відповідно до частини другої статті 3 Закону України «Про освіту»: *«В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак»* [224, ст. 3(2)].

Також в Україні прийнято 5 спеціальних законів про освіту:

- 1) Закон України «Про дошкільну освіту» від 11 липня 2001 р. № 2628-III [225];
- 2) Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV [226];
- 3) Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 р. № 1841-III [227];

4) Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР [228] і

5) Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [229].

Слід також підкреслити, що оскільки діти внаслідок їх фізичної і розумової незрілості не мають змоги всебічно оцінити свої можливості та потреби, відповідальність за їх освіту і навчання несуть батьки (принцип 7 Декларації прав дитини) [10], і саме батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх дітей, як це передбачено у Загальній декларації прав людини [6, Art. 26(3)], і в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [7, Art. 13(3)].

§ 15. Право дитини на відпочинок і дозвілля

Загальна декларація прав людини у статті 24 закріплює, що *«Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку»* [6, Art. 24].

Декларація прав дитини у Принципі 7 проголошує, що *«Дитині має бути забезпечена повна можливість відпочинку та ігор, спрямованих на цілі освіти; суспільство та органи публічної влади повинні докладати зусиль для сприяння реалізації зазначеного права»* [10].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права визнає право дитини на відпочинок і дозвілля у пункті d) статті 7 [7, Art. 7(d)].

Конвенція про права дитини закріплює право дитини на відпочинок і дозвілля у статті 31:

«1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті та займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку» [9, Art. 31].

Конституція України пов'язує право на відпочинок з правами тих, хто працює:

«Кожен, хто працює, має право на відпочинок.»

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом» [50, ст. 45].

Закон України «Про охорону дитинства» в абзаці 3 частини третьої статті 5 передбачає розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази [115, ст. 5(3)], а в пункті 5 частини сьомої статті 13 [115, ст. 13 (7-5)] закріплює, що дітям з багатодітних сімей гарантується безоплатне одержання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI [230].

Стаття 20-1 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює особливості перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування.

Зокрема, діти віком до 16 років з двадцять другої до шостої години можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування лише в присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність.

Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи зобов'язані вживати заходів щодо недопущення у такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей до 16 років без супроводження осіб, зазначених у частині першій цієї статті.

Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи мають право у період з двадцять другої до шостої години вимагати у відвідувачів таких закладів документи, що підтверджують досягнення ними 16-річного віку [115, ст. 20-1].

На урядовому рівні прийнято низку постанов про забезпечення права дітей та підлітків на відпочинок і дозвілля, зокрема – це:

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах» від 22 листопада 2004 р. № 1591 [231];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні» від 14 квітня 1997 р. № 323 [232];

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про розвиток Міжнародного дитячого центру «Артек» та дитячих оздоровчих закладів» від 30 квітня 1998 р. № 591 [233];

– Державна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33 [234] та ін.

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за неподання у строк, визначений законом, або подання не в повному обсязі відомостей про майнові об'єкти оздоровлення та відпочинку дітей <...> для внесення до Державного реєстру майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей [194, ст. 166-25], а також за порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування [194, ст. 180-1].

§ 16. Право дитини на захист від економічної експлуатації

Стаття 4 Загальної декларації прав людини проголошує, що *«Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах»* [6, Art. 4].

Принцип 9 Декларації прав дитини закріплює, що *«Дитина має бути захищена від усіх форм експлуатації. Вона не повинна бути об'єктом торгівлі в будь-якій формі. Дитина не може*

прийматися на роботу до досягнення належного вікового мінімуму; їй у жодному разі не повинні доручатися чи дозволятися роботи або заняття, які є шкідливими для її здоров'я або перешкоджають її освіті, фізичному, розумовому чи моральному розвитку» [10].

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у статті 10(3) так само передбачає, що «Дітей і підлітків має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації. Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом» [7, Art. 10(3)].

На захист дитини від економічної експлуатації спрямована також Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р. [55, Art. 1(d)]. Від примусової праці захищає дітей і Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [159].

Особливе значення у цьому контексті мають також Конвенція МОП № 138 про мінімальний вік прийому на роботу від 26 червня 1973 р. [68] і Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці від 17 червня 1999 р. [69].

Зокрема, Конвенція МОП № 138 у статті 1 закріплює, що «Кожний член Організації, для якого ця Конвенція є чинною, зобов'язується здійснювати національну політику, що має на меті забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків» [68, Art. 1]. А стаття 2(3) цієї Конвенції приписує, що мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти та, в будь-якому випадку, **не може бути нижчим ніж 15 років** [68, Art. 2(3)].

У свою чергу, Конвенція МОП № 182 у статті 1 закріплює обов'язок держав-учасниць **негайно вживати ефективних заходів**

щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці [69, Art. 1]. При цьому термін «найгірші форми дитячої праці» включає:

а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;

с) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;

д) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей» [69, Art. 3].

Також слід зазначити, що для України є чинними Конвенція МОП № 77 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці у промисловості [64], Конвенція МОП № 78 від 9 жовтня 1946 р. про медичний огляд дітей та підлітків з метою виявлення їхньої придатності до праці на непромислових роботах [65], Конвенція МОП № 79 від 9 жовтня 1946 р. про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах [66] і Конвенція МОП № 90 від 10 липня 1948 р. про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута 1948 року) [67].

У Конвенції про права дитини доречна норма загального характеру сформульована у статті 36: *«Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини» [9, Art. 36].*

Спеціальна норма про захист дитини від економічної експлуатації міститься у статті 32 Конвенції про права дитини:

«1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні

нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, з тим щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема:

а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;

б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;

с) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті» [9, Art. 32].

Конституція України розглядає право на захист від економічної експлуатації у зв'язку з правом на працю, зокрема стаття 43 забороняє використання примусової праці, а також використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах [50, ст. 43].

Згідно зі статтею 150(6) Сімейного кодексу України забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини [116, ст. 150(6)].

Закон України «Про охорону дитинства» містить норми спеціального характеру у статті 21 «Дитина і праця» [115, ст. 21]. Зокрема, вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчання, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків.

Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час.

Забороняється залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час.

До найгірших форм дитячої праці належать:

– усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

– використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;

– використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності;

– робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини.

Діти приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду за наявності письмового медичного висновку про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності та в подальшому до досягнення 21 року щорічно підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам.

Участь у трудовій діяльності дітей з інвалідністю та дітей з вадами фізичного та розумового розвитку забезпечується шляхом створення відповідної мережі робочих місць.

З метою захисту своїх трудових прав діти, які працюють, можуть створювати професійні спілки або вступати до існуючих професійних спілок у порядку, встановленому законодавством України.

Державний контроль і нагляд за додержанням трудових прав дитини забезпечується в порядку, встановленому законодавством України [115, ст. 21].

Побічно зазначимо, що стаття 22 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом [115, ст. 22].

Крім цього, стаття 21 Закону України «Про охорону дитинства» містить відсильну норму, згідно з якою порядок застосування

праці дітей визначається законодавством України про працю [115, ст. 21], – йдеться про Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII [235].

Кодекс законів про працю України забороняє прийняття на роботу осіб молодше 16 років.

Разом з тим за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли 15 років.

Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [235, ст. 188].

Неповнолітні, тобто особи, що не досягли 18 років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України [235, ст. 187].

На кожному підприємстві, в установі, організації має вестись спеціальний облік працівників, які не досягли 18 років, із зазначенням дати їх народження [235, ст. 189]. Усі особи молодше 18 років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові [235, ст. 191].

Забороняється застосування праці осіб молодше 18 років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Забороняється також залучати осіб молодше 18 років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми [235, ст. 190]. Забороняється залучати працівників молодше 18 років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні [235, ст. 192].

Для робітників віком до 18 років норми виробітку встановлюються виходячи з норм виробітку для дорослих робітників

пропорціонально скороченому робочому часу для осіб, що не досягли 18 років [235, ст. 193].

Заробітна плата працівникам молодше 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи. Праця працівників молодше 18 років, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їх щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників. Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати [235, ст. 194].

Щорічні відпустки працівникам віком до 18 років надаються у зручний для них час. Щорічні відпустки працівникам віком до 18 років повної тривалості у перший рік роботи надаються за їх заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації [235, ст. 195].

Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах дітей [235, ст. 198].

Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці [194, ст. 41], а також за невиконання розпорядження державного або іншого органу про працевлаштування [194, ст. 188-1].

Кримінальний кодекс України захищає дітей та підлітків від економічної експлуатації у статті 150 «Експлуатація дітей» [134, ст. 150], у статті 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» [134, ст. 150-1] і в статті 172 «Грубе порушення законодавства про працю» [134, ст. 172].

§ 17. Право дитини на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень

Спеціальна норма про захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень міститься у статті 34 Конвенції про права дитини:

«Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою Держави-учасниці, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;*
- б) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;*
- с) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах» [9, Art. 34].*

Крім цього, стаття 35 Конвенції встановлює, що *«Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди в будь-яких цілях і в будь-якій формі» [9, Art. 35].*

Згідно із Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, що був прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р., Держави-учасниці забороняють і криміналізують торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію [40].

Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. у статті 1 зобов'язує накладати покарання на кожного, хто для вдоволення похоті іншої особи:

- 1) зводить, умовляє або спокушає з метою проституції іншу особу, навіть за згодою цієї особи;
- 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть за згодою цієї особи [54, Art. 1].

А стаття 2 цієї Конвенції також передбачає покарання для кожного, хто:

1) утримує будинок розпусти чи управляє ним або свідомо фінансує чи бере участь у фінансуванні будинку розпусти;

2) здає в оренду або наймає будівлю чи інше місце, або частину такого, знаючи, що вони будуть використані з метою проституції третіми особами [54, Art. 2].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. (CETS No. 197) застосовується до всіх форм торгівлі людьми, незалежно від того, чи є вони національними або транснаціональними, чи пов'язані чи не пов'язані вони з організованою злочинністю [83, Art. 2].

Стаття 4 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (CETS No 201) передбачає, що *«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для запобігання всім формам сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей і для захисту дітей»* [84, Art. 4].

Абзац другий частини другої статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» встановлює, що держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють [115, ст. 10(2)].

Кримінальний кодекс України захищає дітей та підлітків від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень у статті 149 «Торгівля людьми» [134, ст. 149], у статті 152 «Згвалтування» [134, ст. 152], у статті 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» [134, ст. 153], у статті 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок» [134, ст. 154], у статті 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» [134, ст. 155], у статті 156 «Розбещення неповнолітніх» [134, ст. 156], у статті 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництва» [134, ст. 302] і в статті 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» [134, ст. 303].

§ 18. Права дітей та підлітків у цивільних відносинах

Права дітей та підлітків у цивільних відносинах не розкриваються у Конвенції про права дитини, оскільки ці питання є сферою внутрішньодержавного правового регулювання. Разом з тим очевидно, що цивільні відносини об'єктивно є найбільш поширеними у повсякденному житті кожної людини, тому нам видається доцільним розкрити права дітей та підлітків у цій сфері суспільних відносин. Нагадаємо, що права дітей та підлітків у цивільних відносинах враховують їх вікові особливості (досягнення ними 14-річного віку).

Цивільна дієздатність дітей та підлітків у віці до 14 років (малолітніх дітей)

Частина третя статті 25 Цивільного кодексу України передбачає, що у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку [129, ст. 25(3)].

Згідно зі статтею 31(1) Цивільного кодексу України фізична особа, яка не досягла 14 років (малолітня особа), має часткову цивільну дієздатність і зокрема має право:

1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. *Правочин вважається дрібним побутовим*, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;

2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [129, ст. 31(1)].

Цивільна дієздатність дітей та підлітків у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх осіб)

Фізична особа у віці від 14 до 18 років, окрім правочинів, передбачених статтею 31(1) Цивільного кодексу України [129, ст. 31(1)], **також має право:**

1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) [129, ст. 32(1)].

Інші правочини неповнолітня особа вчиняє за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування [129, ст. 32(2)]. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від батьків (усиновлювачів) або піклувальника та органу опіки та піклування відповідно до закону [129, ст. 32(4)].

Неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою органу опіки та піклування та батьків (усиновлювачів) або піклувальника [129, ст. 32(3)].

За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою для його прийняття [129, ст. 32(5)].

Стаття 17 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, не втрачає права на успадкування їх майна.

У разі визнання батьків або одного з них рішенням суду безвісно відсутніми дитина має право на утримання за рахунок їх коштів і майна.

Батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Суд у разі позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав одночасно накладає заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріуса за місцем знаходження майна та житла [115, ст. 17].

Згідно зі статтею 1241(1) Цивільного кодексу України малолітні і неповнолітні діти спадкодавця, спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка) [129, ст. 1241(1)]. У свою чергу, стаття 1261(1) Цивільного кодексу України передбачає, що діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, мають право на спадкування за законом у першу чергу [129, ст. 1261(1)].

ТЕМА 3

ПРАВО ДИТИНИ НА ІНФОРМАЦІЮ ТА БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

1. Закріплення права на інформацію в міжнародно-правових актах.
2. Загальний огляд національних правових актів України про захист права на інформацію.
3. Зміст права дітей та підлітків на інформацію та безпечний інформаційний простір.
4. Рекомендації щодо забезпечення права дітей та підлітків на безпечний інформаційний простір.

§ 1. Закріплення права на інформацію в міжнародно-правових актах

Кожна людина має право шукати, одержувати і поширювати інформацію. Це право закріплено, зокрема, у таких міжнародно-правових актах:

– у статті 19 Загальної декларації прав людини:

«Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [6, Art. 19];

– у статті 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод:

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [74, Art. 10];

– у статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права:

«1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення» [8, Art. 19].

Конвенція про права дитини містить декілька статей про захист права дітей та підлітків на інформацію. Так, у статті 13(1) цієї Конвенції право дитини вільно висловлювати свої думки включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини [9, Art. 13(1)]. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні: а) для поваги прав і репутації інших осіб; або б) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення [9, Art. 13(2)].

Стаття 24(2e) передбачає, що Держави – учасниці Конвенції вживають заходів щодо забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам [9, Art. 24(2e)], а стаття 28(1d) встановлює, що Держави-учасниці забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей [9, Art. 28(1d)].

Основні положення про захист права дітей та підлітків на інформацію містить стаття 17 Конвенції про права дитини:

«Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою Держави-учасниці:

a) сприяють засобам масової інформації у поширенні інформації і матеріалів, корисних для дитини в соціальному і культурному відношеннях та в дусі статті 29;

b) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації і матеріалів, що надходять із різних культурних, національних і міжнародних джерел;

c) сприяють виданню і розповсюдженню дитячої літератури;

d) сприяють засобам масової інформації у приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншостей або до корінного населення;

e) сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю, враховуючи положення статей 13 і 18» [9, Art. 17].

Важливу роль у захисті права дітей та підлітків на інформацію мають також: Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. (ETS No. 185) [236], Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, від 28 січня 2003 р. (ETS No. 189) [237], Доповідь Комітету з прав

дитини «Digital media and children's rights» («Цифрові медіа і права дітей») [238], Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2014)6 від 16 квітня 2014 р. «Guide to human rights for Internet users» («Керівництво з прав людини для інтернет-користувачів») [239], а також Стратегія Ради Європи з прав дитини на період 2016–2021 років [109]. Зокрема, пункт 56 Стратегії зазначає, що відповідно до рекомендацій, які видаються Комітетом ООН по правах дитини, всі діти повинні мати можливість отримувати безпечний доступ до інформаційно-комунікаційних технологій і цифрових засобів масової інформації, а також мати можливість повною мірою брати участь, висловлювати свою думку, шукати інформацію і користуватися всіма правами, закріпленими в Конвенції ООН про права дитини і факультативних протоколах до неї без будь-якої дискримінації [109, Art. 56].

§ 2. Загальний огляд національних правових актів України про захист права на інформацію

Конституція України закріплює право на інформацію у статті 34:

«Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» [50, ст. 34]. Як ми вже зазначали вище, офіційне тлумачення зазначених положень міститься у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України (Справа № 1-9/201) від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 [158].

Цивільний кодекс України передбачає право на інформацію у статті 302:

«1. Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

2. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності.

Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність та не несе відповідальності в разі її спростування.

Фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел, зобов'язана робити посилання на таке джерело» [129, ст. 302].

Закон України «Про інформацію» у статті 5 визначає, що:

«1. Кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб» [154, ст. 5].

Стаття 9 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає, що кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і

міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю [115, ст. 9].

Доречні норми, що забезпечують право дітей та підлітків на інформацію, містять також:

– Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР [240];

– Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V [241];

– Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», схвалені Постановою Верховної Ради України від 31 березня 2016 р. № 1073-VIII [242];

– Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р [243];

– Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV [244];

– Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР [245];

– Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV [246];

– Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII [247];

– Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» від 17 квітня 2014 р. № 1227-VII [248];

– Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23 вересня 1997 р. № 538/97-ВР [249];

– Закон України «Про радіочастотний ресурс України» від 1 червня 2000 р. № 1770-III [250];

– Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII [251] та ін.

§ 3. Зміст права дітей та підлітків на інформацію та безпечний інформаційний простір

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ, **інформація** – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [154, ст. 1].

Основними сучасними джерелами інформації є:

– телебачення (телемовлення) – виробництво аудіовізуальних програм та передач або комплектування (пакування) придбаних аудіовізуальних програм та передач і їх поширення незалежно від технічних засобів розповсюдження, які приймаються необмеженою кількістю осіб (абзац 68 частини першої статті 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [247, ст. 1(1-68)];

– радіомовлення – виробництво, комплектування та розповсюдження аудіопередач (аудіопрограм) з використанням радіочастотного ресурсу, що приймаються будь-якою кількістю приймачів (абзац 53 частини першої статті 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [247, ст. 1(1-53)];

– Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами (абзац 17 статті 1 Закону України «Про телекомунікації») [246, ст. 1(17)] та

– друковані засоби інформації (преса) – періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію (частина перша статті 1 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні») [251, ст. 1(1)].

Згідно зі статтею 9 Закону України «Про охорону дитинства» діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

З метою реалізації цього права держава сприяє:

- поширенню засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку дитини;
- виданню та розповсюдженню дитячої літератури та підручників шляхом створення пільгових умов для їх видання;
- міжнародному співробітництву у сфері обміну та поширення інформації та матеріалів, що надходять із різних національних і міжнародних джерел;
- діяльності засобів масової інформації, спрямованій на задоволення мовних потреб дітей, у тому числі тих, які належать до національних меншин.

Здійснення прав дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя [115, ст. 9].

Законом України від 9 січня 2007 р. № 537-V були затверджені Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки. Серед основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства в Україні передбачається *«захист інформаційних прав громадян, насамперед щодо доступності інформації, захисту інформації про особу»*, а також *«покращення стану інформаційної безпеки в умовах використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій»*. Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні ґрунтується, серед іншого, на засадах забезпечення інформаційної безпеки [241].

З метою захисту суспільної моралі та забезпечення безпечного інформаційного простору було прийнято Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV, у статті 5 якого зазначено, що *«змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу*

фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення» [244, ст. 5].

Стаття 7 Закону України «Про захист суспільної моралі» передбачає, що з метою захисту морального та фізичного життя неповнолітніх **забороняється**:

– втягнення неповнолітніх у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг, а також організації й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

– розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг і проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру серед неповнолітніх;

– використання образів неповнолітніх у будь-якій формі в продукції сексуального чи еротичного характеру і проведенні видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру;

– виготовлення (виробництво), зберігання, реклама, розповсюдження, придбання продукції, що містить дитячу порнографію, ввезення, вивезення, транзит через територію України, поштова пересилка такої продукції;

– пропонування або надання доступу до продукції, що містить дитячу порнографію [244, ст. 7].

Аналогічно частина четверта статті 20 Закону України «Про охорону дитинства» **забороняє** пропагування у засобах масової інформації культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини [115, ст. 20(4)].

Стаття 11(6) Закону України «Про захист суспільної моралі» **забороняє** залучення до продажу друкованої продукції, поліграфії та друкованої продукції засобів масової інформації еротичного чи сексуального характеру неповнолітніх, а також продаж (ознайомлення) особам, які не досягли 16, а в окремих випадках 18 років, продукції сексуального чи еротичного характеру [244, ст. 11(6)].

Частина друга статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» **забороняє** використовувати телерадіоорганізації зокрема для:

- трансляції програм або їх відеосюжетів, які можуть завдати шкоди фізичному, психічному чи моральному розвитку дітей та підлітків, якщо вони мають змогу їх дивитися;
- закликів до розв'язування агресивної війни або її пропаганди та/або розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті;
- необґрунтованого показу насильства;
- пропаганди винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження;
- розповсюдження і реклами порнографічних матеріалів та предметів;
- пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування;
- здійснення інших вчинків, за якими наступає кримінальна відповідальність [247, ст. 6(2)].

Частина друга статті 62 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» забороняє телерадіоорганізаціям *«розповсюджувати, а також анонсувати програми та передачі, які можуть зашкодити фізичному, інтелектуальному і духовному розвитку неповнолітніх та юнацтва, крім як протягом ефірного часу в добовому відрізку з 23.00 до 6.00 та на каналах з обмеженим доступом»* [247, ст. 62(2)].

До того ж телеорганізації не мають права без письмової згоди батьків або осіб, що їх замінюють, а також відповідних правоохоронних органів розголошувати у своїх програмах та передачах будь-яку інформацію, яка або може сприяти ідентифікації особи неповнолітнього правопорушника, або стосується факту самогубства неповнолітнього [247, ст. 62(3)].

Із зазначеними вище нормами пов'язані частина п'ята статті 28, частина четверта статті 57 і частина дев'ята статті 72 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» [247, ст. 28(5), 57(4), 72(9)].

Перед трансляцією теле- і радіопрограм сексуального чи еротичного характеру обов'язково має бути зроблено звукове або

текстове повідомлення про характер програми і заборону перегляду чи прослуховування її неповнолітніми [244, ст. 13(4)].

Частина п'ята статті 13 Закону України «Про рекламу» передбачає, що трансляція програм, передач для дітей (за умови їх тривалості до 30 хвилин) не може перериватися рекламою. А трансляція програм, передач для дітей (за умови їх тривалості понад 30 хвилин) та програм, передач новин може перериватися рекламою не частіше одного разу кожні 30 хвилин [245, ст. 13(5)].

Частина четверта статті 5-1 Закону України «Про рекламу» містить норму, згідно з якою телепродаж не має спонукати дітей укладати договори про продаж чи оренду товарів [245, ст. 5-1(4)].

Загалом Закон України «Про рекламу» містить низку статей, що забезпечують дітям та підліткам безпечний інформаційний простір. Так, частина четверта статті 7 цього Закону передбачає принцип, згідно з яким реклама повинна враховувати особливу чутливість дітей і не завдавати їм шкоди [245, ст. 7(4)].

Частина перша статті 20 Закону України «Про рекламу» **забороняє** у рекламі:

- використання зображень дітей, які споживають або використовують продукцію, призначену тільки для дорослих чи заборонену законом для придбання або споживання неповнолітніми;
- інформацію, яка може підірвати авторитет батьків, опікунів, піклувальників, педагогів та довіру до них дітей;
- заклики до дітей придбати продукцію або звернутися до третіх осіб з проханням зробити покупку;
- використання зображень справжньої або іграшкової зброї, вибухових пристроїв [245, ст. 20(1)].

Реклама не повинна:

- містити зображення дітей у небезпечних ситуаціях чи за обставин, що у разі їх імітації можуть завдати шкоди дітям або іншим особам [245, ст. 20(2)];
- містити інформацію, що здатна викликати зневажливе ставлення дітей до небезпечних для здоров'я і життя ситуацій [245, ст. 20(2)];
- завдавати дітям моральної чи фізичної шкоди, викликати у них відчуття неповноцінності [245, ст. 20(3)];

– вказувати на можливість придбання рекламованого товару, розрахованого переважно на дітей, кожною сім'єю без урахування можливостей її бюджету [245, ст. 20(4)];

– створювати у дітей враження, що володіння рекламованою продукцією дає їм перевагу над іншими дітьми [245, ст. 20(5)].

Реклама тютюнових виробів, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби, **забороняється** у наукових, науково-популярних, навчальних, громадсько-політичних, довідкових, літературно-художніх виданнях, виданнях для дітей та юнацтва, виданнях для організації дозвілля та відпочинку, спорту та інших виданнях, у тому числі в усіх друкованих засобах масової інформації [245, ст. 22(1)].

Аналогічно **забороняється** реклама алкогольних напоїв, реклама знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої на перших і останніх сторінках газет, **на обкладинках** журналів та інших видань, в усіх виданнях для дітей та юнацтва, на сторінках для дітей та юнацтва усіх друкованих видань [245, ст. 22(2)].

Так само реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби, **забороняється**:

– на товарах та у друкованих виданнях, призначених переважно для осіб віком до 18 років, або у розрахованих на зазначених осіб частинах інших друкованих видань;

– з використанням осіб віком до 18 років як фотомоделей [245, ст. 22(3)].

Реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби, **не може розташовуватися** ближче ніж за 300 метрів прямої видимості від території дитячих дошкільних закладів, середніх загальноосвітніх шкіл та інших навчальних закладів, в яких навчаються діти віком до 18 років [245, ст. 22(3)].

Забороняється спонсорування заходів, призначених переважно для осіб віком до 18 років, з використанням знаків для товарів і

послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються тютюнові вироби та алкогольні напої [245, ст. 22(6)].

Стаття 156-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає адміністративну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог щодо заборони реклами та спонсорства тютюнових виробів [194, ст. 156-3]. А Кримінальний кодекс України встановлює кримінальну відповідальність за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер [134, ст. 163], а також за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконну зміну такої інформації [134, ст. 182].

§ 4. Рекомендації щодо забезпечення права дітей та підлітків на безпечний інформаційний простір

Інтернет-технології стали природною складовою життя дітей і сучасної молоді. Комп'ютер є не тільки розвагою, але й засобом спілкування, самовираження та розвитку особистості. Користуючись Інтернетом, дитина отримує додаткову інформацію, формує корисні навички, має можливість для всебічного саморозвитку, освіти та розширення комунікативних зв'язків, перевірки своїх знань, розширення свого кругозору. Але, користування Інтернетом може також призвести до порушення інших прав дитини, наприклад, таких як право на особисте життя.

Рішенням Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 27 серпня 2009 р. № 12 було розроблено та схвалено Пам'ятку для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» [252]. Зауважимо, що Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі була утворена на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1550 [253] і ліквідована на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 333 [254].

Разом з тим офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України містить посилання на зазначену Пам'ятку [252] і ми вважаємо за доречне навести її зміст у цьому посібнику.

Пам'ятка для батьків «Діти, Інтернет, Мобільний зв'язок» містить такі рекомендації батькам для забезпечення права дітей та підлітків на безпечний інформаційний простір:

- розміщувати комп'ютери з Internet-з'єднанням поза межами кімнати дитини;
- поговорити зі своїми дітьми про друзів, з яким вони спілкуються в он-лайні, довідатися, як вони проводять дозвілля і чим захоплюються;
- цікавитися, які веб-сайти вони відвідують та з ким розмовляють;
- вивчити програми, які фільтрують отримання інформації з мережі Інтернет, наприклад, Батьківський контроль у Windows;
- наполягати на тому, щоб діти ніколи не погоджувалися зустрічатися зі своїм он-лайновим другом без відома батьків;
- навчити своїх дітей ніколи не надавати особисту інформацію про себе та свою родину електронною поштою та в різних реєстраційних формах, які пропонуються власниками сайтів;
- контролювати інформацію, яку завантажує дитина (фільми, музику, ігри, тощо);
- цікавитися, чи не відвідують діти сайти з агресивним змістом;
- навчити своїх дітей відповідальному та етичному поведінню в он-лайні. Вони не повинні використовувати Інтернет мережу для розповсюдження пліток, погроз іншим та хуліганських дій;
- переконатися, що діти консультуються з Вами щодо будь-яких фінансових операції, здійснюючи замовлення, купівлю або продаж через Інтернет мережу;
- інформувати дітей стосовно потенційного ризику під час їх участі у будь-яких іграх та розвагах;
- розмовляти з дитиною як з рівним партнером, демонструючи свою турботу про суспільну мораль [252].

На нашу думку, в Україні вже є позитивні приклади поширення у засобах масової інформації матеріалів, що є корисними для розвитку дітей та підлітків, зокрема для малолітніх дітей. Так, ми маємо на увазі підготовку та розповсюдження українським дитячим телеканалом «ПлюсПлюс» матеріалів з патріотичної тематики у мультсеріалі «Це – наше і це – твоє», які розповідають

цікаві факти про Україну та її надбання: найбільший у світі літак «Мрія», заповідник «Асканія-Нова», найродючіші землі, співочі тераси і т.ін. [255], а також унікальну енциклопедію у мультиках «Корисні підказки», герої якої допомагають дитині знайти відповіді на різноманітні питання її життя, наприклад: Що краще їсти, аби бути здоровим? Як захиститись від сонця та спеки? Що робити, коли тебе намагаються образити? Як дарувати та вибирати подарунки? Як знайти нових друзів, якщо ти новенький у школі і т.ін.? [256].

Разом з тим, на нашу думку, в Україні існує нагальна потреба в інформаційно-розважальних передачах власне для підлітків, зокрема ми маємо на увазі вікову категорію від 14 до 18 років.

ТЕМА 4

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ

1. *Міжнародно-правове регулювання ювенальної юстиції.*
2. *Загальні положення чинного законодавства України у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції.*
3. *Правові підстави та особливості адміністративної відповідальності дітей та підлітків в Україні.*
4. *Правові підстави та особливості кримінальної відповідальності дітей та підлітків в Україні.*
5. *Права дітей та підлітків у кримінальному процесі України.*

§ 1. Міжнародно-правове регулювання ювенальної юстиції

На момент підготовки цього посібника не існує спеціального міжнародно-правового договору універсального або регіонального (європейського) характеру, який би регулював питання ювенальної юстиції. Тому міжнародно-правове регулювання здійснення правосуддя щодо дітей та підлітків (ювенальної юстиції) засновано на загальних нормах міжнародно-правових актів універсального характеру. Зокрема ми маємо на увазі Преамбулу і статтю 1(3) Статуту ООН [44, Preamble, Art. 1(3)], Преамбулу і статті 1–12 Загальної декларації прав людини [6, Preamble, Art. 1–12], а також Преамбулу Декларації прав дитини 1959 р. [10].

Низку важливих норм для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному процесі містить Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Так, стаття 10 Пакту передбачає, що:

«1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі.

2. <...> б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.

3. <...> *Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу*» [8, Art. 10].

Пункт 1 статті 14 Пакту встановлює, що *«будь-яка судова постановка в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми»* [8, Art. 14(1)], а пункт 4 цієї статті приписує норму, згідно з якою: *«Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню»* [8, Art. 14(4)].

Конвенція про права дитини містить низку положень, які в обов'язковому порядку мають бути використані у питаннях ювенальної юстиції. Насамперед, це два ключові принципи, на яких заснована вся сучасна міжнародно-правова система захисту прав дитини:

1) першочергову увагу слід надавати найкращому забезпеченню інтересів дитини (пункт 1 статті 3 Конвенції) [9, Art. 3(1)] та

2) право дитини вільно висловлювати свої погляди за всіма питаннями, що її стосуються; при цьому поглядам дитини має приділятися належна увага у відповідності з її віком та зрілістю (пункт 1 статті 12 Конвенції) [9, Art. 12(1)].

Крім того, в контексті ювенальної юстиції слід звернути особливу увагу на зміст статей 37 і 40 Конвенції про права дитини [9, Art. 37, 40].

Зокрема, стаття 37 зобов'язує Держави-учасниці забезпечити, щоб:

а) жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;

б) жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно із законом та використовуються лише

як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу;

с) гуманне ставлення до кожної позбавленої волі дитини і повагу до гідності її особи з урахуванням потреб осіб її віку. Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин;

д) кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оспорювати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії [9, Art. 37].

У свою чергу, стаття 40 Конвенції про права дитини передбачає процесуальні гарантії для дитини у випадку порушення нею кримінального законодавства.

Зокрема, Держави – учасниці Конвенції визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави – учасниці Конвенції, зокрема, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

б) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведінки з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробувального строку виховання, програми навчання і професій-

ної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину [9, Art. 40].

До *універсальних* міжнародно-правових актів, що регулюють питання ювенальної юстиції, відносяться також документи рекомендаційного характеру, прийняті в рамках ООН, зокрема ми маємо на увазі:

1) Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/40/33 від 29 листопада 1985 р. [257];

2) Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/43/173 від 9 грудня 1988 р. [258];

3) Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/110 від 14 грудня 1990 р. [259];

4) Керівні принципи для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/112 від 14 грудня 1990 р. [260];

5) Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/113 від 14 грудня 1990 р. [261];

6) Керівні принципи, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, прийняті Резолюцією ЕКОСОП 2005/20 від 22 липня 2005 р. [262] та ін.

В рамках Ради Європи також прийнято низку документів про ювенальну юстицію, зокрема:

1) Рекомендація Комітету Міністрів R(87)20 від 17 вересня 1987 р. державам – членам Ради Європи про реакцію суспільства на злочинність неповнолітніх [263];

2) Рекомендація Комітету Міністрів R(88)6 від 18 квітня 1988 р. державам – членам Ради Європи про реакцію суспільства на злочинність неповнолітніх серед підлітків із сімей мігрантів [264];

3) Рекомендація Комітету Міністрів Rec(2003)20 від 24 вересня 2003 р. державам – членам Ради Європи про нові способи протидії злочинності неповнолітніх та про роль ювенальної юстиції [265];

4) Рекомендація Комітету Міністрів Rec(2006)2 від 11 січня 2006 р. державам – членам Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил [266];

5) Рекомендація Комітету Міністрів CM/Rec(2008)11 від 5 листопада 2008 р. державам – членам Ради Європи щодо Європейських правил для неповнолітніх правопорушників, що підлягають покаранням [267];

6) Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, від 17 листопада 2010 р. [268] та ін.

Щодо юридичної сили наведених документів слід зазначити, що їх правова природа має характер міжнародного «м'якого» права. Однак у цих документах сформульована сучасна міжнародно-правова концепція про юридичу відповідальність неповнолітніх осіб, а тому такі документи мають братися до уваги компетентними органами державної влади під час прийняття та виконання юридично значимих рішень у сфері ювенальної юстиції.

Центральне місце серед міжнародно-правових актів у сфері ювенальної юстиції займають так звані «Пекінські правила» – Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/40/33 від 29 листопада 1985 р. [257]. Пункт 1.4. Пекінських правил встановлює, що правосуддя по відношенню до неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни у рамках всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, одночасно сприяючи, таким чином, захисту молоді і підтримці мирного порядку у суспільстві [257, Art. 1.4.].

Правила (пункт 2.1) підкреслюють необхідність неупередженого їх застосування до неповнолітніх правопорушників, без жодних відмінностей щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, суспільного або іншого стану [257, Art. 2.1.].

Пункт 5.1 Пекінських правил встановлює дві основні цілі системи правосуддя щодо неповнолітніх. Перша спрямована на забезпечення благополуччя неповнолітнього, друга – на забезпечення принципу співмірності (щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення) [257, Art. 5.1.].

Пекінські правила містять також інші важливі положення щодо ювенальної юстиції, включно з коментарями до них.

§ 2. Загальні положення чинного законодавства України у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції

Спеціального Закону України про ювенальну (кримінальну) юстицію на момент підготовки цього посібника не існує, разом з тим Закон України «Про охорону дитинства» у статті 33 містить базову норму, яка закріплює, що:

«Право дитини на особисту свободу охороняється законом.

Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Забороняється утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами.

Порядок притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, відбування ними покарання і застосування до них пробації встановлюється законом» [115, ст. 20(4)].

Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011 була схвалена Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [269]. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039-р [270].

У контексті ювенальної юстиції доречно зазначити Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповно-

літніх» від 16 квітня 2004 р. № 5 [271] і Постанову Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2 [272].

Організаційно-правове забезпечення ювенальної юстиції в Україні здійснюється на підставі низки правових актів, зокрема нами маються на увазі:

1) Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 357 [273];

2) Положення про судових вихователів, затверджене Наказом Голови Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15 листопада 1996 р. [274];

3) Типове положення про уповноважений орган з питань пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 серпня 2017 р. за № 1030/30898) [275];

4) Типове положення про сектор ювенальної пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19 серпня 2017 р. за № 1031/30898) [276] і

5) Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ від 19 грудня 2017 р. № 1044 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 7 червня 2018 р. за № 686/32138) [277].

Основними завданнями підрозділів ювенальної превенції є:

– профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

– ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики;

– участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах

кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;

– вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;

– вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

– провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти [277, п. II.1].

§ 3. Правові підстави та особливості адміністративної відповідальності дітей та підлітків в Україні

Згідно зі статтею 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку [194, ст. 12].

У разі вчинення особами віком від 16 до 18 років адміністративних правопорушень, передбачених статтями 44, 51, 121–127, частинами першою, другою і третьою статті 130, статтею 139, частиною другою статті 156, статтями 173, 174, 185, 190–195 КпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені статтею 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КпАП [194, ст. 13].

Заходи впливу, що можуть застосовуватися за вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років:

1) зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

2) попередження;

3) догана або сувора догана;

4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому

колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання [194, ст. 24-1].

Стаття 31-1 КпАП також передбачає, що неповнолітні можуть бути притягнуті до суспільно корисних робіт – не більше двох годин на день [194, ст. 31-1(2)]. Частина друга статті 32 КпАП приписує, що адміністративний арешт **не може** застосовуватись до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до 12 років, і до осіб, які не досягли 18 років [194, ст. 32(2)].

Також КпАП у статті 40(2) передбачає, що коли у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду неповнолітнім, який досяг 16 років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її [194, ст. 40(2)].

Вчинення правопорушення неповнолітнім визнається обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення [194, ст. 34(4)]. І навпаки – втягнення неповнолітнього в правопорушення є обставиною, що обтяжує відповідальність за адміністративне правопорушення [194, ст. 35(3)].

§ 4. Правові підстави та особливості кримінальної відповідальності дітей та підлітків в Україні

Згідно з частиною першою статті 22 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років [134, ст. 22(1)].

Разом з тим частина друга статті 22 Кримінального кодексу України передбачає, що особи, які вчинили злочини у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115–117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку

з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), згвалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296) [134, ст. 22(2)].

Згідно з пунктом 3 частини першої статті 66 Кримінального кодексу України вчинення злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує покарання [134, ст. 66(1-3)].

Обставинами, які обтяжують покарання, визнаються вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини [134, ст. 67(1-6)], а також вчинення злочину з використанням малолітнього [134, ст. 67(1-9)].

Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх визначено у Розділі XV Кримінального кодексу України (статті 97–108) [134, ст. 97–108]. Зазначений Розділ містить низку важливих положень. Зокрема частина перша статті 97 Кримінального кодексу України передбачає, що неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, **може бути звільнено** від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною другою статті 105 цього Кодексу [134, ст. 97(1)].

Стаття 98 Кримінального кодексу України встановлює види покарань до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину.

Основні види покарань, які можуть бути застосовані судом до неповнолітніх, це:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк [134, ст. 98(1)].

При цьому слід зауважити, що громадські роботи виконуються неповнолітніми не більш як дві години на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць [278, ст. 38(2)], покарання у виді арешту **не застосовується** до осіб віком до 16 років, вагітних жінок та до жінок, які мають дітей віком до семи років [134, ст. 60(3)], а покарання у виді обмеження волі **не застосовується** до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років [134, ст. 61(3)].

До неповнолітніх можуть бути застосовані *додаткові покарання* у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [134, ст. 98(2)].

Стаття 79 Кримінального кодексу України передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років [134, ст. 79], а стаття 83 – звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [134, ст. 83].

У свою чергу Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV (далі – КВК) у частині другій статті 15 передбачає, що неповнолітні, яким на момент постановлення вироку виповнилося 16 років і які засуджені за злочини невеликої тяжкості, тримаються в арештних домах [278, ст. 15(2)]. При цьому неповнолітні, засуджені до покарання у виді арешту, тримаються роздільно від інших засуджених [278, ст. 51(1)]. Засудженим до арешту неповнолітнім надається прогулянка тривалістю дві години [278, ст. 51(5)]. Засуджені до арешту неповнолітні мають право на короткострокові побачення без обмеження їх кількості [278, ст. 51(3)].

Відповідно до статті 19 КВК України покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх виконують виховні колонії [278, ст. 19]. Переміщення неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, здійснюється окремо від дорослих засуджених [278, ст. 88(2)]. У виховних колоніях встановлюється роздільне тримання: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих [278, ст. 92(1)]. Засудженим неповнолітнім у виховних колоніях забороняється курити [278, ст. 107(4)].

До засуджених неповнолітніх гамівна сорочка **не застосовується**. Також до неповнолітніх і до жінок з явними ознаками вагітності **забороняється** застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, крім випадків вчинення ними групового або збройного нападу, який загрожує життю і здоров'ю персоналу колонії чи інших осіб, або збройного опору [278, ст. 106(3)].

Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими неповнолітніми встановлені у Главі 21 Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема у статтях 144–146, 148, 149 [278].

У разі відмови суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким повторне подання в цьому питанні щодо неповнолітніх засуджених може бути внесено не раніше як через шість місяців з дня винесення постанови про відмову [278, ст. 154(7)].

Після звільнення від відбування покарання неповнолітні направляються до місця проживання в супроводі родичів або працівника колонії [278, ст. 157(3)], а неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах дітей до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування [278, ст. 156(3)].

§ 5. Права дітей та підлітків у кримінальному процесі України

Права малолітніх дітей у кримінальному процесі

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [279] передбачає низку статей, які спрямовані на захист прав малолітніх дітей у кримінальному процесі. Зокрема,

частина друга статті 10 КПК України встановлює, що малолітні під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями [279, ст. 10(2)]. Кримінальне провадження щодо малолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [279, ст. 484(2)]. Привід свідка не може бути застосований до малолітньої особи [279, ст. 140(3)]. Допит малолітньої особи (малолітнього свідка) проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [279, ст. 226(1), ст. 354(1)]. Допит малолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [279, ст. 226(2)]. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [279, ст. 227(1)]. Допит малолітніх осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування і судового провадження можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) [279, ст. 232(1), ст. 336(1)] та ін.

Права неповнолітніх осіб у кримінальному процесі

Крім прав, які належать малолітнім особам у кримінальному процесі, неповнолітні особи мають також й інші процесуальні права.

Так, згідно з частиною другою статті 33 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [168, ст. 33(2)] проведення опитування неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога.

Обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, забезпечується з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [279, ст. 52(2)].

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування [279, ст. 213(2)]. Особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюється обов'язок про

необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [279, ст. 226(3)], а свідка, який не досяг 16-річного віку, окрім зазначеного, також не приводять до присяги [279, ст. 354(2)].

Неповнолітній має право самостійно подати апеляційну [279, ст. 393(4)] або касаційну скаргу [279, ст. 425(4)].

Варто також зазначити, що КПК України містить спеціальну главу 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх», §1 якої має назву «Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх» [279, ст. 484–497], а §2 «Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності» [279, ст. 498–502].

ТЕМА 5

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ БАТЬКІВ, ОПІКУНІВ І ПІКЛУВАЛЬНИКІВ ЩОДО ДІТЕЙ. УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ

1. Загальні положення про права та обов'язки батьків.
2. Обов'язки батьків щодо дитини.
3. Права батьків щодо дитини.
4. Органи опіки та піклування.
5. Права та обов'язки опікунів і піклувальників щодо дітей.
6. Усиновлення дітей.

§ 1. Загальні положення про права та обов'язки батьків

Як вже зазначалося у темі 2, низка міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закріплює, що кожна дитина, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження, має право на захист своїх прав з боку її батьків, суспільства і держави.

Зокрема, стаття 5 Конвенції про права дитини встановлює, що *«Держави-учасниці поважають відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються»* [9, Art. 5].

Чинне законодавство України формулює норми про захист прав дитини через їх кореляцію з обов'язками батьків, опікунів, піклувальників. Відповідно до частини першої статті 141 Сімейного кодексу України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою [116, ст. 141(1)]. Аналогічно частина третя статті 11 Закону України

«Про охорону дитинства» встановлює, що *«Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини»* [115, ст. 11(3)].

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства [116, ст. 155]. Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно [116, ст. 156(1)].

До *обов'язків батьків* щодо дитини відносяться:

- обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (стаття 143 Сімейного кодексу України) [116, ст. 143];
- обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (стаття 144 Сімейного кодексу України) [116, ст. 144];
- обов'язок батьків визначити прізвище, ім'я та по батькові дитини (статті 145–147 Сімейного кодексу України) [116, ст. 145–147];
- обов'язок батьків виховувати та розвивати дитину (стаття 150 Сімейного кодексу України) [116, ст. 150];
- обов'язок батьків утримувати дитину (стаття 180 Сімейного кодексу України) [116, ст. 180];
- обов'язок батьків нести цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх дітьми (стаття 1178 Цивільного кодексу України) [129, ст. 1178].

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом [116, ст. 155(4)].

Зокрема, стаття 164 Сімейного кодексу України передбачає підстави позбавлення батьківських прав:

«Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини» [116, ст. 164].

Кодекс України про адміністративні правопорушення у статті 184 передбачає адміністративну відповідальність за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей [194, ст. 184].

У свою чергу Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей [134, ст. 164] і за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною [134, ст. 166].

До прав батьків щодо дитини відносяться:

– право батьків на особисте виховання дитини (стаття 151 Сімейного кодексу України) [116, ст. 151];

– право батьків на спілкування з дитиною (стаття 153 Сімейного кодексу України) [116, ст. 153];

– право батьків по захисту дитини (стаття 154 Сімейного кодексу України) [116, ст. 154];

– право батьків на визначення місця проживання дитини (стаття 160 Сімейного кодексу України) [116, ст. 160];

– право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб (стаття 163 Сімейного кодексу України) [116, ст. 163].

Також слід зазначити, що Пленумом Верховного Суду України прийнято Постанову «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15 травня 2006 р. № 3 [280].

§ 2. Обов'язки батьків щодо дитини

Преамбула Конвенції про права дитини проголошує, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння [9]. Саме тому першим та найважливішим обов'язком батьків є *обов'язок забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я* [116, ст. 143].

І мати, і батько, незалежно від того перебувають вони у шлюбі чи ні, зобов'язані забрати дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я.

В разі якщо мати, що не перебуває у шлюбі із батьком дитини, не забрала дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, це зобов'язаний зробити батько за повідомленням служби у справах дітей. Цей обов'язок у батька виникає, якщо у свідоцтві про народження дитини визначено його батьківство або батьківство визнано за рішенням суду. В такому випадку батько набуває статусу самотнього батька.

Сімейним кодексом України передбачено, що за наявності істотних вад фізичного і (або) психічного розвитку дитини, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, батьки можуть залишити дитину у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я.

У випадку, якщо батьки з якихось причин не забрали дитину із пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, за дозволом органу опіки та піклування забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі [116, ст. 143].

Обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Конвенція про права дитини зазначає, що *дитина має бути зареєстрована відразу ж після народження* [9, Art. 7]. Сімейний кодекс України дає батькам термін на державну реєстрацію народження дитини в **один місяць**: *«Батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану»* [116, ст. 144].

Державна реєстрація народження дитини та видача свідоцтва про народження дитини відбувається в порядку, що передбачений Законом України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 р. № 2398-VI [142].

Реєстрація народження дитини засвідчується Свідоцтвом про народження, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України [143].

Реєстрація народження дитини провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові.

На сьогодні для батьків виконати цей обов'язок досить легко завдяки тому, що Міністерством юстиції України запроваджено пілотний проект по отриманню свідоцтва про народження дитини безпосередньо у пологовому будинку [281]. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

У разі смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження дитини, реєстрація провадиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває.

Обов'язок батьків визначити прізвище, ім'я та по батькові дитини.

Стаття 7 Конвенції про права дитини надає дитині право на ім'я з моменту її народження [9, Art. 7].

Особливості визначення прізвища, ім'я та по батькові дитини встановлені відповідно у статтях 145–147 Сімейного кодексу України [116, ст. 145–147].

Прізвище та ім'я дитини визначаються за згодою батьків. Якщо батьки мають однакове прізвище, то дитина отримує прізвище батьків. У тому випадку, якщо батьки мають різні прізвища, то прізвище дитини визначається або за їхньою згодою, або дитині можуть присвоїти подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання прізвищ батьків.

Також існують випадки для зміни прізвища дитини. Прізвище дитини може бути змінено, якщо обидва батьки змінили прізвище.

Але якщо дитині виповнилося 7 років, то прізвище дитини змінюється виключно за її згодою. Якщо ж прізвище змінює один з батьків, то прізвище дитини може бути змінено за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла 7 років.

Прізвище дитини, що не досягла 14 років, за заявою одного з батьків може бути змінено у разі смерті іншого, або оголошення його померлим, або визнання недієздатним або безвісно відсутнім.

Спір між батьками щодо зміни прізвища дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Якщо мати дитини не перебуває у шлюбі, і не має добровільного визначення батьківства, то ім'я дитині визначається матір'ю одноособово. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько.

Спір між батьками щодо прізвища або імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

По батькові дитини визначається за іменем батька. Якщо мати дитини не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, по батькові визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла 14 років, змінюється за її згодою.

Ще одним обов'язком батьків щодо дитини є *обов'язок виховувати та розвивати дитину*.

Виховання дітей або батьківство (англ. *parenting, child rearing*) – це процес стимуляції та підтримки фізичного, емоційного, соціального та інтелектуального розвитку дитини від народження (а інколи навіть до народження) до дорослості. Виховання також називають **соціалізацією** – процес та практику засвоєння дитиною загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки [282].

Конвенція про права дитини у статті 18 визнає принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Саме батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток

дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [9, Art. 18].

Крім цього, стаття 17 Конвенції про права дитини передбачає важливість забезпечення дитини доступу до *«інформації і матеріалів із різних національних і міжнародних джерел, особливо до такої інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини»* [9, Art. 17].

Сімейний кодекс України закріплює обов'язок батьків виховувати та розвивати дитину у статті 150 [116, ст. 150]. Аналогічно стаття 12 Закону України «Про охорону дитинства» закріплює, що *«виховання дитини в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини»* [115, ст. 12].

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Лад у сім'ї – це запорука нормального виховання та розвитку дитини. Саме тому батьки зобов'язані виховувати у дитини повагу не тільки до всіх членів своєї сім'ї, але і до інших людей, створювати та підтримувати у сім'ї певні традиції, на власному прикладі демонструвати дитині цінність сімейних зв'язків [283].

Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Відповідно до статті 65 Конституції України обов'язком громадян України є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів [50, ст. 65].

І щоб дитина могла виконати цей свій конституційний обов'язок, батьки повинні навчити її любити та поважати свій народ та свою Батьківщину. У кожної людини є Батьківщина – місце, де людина народилася. Повага та любов до свого народу, його культури, традицій не можуть бути пов'язані з ненавистю до чужого, тому що це «чуже» – для когось рідна земля, рідна мова, рідна культура, якими він пишається, як і ми своїми. У кожного народу є свої правила поведінки, свої звичаї, які треба поважати, якщо ти живеш серед цього народу.

Також батьки повинні розвивати свою дитину. Виконуючи свій обов'язок щодо розвитку здібностей дитини, батьки мають виявляти ці здібності, сприяти розвитку здібностей та обдарувань дитини, задоволенню її інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні [283].

Моральний і духовний розвиток дитини – це розвиток у дитини високих почуттів, мотивів і прагнень, виховання у дитини (підлітка) чесності, турботи і відповідальності, уміння дружити і любити [284].

Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Саме навчання молодого покоління визначає майбутнє держави. Задля отримання якісної освіти в Україні почалося реформування освіти на всіх рівнях: від початкової школи – до закладів вищої освіти. Головним завданням освіти має бути формування свідомих, суспільно активних громадян, здатних забезпечити економічне зростання і культурний розвиток країни [285].

Критерії оцінки фізичного розвитку дітей шкільного віку затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13 вересня 2013 р. № 802 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 2 жовтня 2013 р. за № 1694/24226) [286]. Згідно з пунктом 1.2. зазначених Критеріїв, *фізичний розвиток дитини* – це комплекс морфофункціональних характеристик для забезпечення фізичної дієздатності, виконання фізичних, навчальних і трудових навантажень відповідно до морфофункціональних можливостей школярів різного віку і статі.

Якість показників здоров'я дитини залежить від якості фізичного розвитку дитини. Тому батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини. Цей обов'язок батьків забезпечує реалізацію права дитини на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя (стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства») [115, ст. 6].

З 1 січня 2018 р. в Україні розпочалася медична реформа первинної медичної допомоги. Тепер громадяни можуть обрати

педіатра для своєї дитини. Або обслуговуватися всією сім'єю в одного сімейного лікаря. А педіатри отримують фінансові заохочення з державного бюджету. При цьому річна фіксована виплата за кожну дитину буде навіть вища на середню [287].

Як ми вже зазначали у темі 2, батьки зобов'язані виховувати дитину з повагою до її гідності. Якщо батьки застосовують покарання, то покарання не мають бути фізичними, або такими, що принижують людську гідність дитини. Також забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

Сімейним кодексом України передбачено, що навіть якщо дитина буде передана на виховання іншим особам, батьки **не звільняються** від обов'язку батьківського піклування щодо неї [116, ст. 150].

Як ми вже зазначали вище, Кодекс України про адміністративні правопорушення у статті 184 передбачає адміністративну відповідальність за невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей [194, ст. 184].

Обов'язок батьків утримувати дитину є одним з найголовніших обов'язків щодо дітей, оскільки дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості [10] об'єктивно не має можливості самостійно забезпечити своє матеріальне існування.

Принцип 6 Декларації прав дитини 1959 р. містить норму, згідно з якою багатодітним сім'ям має надаватися державна або інша допомога на утримання дітей [10].

Стаття 26(2) Конвенції про права дитини має більш конкретний характер і передбачає, що соціальні блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені [9, Art. 26(2)]. А стаття 27(4) Конвенції закріплює обов'язок Держав-учасниць вживати всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або

укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей [9, Art. 27(4)].

У цьому сенсі для України доречними і чинними є конвенції, що прийняті під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права, а саме: Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання від 2 жовтня 1973 р. [70] і Конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання від 23 листопада 2007 р. [72], а також Конвенція про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. [58], що прийнята в рамках ООН.

Згідно зі статтею 180(1) Сімейного кодексу України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття [116, ст. 180(1)].

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними [116, ст. 181(1)]. Зокрема, за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі [116, ст. 181(2)].

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина [116, ст. 181(3)].

У статті 182 Сімейного кодексу України сформульовані обставини, які враховуються судом при визначенні розміру аліментів [116, ст. 182]. Визначення розміру аліментів у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини передбачено у статті 183 Сімейного кодексу України [116, ст. 183], а визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі – у статті 184 цього Кодексу [116, ст. 184].

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються згідно з Порядком, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 р. № 1203 [288].

У тому разі, коли батьки ухиляються від сплати аліментів на дитину, або не мають можливості утримувати дитину, або коли

місце їх проживання (перебування) невідоме, на утримання дитини призначається і виплачується тимчасова державна допомога [116, ст. 181(9)] на підставі відповідного Порядку, що затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. № 189 [289].

Згідно зі статтею 179 Сімейного кодексу України [116, ст. 179], аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання. Неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України [129].

Контроль за цільовим витрачанням аліментів здійснюється органом опіки та піклування [116, ст. 186].

Стаття 185 Сімейного кодексу України передбачає обов'язок батьків брати участь у додаткових витратах на дитину [116, ст. 185].

За прострочення сплати аліментів та оплати додаткових витрат на дитину передбачена цивільна відповідальність у вигляді стягнення неустойки (пені) [116, ст. 196]. Крім цього, як ми вже зазначали вище, Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей [134, ст. 164] і за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною [134, ст. 166].

Згідно з частиною першою статті 268 Сімейного кодексу України, мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу [116, ст. 268(1)]. Аналогічно частина перша статті 269 цього Кодексу передбачає, що особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу [116, ст. 269(1)].

Обов'язок батьків нести цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх дітьми.

Згідно зі статтею 1178 Цивільного кодексу України шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла 14 років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою [129, ст. 1178(1)].

Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини [129, ст. 1178(2)].

Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини [129, ст. 1178(3)].

Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду [129, ст. 1178(4)].

Що ж стосується цивільної відповідальності батьків за шкоду, завдану їх неповнолітніми дітьми, то, за загальним правилом, неповнолітня особа самостійно несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі [129, ст. 31, 1179(1)].

Разом з тим, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо

неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини [129, ст. 1179(2)].

Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди [129, ст. 1179(3)].

§ 3. Права батьків щодо дитини

Звісно, що окрім обов'язків, батьки також мають певні права щодо своїх дітей, зокрема це такі права:

- право батьків на особисте виховання дитини (стаття 151 Сімейного кодексу України) [116, ст. 151];
- право батьків на спілкування з дитиною (стаття 153 Сімейного кодексу України) [116, ст. 153];
- право батьків по захисту дитини (стаття 154 Сімейного кодексу України) [116, ст. 154];
- право батьків на визначення місця проживання дитини (стаття 160 Сімейного кодексу України) [116, ст. 160];
- право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб (стаття 163 Сімейного кодексу України) [116, ст. 163].

Розглянемо права батьків детальніше.

Право батьків на особисте виховання дитини

Виконуючи свій обов'язок щодо виховання дитини, батьки одночасно реалізують своє право на особисте виховання. Це право покликане сприяти успішному формуванню особистості дитини та забезпечує реалізацію права дитини на отримання належного сімейного виховання.

Конвенція про права дитини зобов'язує держави забезпечувати, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню. Разом з тим і Конвенція [9, Art. 9], і Сімейний кодекс України [116, ст. 170] передбачають випадки, за яких розлучення дитини з батьками є

необхідним для забезпечення якнайкращих інтересів дитини. До таких випадків можна віднести, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини. Але таке розлучення дитини з батьками можливе виключно компетентними органами згідно із судовим рішенням відповідно до закону і процедур.

Право батьків на особисте виховання дитини закріплено у статті 151 Сімейного кодексу України [116, ст. 151]. Зокрема, ця стаття встановлює, що батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини [116, ст. 151(1)].

Реалізуючи своє право на особисте виховання дитини, батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб і (або) передавати її на виховання фізичним та юридичним особам [116, ст. 151(2)]. Залучення до виховання дитини інших осіб не означає, що батьки порушують свій обов'язок щодо виховання дитини, та передають дитину на виховання будь-кому іншому. Дитина продовжує проживати разом із батьками, а батьки тільки частково залучають до виховання дитини інших осіб: бабусь, дідусів, нянь, репетиторів, тренерів, вихователів у дитячих садочках, вчителів у школі і т.ін.

Слід звернути увагу, що Сімейний кодекс України надає батькам повне право самим обирати форми та методи виховання дитини, окрім тих, які суперечать закону або моральним засадам суспільства [116, ст. 151(2)].

Релігійне виховання дітей є прерогативою їх батьків.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права зобов'язує поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [7, Art. 13(3)].

Аналогічно пункт 4 статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права наголошує на обов'язку поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів

забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань [8, Art. 18(4)].

Подібні норми також закріплені у статті 4 Конвенції про статус біженців від 28 липня 1951 р. [61, Art. 4], у статті 4 Конвенції про статус апатридів від 28 вересня 1954 р. [62, Art. 4], у статті 16(7) Підсумкового документу Віденської зустрічі держав – учасниць Нарadi з безпеки та співробітництва в Європі від 15 січня 1989 р. [290, Art. 16(7)] та в інших правових актах.

Право батьків на спілкування з дитиною

Сімейний кодекс України закріплює, що *«мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом»* [116, ст. 153].

Випадки, коли законом обмежено право на безперешкодне спілкування батьків і дітей, зазначені вище. Але в житті бувають ситуації, коли мати або батько не позбавлені судом батьківських прав, проте один або обидва з батьків не можуть проживати разом із дитиною (наприклад, через розлучення батьків, арешт, депортацію і т.ін.). У таких випадках Конвенція про права дитини зазначає, що *«Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини»* [9, Art. 9(3)].

В рамках Ради Європи для України є чинною Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192) [153], яка передбачає перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з її батьком або матір'ю, або з іншою особою, яка має сімейні зв'язки з дитиною, і з якою вона зазвичай не проживає, чи зустріч з такою особою.

Право на спілкування батьків з дитиною закріплено і в Законі України «Про охорону дитинства», де зазначено, що діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі. Виключення можливе тільки в інтересах дитини і за рішенням суду [115, ст. 14]. Також цим Законом передбачено, що якщо ж все таки наступили такі події, за яких батьки не можуть проживати разом із дитиною, то і батьки, і діти мають право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. До того ж право на вільне спілкування

батьків, які проживають окремо від дитини, тісно пов'язане з їх обов'язком виховувати дітей. Тобто, за умов порушення права на спілкування того з батьків, який проживає окремо від дитини, створюються такі умови, які унеможливають виконувати його/її обов'язок на виховання. У таких випадках право на спілкування та порядок участі у вихованні визначається органами опіки та піклування та судом (частина третя статті 15 Закону України «Про охорону дитинства») [115, ст. 15(3)].

У разі якщо дитина або її батьки проживають у різних державах, то вони мають право на вільний в'їзд в Україну та виїзд з України у порядку, встановленому законом для возз'єднання сім'ї, а батьки або інші члени родини та родичі не повинні перешкоджати одне одному реалізовувати право дитини на контакт з ними. Той з батьків, який проживає в іншій країні, *«зобов'язаний гарантувати повернення дитини до місця її постійного проживання після реалізації нею права на контакт, та не допускати неправомірної зміни її місця проживання»* (стаття 16 Закону України «Про охорону дитинства») [115, ст. 16].

Ще одним правом батьків є *право на захист своєї дитини*.

Захист дитини – це відновлення порушеного права, створення умов, які компенсують втрату прав, усунення перешкод на шляху здійснення прав та інтересів.

Згідно з частиною другою статті 3 Конвенції про права дитини: *«Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів»* [9, Арт. 3(2)]. У цьому контексті доречною є також Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., яка поширюється як на батьків, так і на опікунів, піклувальників та інших законних представників дитини [20].

Сімейний кодекс України зазначає, що *«Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина»* [116, ст. 154(1)]. Можна сказати, що право батьків на самозахист своєї дитини тісно пов'язане з правами дитини, а також з усіма

обов'язками батьків щодо їх дітей. Наприклад, якщо державою не організовано надання якісної медичної допомоги дітям або освіти для дітей, то порушується не тільки право дитини на лікування та розвиток, а й створюються умови, за яких батьки не можуть виконати свій обов'язок щодо виховання та розвитку дитини, піклуватися про фізичний, духовний та моральний розвиток дитини.

До того ж це право батьків не обмежується самозахистом лише тих їх дітей, які не досягли повноліття. У статті 154 Сімейного кодексу України також зазначено, що батьки мають право на захист і повнолітніх дочки та сина [116, ст. 154].

Законними представниками малолітніх осіб віком до 14 років є їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [129, ст. 242; 140, ст. 59(1)].

Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Але суд може залучити до участі в таких справах і неповнолітню особу [129, ст. 242; 140, ст. 59(2)].

Задля захисту прав дітей батьки можуть бути їх законними представниками без будь-яких спеціальних довіреностей. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Достатня наявність свідоцтва про народження дитини або рішення про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна [140, ст. 62].

Право батьків на визначення місця проживання дитини

Місце проживання – це житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [152, ст. 3].

Відповідно до Цивільного кодексу України «місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово» [129, ст. 29(1)]. А «місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її

батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає» [129, ст. 29(4)].

Сімейний кодекс України також закріплює, що місце проживання дитини віком до 10 років визначається виключно батьками [116, ст. 160(1)]. Оскільки батьки мають рівні права та обов'язки щодо дітей, то у випадку, коли батьки з якихось причин проживають окремо, місце проживання дитини має бути визначено за спільною згодою матері і батька. При чому таке рішення має бути прийнято з врахуванням інтересів дитини щодо вільного спілкування з обома батьками.

Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантується свобода пересування та вільний вибір місця проживання [152, ст. 2]. Проте вільний вибір місця проживання обмежується, серед іншого, щодо осіб, які не досягли 14-річного віку [152, ст. 13(2)]. Таке обмеження вибору місця проживання встановлено у Цивільному кодексі України [129, ст. 29(2)].

Законодавством України передбачено, що у разі якщо батьки не дійшли згоди щодо визначення місця проживання дитини, то такий спір може бути вирішений органом опіки та піклування або судом. При вирішенні такого спору беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я, наявність самостійного доходу у батьків та інші обставини, що мають істотне значення. Також передбачені підстави, за наявності яких орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину тому з батьків, який зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Якщо буде встановлено, що дитину неможливо передати будь-кому з батьків, то орган опіки та піклування або суд може прийняти рішення про передачу дитини комусь з родичів, або передання її для опікування органу опіки та піклування [116, ст. 161].

У статті 162 Сімейного кодексу України зазначено, що якщо місце проживання дитини буде змінено з порушенням законодавства

України або рішення суду, у тому числі способом її викрадення, «суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання». А «особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала» [116, ст. 162].

Як ми вже зазначали вище, Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення людини [134, ст. 146].

Право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб.

Принцип 6 Декларації прав дитини [10] проголошує, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння та має, якщо це можливо, зростати в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків. А малолітню дитину не слід, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, розлучати зі своєю матір'ю. Аналогічно стаття 3 Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях від 3 грудня 1986 р. проголошує, що «*Турбота про дитину, насамперед, лежить на її власних батьках*» [291, Art. 3].

Сімейний кодекс України передбачає обов'язок батьків виховувати та розвивати дитину. Батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Також батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини [116, ст. 151(1)].

Саме тому у тих випадках, коли будь-яка особа тримає у себе дитину незаконно (не на підставі закону або рішення суду), і тим самим перешкоджає батькам виконувати свій обов'язок щодо виховання своєї дитини, батьки мають право вимагати передачі їм дітей, а в разі відмови повернути їх добровільно, мають право звернутися до суду.

Реалізуючи свої права та виконуючи свої обов'язки, батьки зобов'язані поважати свою дитину, жодним чином не принижувати

її людську гідність та не застосовувати фізичні покарання або насильницькі дії будь-якого виду.

§ 4. Органи опіки та піклування

В рамках Ради Європи для України є чинною Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105) [76].

Відповідно до частини третьої статті 24 Закону України «Про охорону дитинства» [115, ст. 24(3)] діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки-інтернати **на повне державне утримання**. Таким дітям створюються необхідні умови для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці.

Згідно зі статтею 243 Сімейного кодексу України **опіка** встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України, над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, що не досягли 14 років, а **піклування** – над дітьми у віці від 14 до 18 років [98, с. 145–147; 115, ст. 243(2, 3)].

Звертаємося до Цивільного кодексу України – згідно зі статтею 58 цього Кодексу *«опіка встановлюється над малолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними»* [129, ст. 58]. У свою чергу, стаття 59 Цивільного кодексу України визначає, що *«піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які є сиротами або позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена»* [129, ст. 59]. Аналогічна норма закріплена і в статті 292 Цивільного кодексу України [129, ст. 292].

Органами опіки та піклування є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Права та

обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами (стаття 56 Цивільного кодексу України) [129, ст. 56].

Згідно з пунктом 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 [174, п. 3]: *органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах (у разі їх утворення), сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад, які відповідно до законодавства провадять діяльність щодо надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, забезпечення захисту особистих, майнових та житлових прав дітей.*

Безпосереднє ведення справ та координація діяльності щодо забезпечення захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, покладаються на служби у справах дітей районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад, сільських, селищних рад об'єднаних територіальних громад [173].

Особливості встановлення опіки та піклування визначені у Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV, зокрема у статтях 12–17 цього Закону [201, ст. 12–17].

§ 5. Права та обов'язки опікунів і піклувальників щодо дітей

Стаття 244 Сімейного кодексу України [116, ст. 244] встановлює, що опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини. Аналогічна норма закріплена і в статті 63 Цивільного кодексу України [129, ст. 63].

Не можуть бути опікунами, піклувальниками дитини особи, які:

- 1) обмежені у дієздатності;
- 2) визнані недієздатними;
- 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;
- 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- 9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;
- 10) були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу

України [134], або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів;

11) за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду;

12) є особами без громадянства;

13) перебувають у шлюбі з особою, яка відповідно до пунктів 3–6, 8 і 10 цієї статті не може бути усиновлювачем.

Окрім вище перелічених осіб, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини [116, ст. 212; 129, ст. 64].

Відповідно до абзацу 2 частини четвертої статті 63 Цивільного кодексу України при призначенні опікуна для малолітньої особи (до досягнення 14 років) та при призначенні піклувальника для неповнолітньої особи (від 14 до досягнення 18 років) враховується бажання підопічного [129, ст. 63(4)].

Механізм провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини визначається у Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 [174].

Згідно з пунктом 43 цього Порядку, у разі призначення опікуна, піклувальника враховується бажання дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Бесіда з дитиною проводиться працівником служби у справах дітей з урахуванням її віку, обставин, за яких вона втратила батьківське піклування, не принижуючи гідність дитини та осіб, які виявили бажання взяти її під опіку, піклування. За результатами бесіди складається довідка [174, п. 43].

Норма про врахування думки дитини під час здійснення процедури опіки або піклування дещо конкретизується в абзаці 4 пункту 3.1. Правил опіки та піклування, затверджених Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17 червня 1999 р. за № 387/3680) [292]: *при встановленні*

опіки та піклування враховуються побажання самої дитини, за умови досягнення нею відповідного віку (10 років).

Стаття 249 Сімейного кодексу України [116, ст. 249] передбачає певне коло прав та обов'язків опікуна та піклувальника, а саме:

1) Опікун, піклувальник **мають право**:

– самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування;

– вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

2) Опікун, піклувальник **зобов'язані** виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти.

До того ж Сімейний кодекс України забороняє і опікуну, і піклувальнику перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини [116, ст. 249(3)].

Цивільний кодекс України у статті 67 передбачає такі права та обов'язки опікуна:

– опікун зобов'язаний дбати про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням;

– опікун малолітньої особи зобов'язаний дбати про її виховання, навчання та розвиток;

– опікун має право вимагати повернення підопічного від осіб, які тримають його без законної підстави;

– опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного;

– опікун зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного [129, ст. 67].

У свою чергу, стаття 69 Цивільного кодексу України передбачає права та обов'язки піклувальника, які в цілому схожі з правами та обов'язками опікуна, але мають і свої особливості з урахування віку підопічного, зокрема піклувальник *не* вчиняє від імені підопічного правочини, а лише надає згоду на вчинення підопічним правочинів відповідно до статей 32 та 37 Цивільного кодексу України [129, ст. 69].

Якщо дитина **постійно** проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, функції опікуна та піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію цих закладів (стаття 245 Сімейного кодексу України) [116, ст. 245]. Зазначимо, що *заклад охорони здоров'я* – це юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників [170, ст. 3(1)].

Орган опіки та піклування контролює умови утримання, виховання, навчання дитини, над якою встановлено опіку або піклування [116, ст. 246].

Нагадаємо, що Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною [134, ст. 166] і за зловживання опікунськими правами [134, ст. 167].

§ 6. Усиновлення дітей

Конвенція про права дитини передбачає підстави та особливості системи усиновлення у статті 21 [9, Art. 21]. Також для України є чинною Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) (СЕТS № 202) від 27 листопада 2008 р. [85].

Згідно зі статтею 207 Сімейного кодексу України та абзацем сьомим статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV: *усиновлення* – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя [98, с. 148; 116, ст. 207; 201, ст. 1].

Відповідно до статті 218 Сімейного кодексу України [116, ст. 218]:

«1. Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.»

Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я.

2. Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення.

3. Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення.

4. Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками».

Зауважимо, що дитина, яка досягла 7 років, у випадку її усиновлення має надати свою згоду для запису її усиновлювача матір'ю або батьком [116, ст. 229(2)].

Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 [293].

Крім цього, Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 569 затверджено Порядок повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України [294]. Згідно із зазначеним Порядком діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, – громадяни України, які з різних причин перебувають за межами України, підлягають поверненню до України, якщо відсутні підстави для їх усиновлення або передачі під опіку (піклування) за кордоном. Діти, народжені і залишені у пологових будинках за кордоном, повертаються до України за наявності підстав для набуття ними громадянства України за народженням [294, п. 1].

Окремі практичні аспекти, пов'язані з усиновленням, установленням опіки та піклування, іншими важливими питаннями, викладені в Узагальненні судової практики Верховного Суду України «Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми» від 11 грудня 2008 р. [295].

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) [134, ст. 168] і за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) [134, ст. 169].

ТЕМА 6
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ
ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ

1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.
2. Уповноважений Президента України з прав дитини.
3. Міністерство соціальної політики України.
4. Міністерство охорони здоров'я України.
5. Міністерство освіти і науки України.
6. Міністерство юстиції України.
7. Національна поліція України.
8. Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства.
9. Органи і служби у справах дітей загальної компетенції.
10. Заклади для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах.
11. Заклади для безпритульних дітей та підлітків.
12. Заклади для дітей та підлітків з особливими потребами (з функціональними обмеженнями).
13. Спеціальні заклади та установи для профілактики вправорушень серед дітей та підлітків.

Стаття 3(3) Конвенції про права дитини встановлює, що *«Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду»* [9, Art. 3(3)].

Міжнародно-правові підходи до діяльності внутрішньодержавних органів із захисту прав людини і дитини визначені у Паризьких Принципах щодо статусу національних установ, які займаються заохоченням та захистом прав людини. Зазначені Принципи сформульовані у Додатку до Резолюції 48/134 Генеральної Асамблеї

ООН від 20 грудня 1993 р. [296]. Зокрема, на національну установу покладаються завдання просувати і захищати права людини. При цьому національна установа наділяється якомога ширшими повноваженнями, які чітко викладені в конституційному або законодавчому акті, який визначає її склад і сферу компетенції [296, п. 1, 2].

§ 1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Згідно зі статтею 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [50, ст. 101]. Призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні здійснює Верховна Рада України [50, ст. 85(17)]. Частина третя статті 55 Конституції України передбачає, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [50, ст. 55(3)].

Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини врегульовано на підставі відповідного Закону України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР [297]. У сфері правового захисту прав дитини доречними є норми пункту 8 статті 13 цього Закону [297, ст. 13(8)].

Першим Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у 1998 р. була призначена Н. І. Карпачова [298], яка обіймала цю посаду до 2012 р. У період з 2012 р. по 2017 р. зазначену посаду обіймала В. В. Лутковська [299]. На сьогодні посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини обіймає Денісова Людмила Леонтіївна [300].

Для забезпечення діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини утворюється Секретаріат. Одним із структурних підрозділів Секретаріату є Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, який очолює

представник Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності.

Основним завданням Управління є інформаційно-аналітичне, організаційне, правове, консультативне, експертне та інше забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини, принципів недискримінації та гендерної рівності.

В Управлінні з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності працює Відділ з питань дотримання прав дитини, який з метою забезпечення реалізації повноважень Уповноваженого у сфері здійснення парламентського контролю за дотриманням прав дитини здійснює *такі завдання*:

- здійснює моніторинг дотримання прав дитини та підготовку пропозицій Уповноваженому щодо вжиття заходів парламентського контролю з метою забезпечення дотримання прав і свобод дитини;

- здійснює моніторинг засобів масової інформації щодо проблем дотримання прав дитини;

- бере участь у підготовці пропозицій щодо розробки та, за дорученням Уповноваженого, участь у розробці проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції відділу;

- бере участь у підготовці проектів конституційних подань Уповноваженого до Конституційного Суду України, подань до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, керівників державних органів, органів місцевого самоврядування, проектів листів тощо, з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню та здійсненні контролю за їх реалізацією;

- бере участь у підготовці матеріалів для щорічних і спеціальних доповідей Уповноваженого та інших документів з питань, що внесені до компетенції відділу;

- розглядає звернення громадян з питань, що належать до компетенції відділу, готує пропозиції щодо відкриття провадження у справах про порушення прав дитини та здійснює реалізацію відкритих проваджень;

- здійснює опрацювання, облік, вивчення або перевірку, за необхідністю з виїздом на місце звернень громадян до Уповноваженого з питань дотримання прав дитини;
- за дорученням Уповноваженого направляє звернення громадян за належністю до відповідних органів з рекомендаціями щодо дотримання стандартів у галузі прав людини та контролює розгляд таких звернень;
- за дорученням Уповноваженого бере участь у перевірках стану дотримання прав дитини органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності;
- співпрацює у межах функцій відділу з неурядовими громадськими та міжнародними організаціями;
- за дорученням Уповноваженого здійснює в установленому порядку прийом громадян;
- бере участь у підготовці інформаційних повідомлень для їх розміщення на офіційному веб-сайті Уповноваженого [301].

§ 2. Уповноважений Президента України з прав дитини

Інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини було запроваджено на підставі Указу Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 р. № 811/2011 [302]. Заснування цієї посади обумовлено змістом статті 102 Конституції України [50, ст. 102], згідно з якою Президент України є гарантом не лише державного суверенітету, територіальної цілісності України і додержання Конституції України, але й гарантом прав і свобод людини і громадянина. Від так посада Уповноваженого Президента України з прав дитини запроваджена з метою забезпечення належних умов для реалізації громадянських, економічних, соціальних та культурних прав дітей в Україні, а також враховуючи необхідність особливого піклування про дитину, та на виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав дитини [302].

Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини затверджено Указом Президента України від 11 серпня

2011 р. № 811 (діє в редакції Указу Президента України від 1 вересня 2015 р. № 528/2015) [303].

Наразі посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини обіймає Кулеба Микола Миколайович [304].

Уповноважений Президента України з прав дитини (далі – Уповноважений) забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Основними завданнями Уповноваженого є:

1) постійний моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентові України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати;

4) підготовка заходів за участю Президента України, у тому числі міжнародного характеру, з питань, що стосуються дітей;

5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини.

Уповноважений відповідно до покладених на нього завдань *має право:*

1) аналізувати та узагальнювати практику застосування законодавства з питань забезпечення та захисту прав і законних інтересів дитини, брати у встановленому порядку участь в опрацюванні проектів законів, актів Президента України з цих питань;

2) аналізувати становище дітей в Україні, дотримання їх конституційних прав, вносити центральним та місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого

самоврядування пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав і законних інтересів дитини;

3) відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, в яких перебувають діти, у тому числі місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, психіатричні заклади, спеціальні навчально-виховні установи, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію про умови їх тримання;

4) звертатися до державних органів щодо сприяння вирішенню питань, віднесених до компетенції Уповноваженого;

5) запитувати та одержувати в установленому порядку від структурних підрозділів Адміністрації Президента України, консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України, центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій необхідні інформацію, документи і матеріали, у тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого;

6) залучати в разі потреби в установленому порядку до опрацювання окремих питань представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також експертів, учених та фахівців, у тому числі на договірній основі;

7) брати в установленому порядку участь у засіданнях державних органів з питань, що належать до компетенції Уповноваженого;

8) звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, з питань відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини, а також щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб, винних у таких порушеннях;

9) вивчати в установленому порядку стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах

для дітей і закладах соціального захисту дітей, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах;

10) сприяти впровадженню громадського контролю за додержанням прав та законних інтересів дітей в дитячих закладах, закладах соціального захисту дітей;

11) взаємодіяти з організаціями, у тому числі міжнародними, з питань захисту прав та законних інтересів дитини;

12) надавати громадянам, зокрема дітям, консультації про права дитини, способи їх реалізації та захисту;

13) звертатися до місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з пропозиціями щодо поліпшення умов проживання, виховання та захисту дітей, оптимізації мережі закладів для дітей; можливих дій в інтересах дитини;

14) брати в установленому порядку участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, утворених Президентом України;

15) сприяти реалізації громадських програм і проектів соціального спрямування з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей.

Доречно також зазначити, що Україна є членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (The European Network of Ombudspersons for Children / ENOC) [305]. ENOC – це міжнародна неурядова організація, завданням якої є сприяння реалізації і захисту прав, передбачених Конвенцією про права дитини 1989 р. [9].

§ 3. Міністерство соціальної політики України

Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР у статті 1 передбачає наявність в Україні центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, та реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей [306, ст. 1].

Згідно з Положенням про Міністерство соціальної політики України, яке затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423, саме **Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики)** є головним центральним

органом виконавчої влади України, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми [307, п. 1, 3].

Згідно з пунктом 4 зазначеного Положення [307, п. 4] Мінсоцполітики відповідно до покладених на нього завдань:

28) розробляє та вносить в установленому порядку пропозиції щодо надання державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання чи перебування батьків яких невідоме;

29) організовує роботу з призначення та виплати передбаченої законодавством державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, дітям з інвалідністю, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості їх утримувати або місце проживання батьків яких невідоме;

32) здійснює організаційно-методичне керівництво структурними підрозділами місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування;

40) проводить моніторинг стану дотримання вимог законодавства щодо соціального захисту дітей;

44) визначає правові, економічні та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність закладів соціального обслуговування, реабілітаційних установ, санаторіїв для дітей з інвалідністю;

50) організовує в межах повноважень, передбачених законом, безоплатне харчування дітей на радіоактивно забруднених територіях та виплату компенсації сім'ям з дітьми, потерпілим внаслідок Чорнобильської катастрофи;

55) організовує та координує роботу із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

56) здійснює координацію роботи із соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації;

61) організовує і проводить роботу із соціальної підтримки та надання соціальних послуг багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

62) здійснює управління у сфері соціальної роботи із сім'ями, дітьми;

64) забезпечує функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту та соціального обслуговування населення, а також на її базі єдиної інформаційно-аналітичної системи обліку та управління коштами соціальної сфери і пенсійного забезпечення з використанням електронної соціальної картки, ведення Централізованого банку даних з проблем інвалідності та банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів;

65) веде централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування³, які можуть бути усиновлені, а також облік іноземців та громадян України, які проживають за межами України, – кандидатів в усиновлювачі та дітей, усиновлених ними;

66) надає в установленому порядку громадянам України, іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачі інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для знайомства з дитиною за місцем її проживання;

67) видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України, – кандидатам в усиновлювачі згоду на усиновлення дитини для подання до суду;

68) проводить роботу із соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення у статті 184-2 передбачає адміністративну відповідальність за порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків [194, ст. 184-2].

дітей, контролює та координує діяльність служб у справах дітей; проводить координаційно-аналітичну роботу щодо діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

69) здійснює координацію та методологічне забезпечення діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, а також забезпечує дотримання вимог законодавства щодо встановлення опіки і піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, їх усиновлення, застосування інших передбачених законодавством форм влаштування дітей;

70) сприяє розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

71) організовує в межах повноважень, передбачених законом, оздоровлення і відпочинок дітей;

72) здійснює в межах повноважень, передбачених законом, координацію діяльності щодо виїзду груп дітей за кордон на оздоровлення і відпочинок, а також надає згоду на виїзд груп, до складу яких входять діти з різних регіонів України;

73) проводить моніторинг та узагальнює результати здійснення заходів щодо оздоровлення і відпочинку дітей за кордоном;

74) забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, координацію заходів, що здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, щодо організації оздоровлення і відпочинку дітей.

§ 4. Міністерство охорони здоров'я України

Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) відповідно до покладених на нього завдань і на підставі Положення,

затвердженого Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 467/2011 [308]:

6.16) затверджує норми харчування для дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах, фізіологічні (медичні) норми харчування для осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

6.17) затверджує організацію медичного обслуговування дітей у дошкільному навчальному закладі, набори продуктів дитячого харчування, Порядок інформування батьків дітей або їх інших законних представників про норми та порядок безкоштовного забезпечення продуктами дитячого харчування окремих категорій дітей, норми харчування для дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах;

6.18) затверджує інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються в загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які вимагають особливих умов виховання;

6.19) затверджує переліки:

– хвороб і патологічних станів, ризик виникнення яких підвищується в результаті впливу на організм дитини іонізуючого випромінювання та інших шкідливих факторів внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

– захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку;

– медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей з інвалідністю у віці до 18 років;

6.28) затверджує форми:

– медичного висновку про стан здоров'я дитини для зарахування до загальноосвітніх навчальних закладів;

– акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, про підкинуту чи знайдену дитину та Інструкцію про її заповнення;

– первинної облікової документації, яка використовується в закладах охорони здоров'я незалежно від рівня надання медичної допомоги та форми власності, порядок її видачі та заповнення

(довідка про стан здоров'я дитини, яка виїжджає за кордон на відпочинок та оздоровлення);

7.3) затверджує порядок організації харчування дітей у навчальних і оздоровчих закладах;

9.1) затверджує інструкцію про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям.

§ 5. Міністерство освіти і науки України

Міністерство освіти і науки України (МОН) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності [309, п. 1].

МОН відповідно до покладених на нього завдань [309, п. 4]:

5) здійснює нормативно-правове регулювання у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності;

6) забезпечує інтеграцію вітчизняних освіти і науки, інших сфер, що належать до його компетенції, з неухильним дотриманням принципів збереження і захисту національних інтересів;

7) визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної і вищої освіти, інклюзивного навчання та освіти протягом життя, інших сфер, що належать до його компетенції;

11) створює умови для здобуття громадянами дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної і

вищої освіти, інклюзивного навчання та освіти протягом життя, наукових ступенів та вчених звань;

12) затверджує стандарти освіти та оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті;

13) затверджує типові освітні програми;

14) розробляє Державні стандарти загальної середньої освіти та здійснює навчально-методичне забезпечення їх реалізації;

16) координує діяльність місцевих органів управління освітою в частині формування оптимальної мережі закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти та забезпечує формування оптимальної мережі закладів професійної (професійно-технічної) освіти, експериментальних закладів освіти для задоволення освітніх потреб населення з урахуванням потреб особистості і регіональної специфіки;

18) визначає основні цілі та завдання виховного процесу в закладах освіти;

19) розробляє та затверджує умови прийому до закладів освіти;

20) здійснює нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення функціонування закладів освіти та ін.

Згідно із Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)» від 15 лютого 2011 р. № 3017-VI [310] Міністерство освіти і науки України є органом, якому мають направлятися запити від держав – учасниць Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) (CETS No 202) від 27 листопада 2008 р. [85] про надання інформації стосовно усиновлювача, дитини та її сім'ї.

§ 6. Міністерство юстиції України

Міністерство юстиції України (Мін'юст) згідно з Положенням, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 [311], і відповідно до покладених на нього завдань забезпечує здійснення представництва інтересів осіб, які не мають в Україні постійного місця проживання, під час розгляду справ судами України у межах виконання Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. [71], а

також в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України чи іншими актами законодавства [311, п. 4(87)].

Міністерство юстиції України визначено **як компетентний центральний орган** для виконання міжнародно-правових зобов'язань України за Конвенцією про стягнення аліментів за кордоном від 20 червня 1956 р. [312], Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. (ETS No. 105) [313], Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р. [314], Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р. [315] і Конвенцією про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. (ETS No. 192) [316].

§ 7. Національна поліція України

Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку (стаття 1 Закону України «Про Національну поліцію») [168, ст. 1].

До основних повноважень Національної поліції України відноситься здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; та вжиття заходів із запобігання та протидії насильству в сім'ї [317, п. 4(22, 23)].

Поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, зокрема стосовно установалення людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з неповнолітнім віком [168, ст. 26(1)].

Частина перша статті 41 Закону України «Про Національну поліцію» [168, ст. 41(1)] передбачає **поліцейське піклування**, яке зокрема може здійснюватися щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду. Поліцейське піклування щодо таких неповнолітніх має наслідком їх передання батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування.

Поліцейський також зобов'язаний негайно повідомити батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування про місце перебування неповнолітньої особи [168, ст. 41(6)].

§ 8. Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства

Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства (далі – Комісія) є тимчасовим консультативним, дорадчим органом, утвореним Кабінетом Міністрів України з метою підготовки пропозицій щодо реалізації державної політики з питань захисту прав та інтересів дітей [318, п. 1].

Положення про Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2000 р. № 1200 [318]. Згідно з пунктом 4 зазначеного Положення Комісія відповідно до покладених на неї завдань:

1) проводить аналіз стану справ та причин виникнення проблем у процесі реалізації державної політики у сфері охорони дитинства;

2) вивчає результати діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань, що належать до її повноважень;

3) проводить моніторинг стану виконання органами виконавчої влади покладених на них завдань з реалізації державної політики у сфері охорони дитинства;

4) бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення виконання пріоритетних завдань державної політики у сфері охорони дитинства;

5) подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи пропозиції та рекомендації;

б) схвалює та подає в установленому порядку на розгляд Президента України щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні та стан реалізації державної політики у сфері охорони дитинства [318, п. 4].

§ 9. Органи і служби у справах дітей загальної компетенції

Крім центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, і функції якого наразі здійснює Мінсоцполітики [307], Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР [306, ст. 1] передбачає функціонування органів і служб у справах дітей **ще на трьох рівнях, а саме:**

– орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей;

– відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій і

– відповідні структурні підрозділи районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (Мінсоцполітики), орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей і служби у справах дітей **мають право** [306, ст. 4]:

– приймати з питань, що належать до їх компетенції, рішення, які є обов'язковими до виконання центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами та місцевими державними адміністраціями, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності і громадянами;

– звертатися у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності;

– проводити роботу серед дітей з метою запобігання правопорушенням;

- порушувати перед органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форми власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади;
- забезпечувати влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, передачу під опіку, піклування, на усиновлення;
- вести справи з опіки та піклування над дітьми та усиновлення дітей;
- перевіряти стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності, стан виховної роботи з дітьми у навчальних закладах, за місцем проживання;
- представляти у разі необхідності інтереси дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності;
- запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб до служби у справах дітей з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення;
- відвідувати дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживати заходів для соціального захисту дітей;
- перевіряти умови роботи працівників молодше 18 років на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності;
- давати згоду на звільнення працівників молодше 18 років за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого ним органу та ін.

Служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації є структурним підрозділом обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації. Ця Служба утворюється головою обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації.

польської міської держадміністрації, і підзвітна та підконтрольна відповідно голові обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації. Основні завдання, обов'язки та повноваження передбачені у Типовому положенні про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068 [319].

Служба у справах дітей районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації є структурним підрозділом районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації. Ця Служба утворюється головою районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації, підзвітна та підконтрольна голові районної, районної у мм. Києві та Севастополі держадміністрації та службі у справах дітей відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації. Основні завдання, обов'язки та повноваження передбачені у Типовому положенні про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068 [173].

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – це спеціальний заклад, що проводить соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Мережа центрів складається з *регіональних* центрів – республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських і *місцевих* центрів – районних, міських, районних у містах.

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується відповідним органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування і належить до сфери його управління [200, ст. 17(2); 320, п. 1, 2].

Основними завданнями *регіонального центру* є:

– забезпечення участі місцевих центрів у виконанні загальнодержавних та інших соціальних програм з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

– здійснення організаційно-правового, методичного та інформаційного забезпечення діяльності місцевих центрів, центрів

соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центрів ресоціалізації наркозалежної молоді, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

- забезпечення впровадження нових соціальних технологій, спрямованих на: раннє виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги; формування відповідального батьківства; запобігання випадкам відібрання дитини у батьків і створення умов для повернення дитини з інтернатного закладу на виховання батькам;
- здійснення моніторингу за дотриманням державних стандартів соціальних послуг під час проведення місцевими центрами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю [320, п. 5].

Основними завданнями місцевого центру є:

- проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню в складні життєві обставини сімей, дітей та молоді;
- виявлення сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги;
- здійснення соціального супроводу сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, надання їм соціальних послуг за результатами проведеної оцінки потреб їх у таких послугах;
- організація здійснення наставництва над дитиною, яка проживає у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей;
- забезпечення взаємодії із структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також залучення потенціалу територіальної громади до проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [320, п. 6].

Порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 895 [321]. Виявлення сімей (осіб), які перебувають у

складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та соціальний супровід таких сімей (осіб) здійснюються районними, міськими, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом із суб'єктами соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [321, п. 4].

Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896 [322]. Виявлення, надання соціальних послуг та соціальний супровід сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюються районними, міськими, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді разом із суб'єктами, що надають соціальні послуги, та суб'єктами соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю [322, п. 3].

Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 20 січня 2014 р. № 27 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 4 лютого 2014 р. за № 216/24993) [323].

Підставами для взяття дитини на облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є:

– проживання в сім'ї, у якій батьки або особи, які їх замінюють, ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини, а саме: коли вони без поважних причин не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає або може вплинути на її фізичний розвиток, не створюють умов для отримання нею освіти;

– скоєння фізичного, психологічного, сексуального, економічного насильства над дитиною, жорстоке поводження з нею або загроза його вчинення;

– залучення дитини до найгірших форм дитячої праці;

– систематичне самовільне залишення дитиною місця постійного проживання;

– переміщення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, з тимчасово окупованої території або району проведення антитерористичної операції [323, п. 2].

Форми обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах, затверджені Наказом Міністерства соціальної політики України від 13 липня 2018 р. № 1005 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16 серпня 2018 р. за № 943/32395) [324].

Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги затверджена Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19 вересня 2006 р. № 345 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 6 жовтня 2006 р. за № 1098/12972) [222].

Порядок ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 28 грудня 2015 р. № 1256 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 12 березня 2016 р. за № 380/28510) [325]. Порядок визначає механізм накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів у банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування [325, п. 1].

§ 10. Заклади для дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах

Згідно з абзацем 3 частини першої статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV: *складні життєві обставини* – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості

самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [197, ст. 1(1)].

В Україні створено низку закладів для соціального захисту дітей та підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Центр захисту дітей «Наші діти» – заклад соціального захисту дітей, призначений для перебування дітей віком до 18 років і надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної та інших видів допомоги [326, п. 1]. Центр утворюється, реорганізується та ліквідується структурним осередком Німецько-Польсько-Українського товариства в Україні [326, п. 4].

Центр здійснює підбір кандидатів в опікуни, прийомні батьки чи батьки-вихователі, сприяє підготовці документів, необхідних для їх призначення опікунами, створення прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу, надає сім'ям, що виховують дітей під опікою, прийомним сім'ям чи дитячим будинкам сімейного типу у користування житлове приміщення [326, п. 11].

Центр забезпечує проживання сімейних груп, опікунів, прийомних батьків, батьків-вихователів і дітей в атмосфері, в якій діти відчувають захищеність, належність до родини, мають змогу наочно спостерігати діючу модель сім'ї для набуття навичок створення в майбутньому власної сім'ї [326, п. 12].

До сімейної групи зараховуються діти, які опинились у складних життєвих обставинах, залишилися без батьківського піклування, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. До складу кожної сімейної групи входить вихователь [326, п. 17].

До відділення соціально-психологічної реабілітації приймаються діти, покинуті батьками, які бродяжать або жебракують, місцезнаходження батьків яких не встановлено, які залишили сім'ю чи навчальний заклад, втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи, та діти, життя і здоров'ю яких загрожує перебування в сім'ї [326, п. 19].

Комунальний заклад «Дитячий будинок “Наш дім” Кіровоградської міської ради Кіровоградської області» утворено на підставі Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 р. № 213-р. для проведення експерименту із запровадження інноваційної форми влаштування і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [327].

Згідно з Порядком проведення цього експерименту, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України від 8 червня 2012 р. № 350 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 27 червня 2012 р. за № 1078/21390), діяльність закладу спрямовується на індивідуальне виховання особистості, яка здатна до життєдіяльності в принципово нових соціально-економічних, політичних, міжнародних умовах, відповідно до європейських та світових стандартів [328, п. 1].

Порядок передбачає реалізацію таких завдань:

- створення умов для реалізації державних гарантій і конституційних прав кожної дитини;
- створення сприятливих умов, наближених до сімейних, для повноцінного фізичного, розумового і духовного розвитку дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;
- провадження ефективної діяльності щодо повернення дітей до рідних батьків, передачі на усиновлення, під опіку, піклування в сім'ї родичів, у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу;
- об'єднання дітей, які пов'язані родинними стосунками;
- підготовка дітей до самостійного життя та забезпечення умов для їх успішної інтеграції у суспільство;
- підвищення рівня освіти дітей шляхом організації навчання у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах, забезпечення їх подальшого працевлаштування та розв'язання житлових проблем [328, п. 2].

У закладі можуть проживати та виховуватись діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку від народження до 18 років загальною кількістю до 30 вихованців [328, п. 4].

Заклад забезпечує створення житлово-побутових умов для проживання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, максимально наближених до сімейних, шляхом:

- установавання штатної чисельності педагогічних працівників не менше ніж 1 вихователь на 3 вихованці;
- відсутності обслуговувального персоналу;
- розміщення дітей у кімнатах по 2–3 особи відповідно до психологічної сумісності дітей, їх бажань та з урахуванням родинних зв'язків [328, п. 6].

Сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі [116, ст. 252(2)]. При цьому **патронат над дитиною** – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [116, ст. 252(1)], а **патронатний виховател** – це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї [116, ст. 252(3)].

Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148 [329]. Цією ж Постановою затверджено Типовий договір про патронат над дитиною і Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя [329].

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання (абзац 19 частини першої статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(1-19)]. Подібне визначення містить також частина перша статті 256-1 Сімейного кодексу України [116, ст. 256-1(1)].

Разом з тим пункт 2 Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565, передбачає, що прийомну сім'ю може створити **також окрема особа**, яка не перебуває у шлюбі [330, п. 2].

Діти, уражені ВІЛ-інфекцією, можуть влаштовуватися для виховання та спільного проживання у прийомній сім'ї за наявності відповідних висновків органів опіки та піклування і закладів охорони здоров'я, а їх загальна кількість не повинна перевищувати чотирьох осіб. Прийомні діти виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів [330, п. 2].

У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов (належного стану житлового приміщення, необхідної житлової площі, належного санітарного стану, наявності необхідних меблів, побутової техніки та інших предметів тривалого вжитку, наявності умов для проживання, виховання та розвитку дитини) [330, п. 3].

За прийомними дітьми зберігаються пільги і державні гарантії, передбачені законодавством для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [330, п. 4].

Дитячий будинок сімейного типу (абзац 20 частини першої статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(1-20)] – це окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно з пунктом 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564 [331], вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівнів акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних. При цьому не допускається одночасне застосування різних форм влаштування до дитячого будинку сімейного типу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, крім випадків, коли батьки-вихователі перебувають з підопічним у сімейних чи родинних відносинах [331, п. 2].

Спільним Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України від 1 червня 2012 р. № 329/409/652/502 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20 червня 2012 р. за № 1007/21319) затверджено Порядок взаємодії місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які

виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [332].

Згідно з Порядком основними завданнями суб'єктів взаємодії є:

- надання необхідної допомоги та підтримки прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу у створенні належних умов для їх належного функціонування та захисту прав дітей, які в них виховуються;

- прогнозування проблем, з якими сім'я та дитина можуть зіткнутись у подальшому, з метою запобігання, виявлення та припинення порушень прав прийомної дитини, дитини-вихованця;

- надання кваліфікованих послуг для оптимальної адаптації та розвитку дитини, яка виховується в прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу;

- стимулювання прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу до спільної діяльності у вирішенні проблем, активізації їх власних можливостей;

- забезпечення комплексного контролю за умовами утримання і виховання дитини в прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу [332, п. 4.1.].

Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 р. № 3357 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2009 р. за № 966/16982) затверджено Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [333].

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 81 затверджено Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» [334].

Дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усіх типів і форм власності (далі – інтернатні заклади) – навчальні заклади, що забезпечують дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, умови для проживання, різнобічного

розвитку, виховання, здобуття освіти, професійної орієнтації та підготовки, готують дітей до самостійного життя [335, п. 1.1].

Інтернатні заклади створюються для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких вони перебувають від 3 років до здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, а в разі необхідності – до повноліття. При цьому діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, знаходяться на повному державному утриманні за рахунок коштів відповідних бюджетів та інших, не заборонених законодавством, джерел фінансування [335, п. 1.3].

В інтернатні заклади приймаються:

- діти-сироти;
- діти, позбавлені батьківського піклування;
- діти, розлучені із сім'єю, відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI [335, п. 3.4.; 210].

Інтернатні заклади можуть бути таких типів:

– *дитячий будинок* – навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку;

– *загальноосвітня школа-інтернат* – навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *спеціалізована школа-інтернат I–III ступенів* – навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– *спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I–III ступенів* – навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

– *загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів* – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують тривалого лікування [335, п. 2.1].

Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації затверджено спільним Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства освіти і науки України від 28 вересня 2007 р. № 3455/853 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 18 zhovtnya 2007 r. za № 1186/14453) [336].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 324 [337] затверджені Натуральні добові норми харчування у дитячих будинках-інтернатах.

Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів» затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 20 лютого 2013 р. № 144 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 14 berезня 2013 r. za № 410/22942) [338].

Соціальний центр матері та дитини є закладом для тимчасового проживання жінок на сьомому – дев'ятому місяцях вагітності та матерів із дітьми віком від народження до 18 місяців, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку [339, п. 1].

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

1) створює соціально-побутові умови для тимчасового проживання осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;

2) забезпечує зазначених осіб харчуванням відповідно до нормативів, визначених Мінсоцполітики за погодженням з МОЗ;

3) надає зазначеним особам психологічну допомогу (у тому числі психологічні консультації жінкам з інвалідністю та матерям дітей з інвалідністю), допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем та шляхів їх розв'язання, складенні плану виходу із складної життєвої ситуації, зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв'язків, з питань догляду за дітьми раннього віку, їх розвитку та виховання, а також інформацію з питань соціального захисту населення, сприяє отриманню безоплат-

ної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню тощо;

4) забезпечує зазначеним особам навчання, розвиток і підтримку соціальних навичок;

5) організовує отримання особами медичних послуг, медичного обстеження [339, п. 7].

Типові нормативи оснащення соціального центру матері та дитини затверджені Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 4 лютого 2006 р. № 299 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 травня 2006 р. за № 508/12382) [340].

Центр соціально-психологічної допомоги є закладом, що надає соціальні послуги особам, які внаслідок стихійного лиха, збройних конфліктів, насильства у сім'ї, торгівлі людьми або реальної загрози їх вчинення тощо перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати [341, п. 1].

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

1) надає притулок особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, у разі відсутності у зазначених осіб засобів до існування;

2) забезпечує зазначених осіб харчуванням відповідно до нормативів, визначених Мінсоцполітики за погодженням з МОЗ;

3) проводить оцінку потреб зазначених осіб, складає разом з ними індивідуальні плани заходів щодо усунення складних життєвих обставин з установленням строків виконання;

4) надає зазначеним особам психологічну допомогу, сприяє проведенню аналізу життєвих ситуацій, проводить роботу з корекції сімейних стосунків;

5) надає зазначеним особам допомогу в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами, а також інформує з питань соціального захисту населення;

6) сприяє отриманню зазначеними особами безоплатної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню, навчанню тощо;

7) у разі потреби організовує надання зазначеним особам екстреної медичної допомоги;

8) надає соціальні послуги зазначеним особам шляхом консультування за допомогою телефонного зв'язку, а також в умовах денного стаціонару без забезпечення тимчасовим притулком і харчуванням;

9) інформує структурний підрозділ місцевої держадміністрації або виконавчий орган сільської, селищної, міської ради з питань сім'ї і дітей за місцем проживання (перебування) зазначеної особи про необхідність її соціальної підтримки після закінчення строку перебування в центрі [341, п. 5].

Територіальний центр надання соціальних послуг забезпечує безоплатне в обсягах, визначених державними стандартами, надання соціальних послуг для громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні **неповнолітніх дітей і дітей з інвалідністю**), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї [342, п. 1, 6].

Відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги територіального центру надають безоплатне обслуговування для:

– громадян похилого віку, осіб з інвалідністю, хворих (з числа осіб працездатного віку на період до встановлення їм групи інвалідності, але не більш як чотири місяці), які мають на своєму утриманні **неповнолітніх дітей і дітей з інвалідністю** за умови, що середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж 1,5 прожиткового мінімуму для сім'ї;

– громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, стихійним лихом, катастрофою (і мають на своєму утриманні **неповнолітніх дітей і дітей з інвалідністю**), якщо середньомісячний сукупний дохід їх сімей нижчий ніж прожитковий мінімум для сім'ї;

– внутрішньо переміщених осіб [342, п. 53].

Наказом Міністерства соціальної політики України від 26 грудня 2011 р. № 568 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 березня 2012 р. за № 354/20667) затверджено Порядок

організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг) [343].

§ 11. Заклади для безпритульних дітей та підлітків

Згідно з частиною 2 статті 24 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [115, ст. 24(2)] безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються в притулках для дітей служб у справах дітей, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, сім'ях патронатних вихователів, у яких створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім'ї або влаштування в сімейні форми виховання, надається правова, психологічна, медична та інша допомога таким дітям.

Діти можуть перебувати у притулку протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 діб.

Діти повертаються у сім'ю за письмовою заявою-зобов'язанням батьків (усиновителів), родичів (за погодженням служби у справах дітей) або опікунів (піклувальників) про забезпечення належного догляду за ними.

З метою подальшої реабілітації діти можуть направлятися до центрів соціально-психологічної реабілітації дітей з дозволу на це відповідної служби у справах дітей.

Діти віком від 16 років і старші, які мають паспорти, а також постійне місце проживання, за письмовим дозволом завідуючого притулком можуть повертатися до батьків (усиновителів) або до опікунів (піклувальників) самостійно.

У разі коли повернення дитини до місця колишнього проживання неможливе через відсутність належних умов проживання і виховання або з інших причин, влаштуванням дітей займаються органи опіки та піклування за останнім місцем проживання.

Влаштуванням дітей, що заблукали, займаються органи опіки та піклування тієї адміністративно-територіальної одиниці, де дитину було знайдено.

Наказом Міністерства соціальної політики України від 19 липня 2011 р. № 283 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 4 серпня 2011 р. за № 953/19691) [221] затверджено Порядок здійснення соціального патрулювання, згідно з яким у разі виявлення безпритульних дітей група соціального патрулювання інформує служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій [221, п. 2.2.].

Порядок взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам, затверджено спільним Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету України у справах національностей та релігій і Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19 лютого 2009 р. № 70/411/101/65/19/32 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України від 8 травня 2009 р. за № 419/16435) [344].

Центр обліку бездомних осіб є закладом соціального захисту, утвореним для виявлення та ведення обліку бездомних осіб [345, п. I.1.].

Центр надає послуги на підставі письмової заяви, зокрема і бездомним особам з дітьми. У разі звернення до центру бездомних осіб з дітьми працівники центру інформують про виявлених дітей службу у справах дітей за територіальним принципом розташування. За згодою батьків діти направляються до притулків для дітей служб у справах дітей.

Безпритульні діти, які звертаються до центру без батьків, направляються до притулків для дітей служб у справах дітей за територіальним принципом розташування у супроводі працівників центру [345, п. III.1.].

Притулок для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років [346].

До притулку приймаються діти, які:

- заблукали;
- були покинуті батьками або піклувальниками;

- жебракують і місце знаходження їх батьків не встановлено;
- залишилися без піклування батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників);
- залишили сім'ю чи навчальний заклад;
- вилучені уповноваженим підрозділом органу Національної поліції із сімей, перебування в яких загрожувало їх життю і здоров'ю;
- втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, аварії, катастрофи, інших надзвичайних подій;
- не мають постійного місця проживання і засобів до життя, підкинуті та безпритульні діти;
- самі звернулися за допомогою до адміністрації притулку;
- відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк [346, п. 9].

Мінімальні норми забезпечення вихованців притулків для дітей одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни затверджені Наказом Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму від 22 січня 2001 р. № 120 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 30 березня 2001 р. за № 290/5481) [347].

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [348, п. 1].

До центру приймаються:

- діти з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби;
- діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють;
- діти, які зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги, постраждали від торгівлі дітьми;

– безпритульні діти.

Прийняття дітей до центру здійснюється цілодобово:

– за направленням служби у справах дітей, якій підпорядковується центр;

– згідно з актом уповноважених підрозділів органів Національної поліції;

– за особистим зверненням дитини [348, п. 13].

Спільним Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2006 р. № 3297/645 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 23 жовтня 2006 р. за № 1136/13010) затверджено Порядок медичного обслуговування дітей у притулках для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації і центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та схеми обстеження їх у лікувально-профілактичних закладах [349].

Соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) – заклад соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, що опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей [350].

Центр приймає дітей, які:

– заблудилися;

– бродяжать або жебракують, місцезнаходження батьків яких не встановлено;

– залишилися без піклування батьків або осіб, що їх замінюють;

– залишили сім'ю чи навчальний заклад;

– втратили зв'язок з батьками під час стихійного лиха, техногенної аварії, катастрофи;

– повернулися з місць позбавлення волі;

– підкинуті та безпритульні;

а також:

– дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

– дітей, яким перебування в сім'ї загрожує життю і здоров'ю [350, п. 10].

Соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є закладом для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років та осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років.

Метою діяльності гуртожитку є створення умов для соціальної інтеграції зазначених дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які тимчасово проживають у гуртожитку, підготовка їх до самостійного життя [351, п. 11].

У гуртожитку може проживати не більше ніж 30 осіб. Граничний строк перебування у гуртожитку становить три роки [351, п. 14].

Типові нормативи оснащення соціального гуртожитку затверджені Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 4 лютого 2006 р. № 299 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 3 травня 2006 р. за № 507/12381) [352].

Центр реінтеграції бездомних осіб є закладом соціального захисту, діяльність якого спрямована на поступове повернення бездомної особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб. Центр утворюється місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, релігійними організаціями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, фізичними особами відповідно до потреб регіону. Можуть утворюватися центри для жінок, чоловіків, **сім'ей з дітьми**, осіб, хворих на наркоманію та хронічний алкоголізм (які пройшли курс лікування) тощо, з наданням тимчасового притулку – денного перебування, коротко- (до шести місяців), довготривалого (понад шість місяців) проживання [353, п. 1.1., 1.2].

Клієнтами Центру є бездомні особи у віці від 18 років, **бездомні особи з дітьми**, які не мають медичних протипоказань та перебувають на території України на законних підставах [353, п. 1.4].

Будинок нічного перебування (нічліжний будинок) є закладом соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб [354, п. 1.1].

Нічліжний будинок надає послуги бездомним особам, які досягли 18 років, та на законних підставах проживали і після втрати прав на житлові приміщення проживають на території України на підставі їх звернення та документів, що посвідчують особу (за наявності). Приймання до нічліжного будинку попереднього медичного обстеження не потребує. У разі звернення до нічліжного будинку безпритульних дітей вони в супроводі працівників нічліжного будинку направляються до притулків для дітей служб у справах дітей за територіальним принципом розташування. У разі, якщо до нічліжного будинку звернулися бездомні **особи з дітьми**, діти направляються до притулків для дітей служби у справах дітей лише за згодою батьків [354, п. 3.1].

Спільним Наказом Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства охорони здоров'я України від 24 січня 2007 р. № 28/26 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14 лютого 2007 р. за № 129/13396) затверджено Інструкцію про організацію надання соціально-медичних послуг та проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів у закладах соціального захисту для бездомних осіб, центрах соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [355].

§ 12. Заклади для дітей та підлітків з особливими потребами (з функціональними обмеженнями)

Центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю – реабілітаційна установа, цільовим призначенням якої є здійснення комплексу реабілітаційних заходів, спрямованих на створення умов для всебічного розвитку осіб з інвалідністю, які досягли повноліття, та/або дітей з інвалідністю, та/або дітей віком до двох років (включно), які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, засвоєння ними знань, умінь, навичок, досягнення і збереження їхньої максимальної незалежності, фізичних, розумових, соціальних, професійних здібностей з метою максимальної реалізації особистого потенціалу [356, п. I.1].

Перебування у центрі комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю є безоплатним та тимчасовим, або в стаціонарному режимі.

У таких центрах:

- створюються умови для зменшення та подолання фізичних, та/або психічних, та/або інтелектуальних, та/або сенсорних порушень, запобігання таким порушенням, коригування порушень розвитку, формування та розвиток основних соціальних і побутових навичок;

- проводяться (надаються) комплекс заходів (послуг) з ранньої, та/або соціальної, та/або психологічної, та/або фізичної, та/або медичної, та/або психолого-педагогічної, та/або фізкультурно-спортивної, та/або професійної, та/або трудової реабілітації (абілітації) відповідно до потреб Особи. Реабілітаційні заходи (послуги) проводяться (надаються) виключно на підставі індивідуальних планів реабілітації осіб, складених, зокрема, з метою реалізації індивідуальних програм реабілітації, із залученням до участі в цьому процесі осіб і (за потреби) їхніх батьків або законних представників;

- розвиваються навички автономного проживання осіб в суспільстві з необхідною підтримкою, формування стереотипів безпечної поведінки, опанування навичок захисту власних прав, інтересів і позитивного сприйняття себе та оточення;

- готують батьків або законних представників осіб до продовження (в разі потреби) реабілітаційних заходів поза межами центру комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю;

- проводять заходи (надання послуг), зокрема з професійної орієнтації, опанування особами трудових навичок, у тому числі в майстернях, визначення їхніх можливостей для подальшого професійного навчання та/або майбутньої трудової діяльності;

- здійснюють оперативне коригування (за потреби) індивідуальних програм реабілітації осіб у частині зміни обсягів, строків і черговості проведення реабілітаційних заходів;

- сприяють у встановленні опіки чи піклування у разі визнання особи, яка має інтелектуальні порушення, недієдатною або якщо її дієдатність обмежена;

- співпрацюють з вітчизняними та закордонними реабілітаційними, освітніми, медичними, науковими підприємствами, установами, організаціями та громадськими об'єднаннями [356, п. II.1].

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 80 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 587) затверджено Порядок надання дітям з інвалідністю та/або дітям віком до трьох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (з метою попередження інвалідності) послуг із комплексної реабілітації (абілітації) [357].

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування дітей та молоді з функціональними обмеженнями віком від 7 до 35 років, метою діяльності якого є відновлення та підтримка їх фізичного та психічного стану, адаптація та інтеграція у суспільство [358, п. 1].

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

- забезпечує розроблення та виконання реабілітаційних програм;
- надає різні види соціальних послуг;
- залучає батьків до співпраці в процесі реабілітації, дає їм методичні поради;
- організовує клуби за інтересами, проводить конкурси, фестивалі;
- організовує проведення заходів, спрямованих на успішну реабілітацію та інтеграцію в суспільство дітей та молоді, що в ньому перебувають;
- здійснює лікувально-оздоровчі заходи, подає невідкладну допомогу в разі необхідності;
- направляє у разі потреби осіб, які звернулися до центру, до інших закладів та установ, що можуть забезпечити задоволення їх потреб;
- забезпечує щоденне одноразове харчування дітей та молоді, що в ньому перебувають [358, п. 1].

Типові нормативи оснащення центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями затверджені Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 4 лютого 2006 р. № 299 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 3 травня 2006 р. за № 506/12380) [359].

Нормативи харчування у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями

затверджені Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19 серпня 2009 р. № 2948 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 16 вересня 2009 р. за № 875/16891) [360].

Спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, що забезпечує реалізацію права таких громадян на здобуття повної загальної середньої освіти та здійснює заходи з реабілітації [361, п. 1.1].

Головними завданнями спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату) є:

- забезпечення права дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на здобуття певного освітнього рівня загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою, медичною реабілітацією;

- розвиток природних здібностей і обдарувань, творчого мислення вихованців, здійснення їх допрофесійної та професійної підготовки, формування соціально адаптованої особистості;

- сприяння засвоєнню учнями норм громадянської етики та загальнолюдської моралі, міжособистісного спілкування, основ гігієни та здорового способу життя, початкових трудових умінь і навичок;

- сприяння фізичному і психічному розвитку дітей;

- забезпечення у процесі навчання й виховання системного кваліфікованого психолого-медико-педагогічного супроводу з урахуванням стану здоров'я, особливостей психофізичного розвитку учнів (вихованців);

- здійснення соціально-педагогічного патронату: надання психолого-педагогічної допомоги батькам (особам, які їх замінюють) з метою забезпечення їх активної участі в комплексній навчально-виховній, корекційно-розвитковій роботі [361, п. 1.4].

В залежності від особливостей психофізичного розвитку дітей функціонують такі основні види спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів):

- 1) для глухих дітей;

- 2) для дітей зі зниженим слухом;

- 3) для сліпих дітей;
- 4) для дітей зі зниженим зором;
- 5) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату;
- 6) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення;
- 7) для дітей із затримкою психічного розвитку;
- 8) для розумово відсталих дітей [361, п. 2.2.].

Центр медико-соціальної реабілітації дітей – це лікувально-реабілітаційний заклад для дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації [362, п. 1].

Основними завданнями центру є створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації, а також реабілітації дітей з девіантними формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезаптації, надання психологічної допомоги їх сім'ям, робота з батьками [362, п. 2].

Центри створюються у державній системі охорони здоров'я при обласних (міських) наркологічних диспансерах з урахуванням потреб кожного регіону [362, п. 6].

До центру направляються діти віком від 11 років. Питання прийняття дітей до центру розглядається його керівництвом на підставі заяв, поданих їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками), а у разі відсутності останніх – на основі рішення служби у справах дітей [362, п. 10].

Направлення дітей до центру здійснюється службою у справах дітей на підставі висновку медико-експертної комісії місцевих закладів охорони здоров'я за місцем проживання про можливість їх утримання у центрі [362, п. 11].

До центру не приймаються діти з гострою соматичною патологією, хворі на туберкульоз та інші інфекційні захворювання [362, п. 12].

Центр ресоціалізації наркозалежної молоді є спеціалізованим закладом, у якому на добровільних засадах тимчасово цілодобово перебуває молодь, яка пройшла курс лікування від наркотичної залежності в закладах охорони здоров'я та потребує отримання соціальних послуг [363, п. 1].

Особи віком до 18 років приймаються на підставі письмової заяви батьків або осіб, які їх замінюють [363, п. 12].

Не допускається розміщення центру в підвалах, на цокольних поверхах, у приміщеннях, віддалених від населених пунктів, а також за відсутності розвинутої транспортної інфраструктури [363, п. 2].

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

1) забезпечує особам, які потребують отримання соціальних послуг, допомогу в формуванні, розвитку та підтримці соціальних навичок, умінь і соціальної компетенції;

2) забезпечує розроблення та виконання індивідуальних програм соціальної реабілітації та адаптації зазначених осіб;

3) надає зазначеним особам психологічну допомогу, допомогу в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем і шляхів їх розв'язання, залученні до вирішення складних життєвих ситуацій, що склалися у їх житті, зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв'язків, оформленні документів, отриманні безоплатної правової допомоги, організації зайнятості та дозвілля, а також інформацію з питань соціального захисту населення;

4) забезпечує створення умов для проживання зазначених осіб;

5) забезпечує зазначених осіб харчуванням відповідно до нормативів, визначених Мінсоцполітики за погодженням з МОЗ;

6) інформує через засоби масової інформації населення про наслідки вживання наркотичних засобів і психотропних речовин [363, п. 8].

Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19 травня 2010 р. № 1394 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 3 червня 2010 р. за № 355/17650) затверджено Норми харчування для осіб, які перебувають у центрах ресоціалізації наркозалежної молоді [364].

Центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді є спеціалізованим закладом, що проводить роботу із соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді [365, п. 1].

Центр відповідно до покладених на нього завдань:

1) забезпечує особам, які перебувають у центрі, допомогу в формуванні, розвитку та підтримці соціальних навичок, умінь і соціальної компетенції;

2) надає особам, які перебувають у центрі, психологічну допомогу, допомогу в аналізі життєвих ситуацій, у визначенні основних проблем і шляхів їх розв'язання, в залученні осіб до вирішення складних життєвих ситуацій, що склалися у їх житті, у зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв'язків, оформленні документів, організації денної зайнятості, дозвілля, клубів за інтересами, проведенні конкурсів, а також інформацію з питань соціального захисту населення;

3) організовує роботу груп взаємодопомоги для осіб, які перебувають у центрі, та їх батьків або осіб, які їх замінюють;

4) залучає батьків або осіб, які їх замінюють, до здійснення заходів соціальної адаптації, дає їм методичні поради;

5) у разі потреби організовує надання особам, які перебувають у центрі, екстреної медичної допомоги;

6) у разі потреби забезпечує харчуванням осіб, які перебувають у центрі, відповідно до нормативів, визначених Мінсоцполітики за погодженням з МОЗ;

7) співпрацює із закладами охорони здоров'я, навчальними закладами та іншими організаціями, які надають допомогу ВПЛ-інфікованим дітям та молоді;

8) направляє у разі потреби осіб, які перебувають у центрі, до закладів та установ, що можуть забезпечити задоволення їх потреб [365, п. 6].

§ 13. Спеціальні заклади та установи для профілактики правопорушень серед дітей та підлітків

Школа соціальної реабілітації є державним навчальним закладом для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН [366].

До школи соціальної реабілітації за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років на строк не більш як три роки. У виняткових випадках дітей можуть тримати у школі до досягнення ними 15 років, якщо це необхідно для завершення навчального року.

Школа соціальної реабілітації створює належні умови для життя, навчання і виховання учнів (вихованців), підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги; забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму.

Особливості педагогічного режиму, умови виховання та утримання дітей у школі соціальної реабілітації визначаються: спеціальним режимом дня та системою навчально-виховної роботи; постійним наглядом та педагогічним контролем за ними; обмеженням можливості вільного виходу учнів за межі території школи без супроводу спеціально уповноважених осіб у порядку, встановленому МОН.

Учні шкіл соціальної реабілітації, яким виповнилося 15 років, але вони не стали на шлях виправлення, за рішенням суду за місцезнаходженням зазначеного закладу можуть бути переведені до професійного училища соціальної реабілітації. Це переведення може здійснюватися у межах терміну, встановленого рішенням суду, що застосував примусовий захід виховного характеру, але не більше трьох років.

Діти, звільнені із шкіл соціальної реабілітації, направляються директором школи до батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а ті, які не мають батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), – до відповідних навчально-виховних закладів загального типу.

Як ми вже зазначали вище, спільним Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства освіти і науки України від 28 вересня 2007 р. № 3455/853 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 18 zovtnya 2007 p. za № 1186/14453) [336] затверджено Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації.

Професійне училище соціальної реабілітації є державним професійно-технічним навчальним закладом для дітей, які

потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН [367].

Особливою умовою створення професійного училища соціальної реабілітації є одностатевість контингенту, чисельність якого не перевищує 200 осіб. Головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійно-технічну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

Особливості педагогічного режиму професійного училища соціальної реабілітації, умов виховання та утримання учнів (вихованців) в училищі визначаються спеціальним режимом дня та системою навчальної і виховної роботи, постійним наглядом і педагогічним контролем за ними, виключенням можливості їх вільного виходу за межі території училища без дозволу адміністрації та супроводу спеціально уповноважених осіб в порядку, встановленому МОН.

Дітей тримають у професійних училищах соціальної реабілітації у межах встановленого судом терміну, але не більше трьох років.

У виняткових випадках дітей можуть тримати у професійних училищах соціальної реабілітації – до досягнення 19 років, якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки.

Діти, звільнені з професійних училищ соціальної реабілітації, направляються директором училища, як правило, за місцем проживання для працевлаштування за набутою спеціальністю, а в окремих випадках – до іншої місцевості за умови письмового підтвердження відповідної служби у справах дітей або державної служби зайнятості про можливість працевлаштування та забезпечення житлом дитини у цій місцевості.

Приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції.

В органах Національної поліції створені спеціальні установи – приймальники-розподільники для дітей, які призначені для тимчасового тримання дітей [368].

У приймальники-розподільники потрапляють діти, які:

1) досягли 11-річного віку та щодо яких є достатньо підстав вважати, що вони вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, і які не досягли віку, з якого за таке діяння особи підлягають кримінальній відповідальності;

2) підлягають направленню за рішенням суду, що набрало законної сили, до спеціальних навчальних закладів для дітей, які потребують особливих умов виховання, і є достатньо підстав вважати, що такі діти займатимуться протиправною діяльністю;

3) самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади, у яких вони перебували;

4) перебувають у розшуку як такі, що зникли, залишили сім'ї або навчально-виховні заклади (бродяжать);

5) залишили держави постійного проживання і відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню до держав свого постійного проживання.

На приймальники-розподільники законодавством України покладені такі основні завдання:

– проведення індивідуальної профілактичної та виховної роботи з дітьми, запобігання вчиненню ними протиправних дій;

– виявлення причин і умов, що призводять до скоєння дітьми злочинів та правопорушень;

– дотримання прав дітей;

– взаємодія з органами державної влади, навчальними закладами і громадськими організаціями з питань проведення профілактичної та виховної роботи з дітьми, поміщеними до приймальників-розподільників;

– забезпечення належних, безпечних і здорових умов перебування дітей та працівників приймальників-розподільників, запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням.

Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України [369] і Перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України

[370] затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 липня 2017 р. № 560 [368].

Спільним Наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 28 жовтня 2008 р. № 288/4322 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 4 грудня 2008 р. за № 1159/15850) затверджено Порядок взаємодії кримінально-виконавчої інспекції і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо забезпечення соціального супроводу і контролю за поведінкою дітей та молоді, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, звільнені від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково [371].

Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі [306, ст. 10].

Як ми вже зазначали вище, відповідно до статті 19 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV [278, ст. 19] покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх виконують виховні колонії.

Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі затверджено спільним Наказом Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України від 15 серпня 2014 р. № 1348/5/572 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 серпня 2014 р. за № 990/25767) [372].

Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, затверджено спільним Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 3 квітня 2018 р. № 974/5/467/609/28 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 5 квітня 2018 р. за № 408/31860) [373].

ТЕМА 7

МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

1. *Загальні положення про міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків.*
2. *Комітет ООН по правах дитини.*
3. *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).*
4. *Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні.*
5. *Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН).*
6. *Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).*
7. *Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО).*
8. *Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав дітей та підлітків.*

§ 1. Загальні положення про міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав дітей та підлітків

Правовий захист прав дітей та підлітків на міжнародному рівні забезпечується низкою міжнародних організаційно-правових механізмів судового і несудового характеру.

Загальне правило звернення за правовим захистом до міжнародних органів та організацій **сформульовано** у частині п'ятій статті 55 Конституції України: *«Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна»* [50, ст. 55(5)].

Інституції системи ООН, які найбільше залучені до захисту прав дітей та підлітків в Україні, це: ЮНІСЕФ, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, УВКБ ООН, ВООЗ і ЮНЕСКО.

Зазначимо, що ЮНІСЕФ має статус фонду ООН; Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні структурно входить до Управління Верховного комісара ООН з прав людини; УВКБ ООН має статус спеціалізованої агенції ООН, а ВООЗ і ЮНЕСКО є спеціалізованими установами ООН [374].

Зауважимо, що **правовими підставами для здійснення діяльності інституцій системи ООН в Україні** є, насамперед, членство України в ООН (з 1945 р.) [35], участь України у Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй від 13 лютого 1946 р. (для України ця Конвенція чинна з 20 листопада 1953 р.) [375], а також Угода між Урядом України та ООН про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй від 6 жовтня 1992 р. (Угода набрала чинності з моменту її підписання) [376].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2002 р. № 1371 затверджено Порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна [377], і Перелік центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1276) [378].

§ 2. Комітет ООН по правах дитини

Правовий захист прав дітей та підлітків на міжнародному рівні здійснює низка міжнародних інституцій, чільне місце серед яких посідає Комітет по правах дитини (Committee on the Rights of the Child / CRC), який розпочав свою діяльність 27 лютого 1991 р. [379].

Комітет по правах дитини засновано на підставі статті 43 Конвенції про права дитини з метою розгляду прогресу, досягнутого Державами-учасницями щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією [9, Art. 43(1)].

Комітет складається з 18 експертів [9, Art. 43(2)]. Експерти (члени) Комітету мають відзначатися високими моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі, охоплюваній цією Конвенцією. Спочатку членів Комітету обирають Держави-учасниці з числа своїх громадян, які виступають в особистій якості, при

цьому приділяється увага справедливому географічному розподілу, а також головним правовим системам [9, Art. 43(2)].

Далі членів Комітету обирають таємним голосуванням на нарадах Держав-учасниць, які скликає Генеральний Секретар у центральних установах ООН, із числа внесених до списку осіб, висунутих Державами-учасницями. Кожна Держава-учасниця може висувати одну особу з числа своїх громадян [9, Art. 43(3, 5)]. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк. Вони мають право бути переобраними у випадку повторного висунення їх кандидатур [9, Art. 43(6)].

Основний правовий інструмент роботи Комітету – це розгляд доповідей Держав-учасниць про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції 1989 р. прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав. Такі доповіді Держави-учасниці мають подавати Комітету через Генерального Секретаря ООН кожні 5 років. У доповідях зазначаються фактори і труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, з тим щоб забезпечити Комітету повне розуміння дії Конвенції у даній країні. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах. Комітет може запитувати у Держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується виконання цієї Конвенції [9, Art. 44].

З метою сприяння ефективному здійсненню Конвенції про права дитини та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією, Дитячий фонд ООН, спеціалізовані установи та інші органи ООН мають право бути представленими на засіданнях Комітету і подавати Комітету висновки експертів [9, Art. 45(a)].

Комітет по правах дитини може рекомендувати Генеральній Асамблеї ООН запропонувати Генеральному Секретарю ООН провести від її імені дослідження з питань, що стосуються прав дитини [9, Art. 45(c)].

Комітет встановлює власні Правила процедури (Rules of procedure). Чинні наразі Правила процедури прийняті 18 березня 2015 р. [380].

Доповіді про результати своєї діяльності Комітет по правах дитини один раз на два роки представляє Генеральній Асамблеї ООН через Економічну та Соціальну Раду ООН (ЕКОСОП / ECOSOC) [9, Art. 44(5)].

Комітет по правах дитини може вносити пропозиції (suggestions) і рекомендації загального характеру (general recommendations), засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 Конвенції про права дитини. Такі пропозиції і рекомендації загального характеру направляються будь-якій зацікавленій Державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї ООН поряд із зауваженнями Держав-учасниць, якщо такі є [9, Art. 45(d)].

Загальні коментарі або застереження загального порядку (general comments) [381] розробляються Комітетом по правах дитини з метою уточнення нормативного змісту конкретних прав, що передбачені у Конвенції про права дитини, або конкретних тем, що стосуються Конвенції, а також пропонують керівництво з практичних заходів. Загальні коментарі забезпечують тлумачення та аналіз конкретних статей Конвенції про права дитини або охоплюють тематичні питання, пов'язані з правами дитини. Загальні коментарі – це авторитетні тлумачення того, що очікується від Держав-учасниць під час виконання ними зобов'язань згідно з Конвенцією про права дитини [382].

Таким чином, загальні коментарі мають сприйматися учасниками Конвенції про права дитини 1989 р. [9] як авторитетні коментарі цієї Конвенції.

Комітет по правах дитини приймає також рішення (decisions) [383], усні і змістовні заяви (oral and substantive statements) [384].

Комітет по правах дитини має право розглядати [41, Art. 5(1)] повідомлення від осіб або груп осіб, що знаходяться під юрисдикцією Держави-учасниці, або від імені таких осіб чи груп осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення цією Державою-учасницею будь-якого з прав, передбачених у Конвенції про права дитини 1989 р. [9], у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [39] або у Факультативному протоколі до Конвенції про

права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [40].

Розгляд повідомлень відбувається згідно з Правилами процедури від 16 квітня 2013 р. [385]. Після розгляду повідомлення Комітет невідкладно надсилає свої міркування (views) щодо цього повідомлення разом зі своїми рекомендаціями (recommendations), якщо такі є, відповідним сторонам [41, Art. 10(5)].

Усі акти, які приймає Комітет по правах дитини, зокрема загальні коментарі (general comments), рішення (decisions), усні і змістовні заяви (oral and substantive statements), міркування (views) та рекомендації (recommendations), хоча формально і не мають обов'язкової юридичної сили, **повинні братися до уваги і виконуватися** Державами – учасницями Ковенції про права дитини 1989 р. [9].

За співробітництво з Комітетом ООН по правах дитини відповідальні Мінсоцполітики, МОН, Мін'юст, МЗС, МОЗ, МВС, Міноборони, Мінмолодьспорт, Держпраці України, за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [378].

§ 3. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)

ЮНІСЕФ (UNICEF) – Дитячий фонд ООН (United Nations Children's Fund) був заснований на підставі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 57(I) від 11 грудня 1946 р. [386] як Міжнародний надзвичайний дитячий фонд (International Children's Emergency Fund) для надання допомоги дітям і підліткам, які постраждали під час Другої світової війни. Початково очікувалося, що діяльність Фонду буде мати тимчасовий характер. Однак позитивні результати роботи Фонду і збереження необхідності у його подальшій діяльності зумовили розширення мандату Фонду і перетворення його на Дитячий фонд ООН на підставі Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 802(VIII) від 6 жовтня 1953 р. [387].

Наразі ЮНІСЕФ здійснює діяльність із захисту дітей у 190 країнах і територіях [388].

У 1965 р. ЮНІСЕФ був нагороджений Нобелівською премією миру [389].

Дитячий фонд ООН відкрив своє представництво у Києві у 1997 році. Наразі діяльність ЮНІСЕФ в Україні регулюється на підставі Основної Угоди про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України від 7 вересня 1998 р. [390].

Також слід зазначити, що 27 травня 2003 р. між Міністерством праці та соціальної політики України та Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні було укладено Меморандум про взаєморозуміння у сфері соціальної політики щодо дітей з інвалідністю, який набрав чинності з моменту підписання [391]. А 18 грудня 2012 р. було підписано Угоду про співробітництво між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) [392].

У 2006 році Представництво ЮНІСЕФ в Україні розпочало реалізацію нової програми, що відображає прагнення нашої країни досягти Цілей розвитку тисячоліття. Зазначені цілі включають, зокрема, захист материнства, зменшення дитячої смертності, зупинення поширення ВІЛ/СНІДу й туберкульозу, захист вразливих категорій і сприяння гендерній рівності [393]. Поточна Програма співпраці з Урядом України складається із чотирьох напрямів: адвокація, інформація та соціальна політика; ВІЛ/СНІД, діти та молодь; захист дитини; здоров'я та розвиток дитини [392].

За співробітництво з Дитячим фондом ООН в Україні відповідальні Мінсоцполітики, МОН, Мін'юст, МЗС, МОЗ, МВС, Мінмолодьспорт, за участю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [378].

§ 4. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні діє на підставі Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні від 31 липня 2014 р. (Угода набрала чинності з моменту її підписання) [394]. 16 липня 2015 р. до зазначеної Угоди було укладено Протокол, який подовжив дію Угоди на прохання Української Сторони (Протокол набрав чинності з моменту його підписання) [395].

На запрошення Уряду України та реагуючи на події в нашій країні, Генеральний Секретар ООН у березні 2014 р. погодив розміщення Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні втілює мандат Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо захисту і сприяння правам людини для всіх в усьому світі.

Місія з прав людини здійснює моніторинг, готує публічні доповіді та займається адвокацією щодо ситуації з правами людини задля покращення доступу до правосуддя й притягнення винних до відповідальності. Особлива увага приділяється східним регіонам та Криму. Офіси Моніторингової місії ООН з прав людини розташовані у містах Київ, Донецьк, Краматорськ, Луганськ, Одеса та Харків. Робота по Криму здійснюється через офіси у Києві та Одесі [396].

Станом на кінець 2017 р. Моніторингова місія ООН підготувала 20 публічних доповідей щодо ситуації з правами людини в Україні [397] та дві тематичні доповіді: про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом [398], та про ситуацію з правами людини в Автономній Республіці Крим [399].

За співробітництво з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (а відповідно – і з Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні) відповідальні Мін'юст, МЗС та МВС України [378].

§ 5. Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)

УВКБ ООН (UNHCR) – Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (The UN Refugee Agency) засновано 14 грудня 1950 р. [400]. Наразі УВКБ ООН має найбільший штат в системі ООН, який налічує 11517 співробітників, і здійснює свою діяльність у 128 країнах світу [401].

У 1954 р. УВКБ ООН нагороджено Нобелівською премією миру [401].

Міжнародно-правову основу для захисту прав біженців (у тому числі і дітей-біженців) складають Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. (набрала чинності для України

10 червня 2002 р.) [61] і Протокол щодо статусу біженців від 31 січня 1967 р. (набрав чинності для України 4 квітня 2002 р.) [402].

Норми Конвенції про статус біженців [61] імплементовані у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI [210].

Представництво УВКБ ООН в Україні функціонує на підставі Угоди про співробітництво між Урядом України та УВКБ ООН від 23 вересня 1996 р. [403]. До зазначеної Угоди згідно з Протоколом від 23 вересня 1998 р. були внесені доповнення, які дозволили УВКБ ООН за згодою Уряду України відкривати Відділення Представництва УВКБ ООН в містах України [404].

З 2014 р. Представництво УВКБ ООН в Україні також опікується захистом 1,8 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (internally displaced people) та інших осіб, які постраждали внаслідок конфлікту, серед яких є значна кількість дітей та підлітків [405]. Для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб прийнято також Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII [208].

За співробітництво з УВКБ ООН в Україні відповідальні ДМС, МВС, Адміністрація Держприкордонслужби та МЗС [378].

§ 6. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)

ВООЗ (WHO) – Всесвітня організація охорони здоров'я (World Health Organization) діє на підставі Статуту (Конституції) від 22 липня 1946 р. [406]. Україна є учасником Статуту ВООЗ з 3 квітня 1948 р. [407].

Преамбула Статуту ВООЗ встановлює, що здоровий розвиток дитини є фактором першорядної важливості, а здатність жити гармонічно у мінливих умовах середовища є основною умовою такого розвитку (Healthy development of the child is of basic importance; the ability to live harmoniously in a changing total environment is essential to such development) [406, Preamble].

Крім цього, стаття 2(1) Статуту ВООЗ передбачає, що одна із функцій ВООЗ – це сприяти розвитку охорони материнства та дитинства і застосовувати заходи, що сприяють здатності до

гармонічного життя у мінливих умовах середовища (to promote maternal and child health and welfare and to foster the ability to live harmoniously in a changing total environment) [406, Art. 2(1)].

ВООЗ здійснює свою діяльність у більш ніж 150 країнах світу [408]. В Україні Представництво ВООЗ працює з червня 1994 р. [409].

Між Урядом України і ВООЗ 12 червня 1997 р. була підписана Базова угода про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва (Угода набрала чинності з моменту її підписання) [410].

За співробітництво з ВООЗ відповідальні МОЗ, МЗС, Мін'юст і Держсанепідслужба [378].

§ 7. Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО)

ЮНЕСКО (UNESCO) – Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) [411] діє на підставі Статуту (Конституції) від 16 листопада 1946 р. [412]. ЮНЕСКО має 195 членів та 11 асоційованих членів [413]. Україна є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р. [413].

З огляду на назву і предмет цього посібника, насамперед, нас цікавить такий напрямок діяльності ЮНЕСКО, як освіта дітей та підлітків.

Стаття I(2b) Статуту ЮНЕСКО передбачає, що ЮНЕСКО заохочує розвиток народної освіти і поширення культури, пропонуючи методи освіти, найбільш прийнятні для виховання у дітей всього світу почуття відповідальності вільної людини (Give fresh impulse to popular education and to the spread of culture ... by suggesting educational methods best suited to prepare the children of the world for the responsibilities of freedom) [412, Art. I(2b)].

Крім Статуту ЮНЕСКО [412], правові норми про освіту дітей та підлітків містять також такі документи ЮНЕСКО:

1) Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. (для України Конвенція набрала чинності 19 грудня 1962 р.) [59];

2) Конвенція про технічну та професійну освіту від 10 листопада 1989 р. [414] (Україна наразі не є учасником цієї Конвенції);

3) Рекомендація про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти від 14 грудня 1960 р. [415];

4) Рекомендація про виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва і миру та виховання в душі поваги прав людини і основних свобод від 19 листопада 1974 р. [416];

5) Саламанська Декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість (Саламанка, Іспанія, 7–10 червня 1994 р.) [417];

6) Переглянута Міжнародна хартія про фізичне виховання, фізичну активність і спорт від 17 листопада 2015 р. [418] та ін.

Основу правового регулювання відносин між Україною та ЮНЕСКО складає Протокол про співробітництво між Українською РСР і ЮНЕСКО від 13 квітня 1991 р. [419]. Зазначений Протокол зберігає свою чинність для України на підставі міжнародно-правового правонаступництва [420, ст. 6].

За співробітництво з ЮНЕСКО відповідальні Національна комісія у справах ЮНЕСКО, МЗС, МОН і Мінкультури [378].

§ 8. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав дітей та підлітків

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є органом, який створено для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ETS No 005) [74] і протоколами до неї [74, Art. 19] (далі – ЄКПЛ). Для України Конвенція набрала чинності 11 вересня 1997 р. [74].

Сучасна модель контрольного механізму ЄСПЛ була запроваджена у 2010 р. – після набуття чинності Протоколом № 14 до Конвенції [421, с. 23].

Згідно з пунктом 12 Постанови пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при

здійсненні правосуддя» від 19 грудня 2014 р. № 13 [422, п. 12] застосування судами України ЄКПЛ має здійснюватись з обов'язковим урахуванням практики ЄСПЛ не тільки щодо України, а й щодо інших держав. Недотримання вимог ЄКПЛ за умови наявності рішення ЄСПЛ, яке набуло статусу остаточного, може бути підставою для перегляду судового рішення Верховним Судом України.

Згідно з частиною першою статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV українські суди застосовують при розгляді справ ЄКПЛ, практику ЄСПЛ і практику Європейської комісії з прав людини (що існувала до 1998 р.) як *джерело права* [423, ст. 17(1)].

Застосування практики ЄСПЛ в Україні ґрунтується на пріоритеті ЄКПЛ щодо національного законодавства та презумпції відповідності ЄКПЛ нормам Конституції України [421, с. 60].

Далі розглянемо деякі справи із практики ЄСПЛ про захист прав дітей та підлітків.

Як ми вже зазначали вище, ЄКПЛ не містить норми про мінімальний вік звернення до ЄСПЛ. У справі *T. and V. v. United Kingdom* (1999) [141] заявниками були визнані діти у віці 10 років.

Захист права на життя (стаття 2 ЄКПЛ).

У рішенні по справі *Vo v. France* (2004) [424] ЄСПЛ не визнав право на життя шестимісячного плоду, який загинув у результаті лікарської помилки. Крім цього, ЄСПЛ відмовився розглядати питання про визнання людського ембріона людською істотою.

У справі *Kayak v. Turkey* (2012) [425] ЄСПЛ розглянув випадок смерті неповнолітніх у приміщенні школи внаслідок насильства з боку учнів. Держава порушила позитивні зобов'язання щодо права на життя. Було зроблено висновок, що особлива вразливість дітей вимагає від державних органів особливих заходів для попередження ризиків їх життя та здоров'ю. Зокрема, за певних обставин це може вимагати забезпечення належного контролю та охорони шкільних приміщень.

У справі *Kontrová v. Slovakia* (2007) [426] ЄСПЛ встановив, що протягом кількох років діти зазнавали насильства з боку співмешканця їх матері. Одного разу жінка подала скаргу до поліції,

звинувативши цього чоловіка у катуванні своїх дітей з використанням електричного кабелю. Потім жінка практично відразу повернулася до поліцейського відділку разом із своїм співмешканцем та відкликала свою скаргу. Поліція жодним чином не реагувала на факти, які були зазначені у відкликаний заяві. Через певний час цей чоловік вбив дітей. ЄСПЛ визнав порушення статті 2 ЄКПЛ, оскільки державні органи в цьому випадку були зобов'язані забезпечити захист дітей у доступний, ефективний та реалістичний спосіб.

Заборона катування (стаття 3 ЄКПЛ)

Справа ЄСПЛ *V.K. v. Russia* (2017) [427] стосувалась практики, яка є досить поширеною у державних та комунальних дошкільних закладах пострадянських країн. Дитина у віці 4 років зазнавала знущань з боку вихователів, які застосовували такі «виховні» заходи як заклеювання ротика скотчем, примусовий прийом антибіотиків без припису лікаря або згоди батьків, ізоляція у темному приміщенні тощо. Спроби батьків ініціювати кримінальне провадження за цими фактами були неефективними. ЄСПЛ визнав порушення державою статті 3 Конвенції як у матеріальному сенсі (факт знущань було визнано поведінням, що принижує гідність), так і в процесуальному розумінні, оскільки держава не виконала позитивні зобов'язання щодо належного розслідування таких випадків.

У справі *Tyger v. United Kingdom* (1978) [428] було визначено базову позицію ЄСПЛ щодо заборони тілесних покарань у школі. Підлітку (у віці 15 років) було призначено покарання різками за неналежну поведінку у школі. Поліцейські виконали це рішення і підліток отримав три удари різками. ЄСПЛ визнав дії поліцейських «інституційним насильством» і порушенням статті 3 Конвенції, що має абсолютний характер і не може мати жодних винятків чи обмежень.

Право на приватність (стаття 8 ЄКПЛ)

Справа *G.U. v. Turkey* (2016) [429] стосувалась порушення турецькою владою зобов'язання провести ефективне розслідування згвалтування неповнолітньої дівчинки (порушення статей 3 і 8 ЄКПЛ). Однак у цьому рішенні розглядалась також ще одна досить важлива обставина – вимога надавати свідчення у відкритому

процесі. ЄСПЛ вказав на несумісність такої процедури із стандартами прав людини.

У справі *Soderman v. Sweden* (2013) [430] батько дівчини здійснював її приховану зйомку, коли вона була оголеною. Спроби звернення до державних органів не дали результату через прогалини правового регулювання. ЄСПЛ визнав порушення права на приватність (права на фізичну цілісність), яке посилювалось тим, що дівчина була неповнолітньою, а події мали місце у її кімнаті і здійснювались особою, яка користувалась особливою довірою.

У справі *Z.H. and R.H. v. Switzerland* (2015) [431] ЄСПЛ не визнав порушення права на повагу до приватного та сімейного життя з боку влади Швейцарії, яка відмовилась визнати релігійний шлюб осіб, що намагались отримати статус біженця, посилаючись на неповнолітній статус жінки (14 років). ЄСПЛ зробив висновок, що право на повагу до сімейного життя не зобов'язує державу визнавати шлюб з неповнолітньою.

Свобода релігії (стаття 9 ЄКПЛ)

У справі *Grzelak v. Poland* (2010) [432] ЄСПЛ визнав наявність порушення релігійних свобод (стаття 9 Конвенції) у поєднанні із дискримінацією (стаття 14), оскільки у шкільному сертифікаті учнів, які належали до релігійної меншини, не було жодної вказівки щодо проходження курсу «Релігія та етика». Це було проявом «стигматизації дітей», хоча батьки неодноразово ставили питання про необхідність проходження такого курсу у формах, що не суперечили світоглядним уявленням їх дітей.

Свобода вираження поглядів (стаття 10 ЄКПЛ)

У справі *Syprus v. Turkey* (2001) [433] Велика палата ЄСПЛ визнала порушення статті 10 ЄКПЛ через запровадження цензури шкільних підручників на території Північного Кіпру, що був окупований Туреччиною.

Право на освіту (стаття 2 Протоколу Першого до ЄКПЛ)

У справі *Memlika v. Greece* (2015) [434] заявники стверджували про порушення права на освіту у ситуації, коли дітям (7 та 11 років) було заборонено відвідувати школу після встановлення діагнозу прокази (як потім було визнано – помилкового). За оцінкою ЄСПЛ, таке обмеження мало легітимну мету (перешкоджання поширенню небезпечної хвороби), однак тривала затримка у вирі-

шенні питання щодо повернення дітей до школи була непропорційною цій меті і саме в цьому було порушення права на освіту.

У справі *Mansur Yalçın and Others v. Turkey* (2014) [435] заявники, які належали до прибічників ортодоксальної течії в ісламі, що мала характер релігійної меншини, стверджували, що шкільна програма вивчення проблем релігій та етики базувалась виключно на суннітському тлумаченні ісламу. У цьому рішенні ЄСПЛ наголошується на існуванні системної проблеми у турецькій освіті, де не забезпечується повага до релігійного та світоглядного вибору батьків учнів, що є порушенням права на освіту.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ

1. Які передумови та особливості зародження концепції правового захисту прав дитини?

2. Назвіть першу національну конституцію, яка офіційно врегулювала правовий статус дитини.

3. Назвіть перший міжнародно-правовий документ про правовий захист прав дитини.

4. У чому полягає значення Женевської декларації прав дитини 1924 р.?

5. Яка роль Ліги Націй у становленні правового захисту прав дитини?

6. Розкрийте значення Міжнародної організації праці у становленні правового захисту прав дітей та підлітків.

7. Який зміст, юридична сила і значення Декларації прав дитини 1959 р.?

8. Коли святкується Міжнародний день прав дітей (Universal Children's Day)?

9. Коли в Україні святкується національний День захисту дітей?

10. Дайте загальну характеристику Конвенції про права дитини 1989 р.

11. Які керівні принципи Конвенції про права дитини 1989 р.?

12. Яке конвенційне визначення поняття «дитина»?

13. Які факультативні протоколи прийняті до Конвенції про права дитини 1989 р.?

14. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має Міжнародний білль про права людини?

15. Назвіть міжнародні договори ООН про захист прав дітей та підлітків.

16. Які конвенції Міжнародної організації праці прийняті для захисту прав дітей та підлітків?

17. Які конвенції про захист прав дітей та підлітків прийняті в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права?

18. Назвіть конвенції Ради Європи про захист прав дітей та підлітків.

19. Які Ви знаєте рекомендаційні міжнародно-правові акти універсального характеру про захист прав дітей та підлітків?

20. Назвіть доречні для України рекомендаційні міжнародно-правові акти регіонального характеру про захист прав дітей та підлітків.

21. Які основні законодавчі акти в Україні захищають права дітей та підлітків?

22. Яке визначення поняття «дитина» містить Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III?

23. Які Ви знаєте загальнодержавні програми, концепції і стратегії, що прийняті в Україні для захисту прав дітей і підлітків?

24. Які основні права дітей та підлітків передбачені у Конвенції про права дитини 1989 р.?

25. Розкрийте зміст принципу рівності прав дітей та підлітків, а також зміст принципу заборони дискримінації щодо дітей та підлітків.

26. Яким чином діти та підлітки можуть самостійно захищати свої права?

27. Розкрийте зміст права дитини на життя.

28. Охарактеризуйте зміст права дитини на ім'я, громадянство та сімейні зв'язки.

29. Поясніть, як Ви розумієте зміст права дитини не розлучатися з її батьками всупереч їх бажанню.

30. Охарактеризуйте зміст права дитини висловлювати власні погляди і думки.

31. Які правові норми передбачають право дитини на свободу думки, совісті та релігії?

32. Яким чином дитина може реалізувати своє право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів?

33. Розкрийте зміст права дитини на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції і на захист від незаконного посягання на її честь і гідність.

34. Охарактеризуйте зміст права дитини на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання.

35. Яким чином забезпечується право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я?

36. Які основні правові акти прийняті для реалізації права дитини на користування благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування?

37. Розкрийте зміст права дитини на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.

38. Охарактеризуйте зміст права дитини на освіту.

39. Яким чином в Україні забезпечується право дитини на відпочинок і дозвілля?

40. Розкрийте зміст права дитини на захист від економічної експлуатації.

41. Як Ви розумієте зміст права дитини на захист від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень?

42. Опишіть зміст прав дітей та підлітків у цивільних відносинах.

43. Які міжнародно-правові акти передбачають право дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір?

44. Які основні правові акти національного законодавства України передбачають право дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір?

45. Дайте визначення поняття «інформація».

46. У чому полягає зміст права дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір?

47. Які норми про захист права дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір містить Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III?

48. Розкрийте зміст норм про захист права дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір, що передбачені у Законі України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV.

49. Яким чином здійснюється захист права дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір згідно із Законом України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР?

50. Охарактеризуйте зміст норм про захист права дитини на інформацію та безпечний інформаційний простір, що закріплені у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII.

51. Які існують рекомендації щодо забезпечення права дітей та підлітків на інформацію та безпечний інформаційний простір?

52. Поясніть особливості універсального міжнародно-правового регулювання ювенальної юстиції.

53. Назвіть основні правові акти Ради Європи, що регулюють питання ювенальної юстиції.

54. Дайте загальну характеристику правових актів чинного законодавства України у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції.

55. Які основні організаційно-правові механізми у сфері ювенальної (кримінальної) юстиції створено в Україні?

56. Які правові підстави та особливості адміністративної відповідальності дітей та підлітків в Україні?

57. Які правові підстави та особливості кримінальної відповідальності дітей та підлітків в Україні?

58. Які права у кримінальному процесі України мають малолітні діти?

59. Які права у кримінальному процесі України мають неповнолітні особи?

60. Поясніть зміст обов'язку батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я.

61. У чому полягає обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану?

62. Розкрийте зміст обов'язку батьків визначити прізвище, ім'я та по батькові дитини.

63. Охарактеризуйте зміст обов'язку батьків виховувати та розвивати дитину.

64. Поясніть зміст обов'язку батьків утримувати дитину.

65. Які особливості обов'язку батьків нести цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх дітьми?

66. Які підстави для юридичної відповідальності батьків за неналежне виконання ними їх батьківських обов'язків?

67. Розкрийте зміст права батьків на особисте виховання дитини.

68. Які правові норми закріплюють право батьків на релігійне виховання дитини?

69. Поясніть зміст права батьків на спілкування з дитиною.

70. Яким чином батьки можуть реалізувати своє право на захист дитини?

71. Розкрийте зміст права батьків на визначення місця проживання дитини.

72. Як реалізується право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб?

73. Поясніть різницю між опікою та піклуванням.

74. Які особи можуть бути опікунами і піклувальниками дитини?

75. Які права мають опікуни і піклувальники щодо дітей?

76. Які обов'язки мають опікуни і піклувальники щодо дітей?

77. Розкрийте особливості усиновлення дітей.

78. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Уповноважений Верховної Ради України з прав людини?

79. Які повноваження має Уповноважений Президента України з прав дитини?

80. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Міністерство соціальної політики України?

81. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Міністерство охорони здоров'я України?
82. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Міністерство освіти і науки України?
83. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Міністерство юстиції України?
84. Які повноваження у сфері захисту прав дитини має Національна поліція України?
85. Поясніть значення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства.
86. Які повноваження має орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей?
87. Які повноваження має служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації?
88. Які повноваження має служба у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації?
89. Які повноваження мають регіональні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?
90. Які повноваження мають місцеві центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді?
91. З якою метою створено центр захисту дітей «Наші діти»?
92. Яке значення має комунальний заклад «Дитячий будинок "Наш дім" Кіровоградської міської ради Кіровоградської області»?
93. Поясніть особливості сім'ї патронатного вихователя і прийомної сім'ї.
94. Поясніть призначення дитячого будинку сімейного типу, дитячих будинків і загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
95. Яку допомогу дітям надає соціальний центр матері та дитини?
96. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр соціально-психологічної допомоги?
97. Яку допомогу дітям і підліткам надає територіальний центр надання соціальних послуг?

98. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр обліку бездомних осіб?

99. Які категорії дітей та підлітків приймаються до притулку для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації?

100. Які категорії дітей та підлітків приймаються до центру соціально-психологічної реабілітації дітей?

101. Які категорії дітей та підлітків приймаються до соціально-реабілітаційного центру (дитячого містечка)?

102. Яку допомогу дітям і підліткам надає соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування?

103. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр реінтеграції бездомних осіб?

104. Яку допомогу дітям і підліткам надає будинок нічного перебування (нічліжний будинок)?

105. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю?

106. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями?

107. Які основні види спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів)?

108. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр медико-соціальної реабілітації дітей?

109. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр ресоціалізації наркозалежної молоді?

110. Яку допомогу дітям і підліткам надає центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді?

111. Яке призначення має школа соціальної реабілітації?

112. Яке призначення має професійне училище соціальної реабілітації?

113. Які категорії дітей та підлітків направляються до приймальника-розподільника для дітей органів Національної поліції?

114. Яке призначення мають спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України?

115. Розкрийте зміст діяльності Комітету ООН по правах дитини.

116. Які правові документи приймає Комітет ООН по правах дитини?

117. Охарактеризуйте співробітництво України з Комітетом ООН по правах дитини.

118. Опишіть діяльність Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

119. Охарактеризуйте співробітництво між Україною та ЮНІСЕФ.

120. Які особливості діяльності Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні?

121. Який мандат має Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) щодо захисту прав дітей-біженців?

122. Охарактеризуйте співробітництво між Україною та УВКБ ООН.

123. Яке значення має Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) для захисту прав дітей?

124. Охарактеризуйте співробітництво між Україною та ВООЗ.

125. Яке значення має Організація Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО) для захисту прав дітей?

126. Охарактеризуйте співробітництво між Україною та ЮНЕСКО.

127. Яке юридичне значення має практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо захисту прав дітей та підлітків?

128. Розкрийте основні положення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV.

129. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *T. and V. v. United Kingdom* (1999)?

130. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Kayaak v. Turkey* (2012)?

131. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Kontrová v. Slovakia* (2007)?

132. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *V.K. v. Russia* (2017)?

133. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Tyger v. United Kingdom* (1978)?

134. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *G.U. v. Turkey* (2016)?

135. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Soderman v. Sweden* (2013)?

136. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Z.H. and R.H. v. Switzerland* (2015)?

137. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Grzelak v. Poland* (2010)?

138. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Syrpus v. Turkey* (2001)?

139. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Memlika v. Greece* (2015)?

140. Яке значення для захисту прав дітей та підлітків має справа ЄСПЛ *Mansur Yalçın and Others v. Turkey* (2014)?

ГЛОСАРІЙ

Багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї включаються також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, – до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років (*абзац 18 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(18)].

Батьки (усиновлювачі) – є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей (*частина перша статті 242 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV*) [129, ст. 242(1)].

Батьки–вихователі – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів (*абзац 12 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(12)].

Батьки–вихователі дитячого будинку сімейного типу – особи, які беруть на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*пункт 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564*) [331, п. 2].

Батьки–вихователі дитячого будинку сімейного типу – подружжя або окрема особа, що не перебуває у шлюбі, які взяли

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання (*частина перша статті 256-6 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-6(1)].

Батьківська відповідальність – включає повноваження, що впливають з батьківських чи будь-яких аналогічних відносин, які визначають права, обов'язки та представництво стосовно особи чи майна дитини батьків, опікунів або інших законних представників (*стаття 1(2) Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р.*) [20, Art. 1(2)].

Безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) надання правової інформації;
- 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
- 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
- 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Право на безоплатну первинну правову допомогу згідно з Конституцією України та цим Законом мають **усі особи**, які перебувають під юрисдикцією України (*статті 7 і 8 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI*) [139, ст. 7, 8].

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- 1) захист;

2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

3) складення документів процесуального характеру.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу <...> мають діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту (*стаття 13 і частина перша статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI*) [139, ст. 13, 14(1)].

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання (*абзац 12 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III та абзац 5 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV*) [115, ст. 1(12); 202, ст. 2(1-5)].

Близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (*пункт 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI*) [279, ст. 3(1-1)].

Випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання (*абзац 16 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених*

батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV [201, ст. 1(16)].

Вихованцями дитячого будинку сімейного типу – є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (*частина перша статті 256-7 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-7(1)].

Відпочинкова зміна – період перебування дитини в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку не менше 14 днів (*абзац 2 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(2)].

Відпочинкові послуги – заходи, спрямовані на організацію дозвілля дітей з дотриманням періоду активного та пасивного відпочинку, організацію раціонального харчування та забезпечення відповідними до вимог умовами проживання (*абзац 17 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(17)].

Відпочинок – комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, що забезпечують організацію дозвілля дітей, відновлення фізичних і психічних функцій дитячого організму, сприяють розвитку духовності та соціальної активності дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом відпочинкової зміни (*абзац 6 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(6)].

Відпочинок – комплекс спеціальних заходів, спрямованих на відновлення фізичних і психічних функцій дитячого організму, соціальної активності (*абзац перший розділу «Визначення понять» Державної програми відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33*) [234].

Встановлення опіки та піклування – влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів (*абзац 8 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов*

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(8)].

Державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України. Державна молодіжна політика поширюється на громадян України віком від 14 до 28 років незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять і здійснюється через органи державної виконавчої влади, установи, соціальні інститути та об'єднання молодих громадян (*пункти 2 і 5 Декларації Верховної Ради України «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 р. № 2859-XII*) [436, п. 2, 5].

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям – щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї (*абзац 2 статті 1 Закону України Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. № 1768-III*) [199, ст. 1(2)].

Державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа – повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності (*абзац 20 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(20)].

Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа –

встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа (*абзац 19 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(19)].

Державні соціальні стандарти оздоровлення та відпочинку дітей – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій щодо забезпечення необхідними послугами з оздоровлення та відпочинку дітей (*абзац 9 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(9)].

Дитина – кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше (*стаття 1 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.*) [9, Art. 1].

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (*абзац 2 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(2)].

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше (*абзац 2 статті 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII*) [196, ст. 2(2)].

Дитина – це особа віком до 18 років (*абзац 8 статті 1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III*) [147, ст. 1].

Дитина-біженець – дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами

країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (*абзац 14 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(14)].

Дитина-кривдник – особа, яка не досягла 18 років та вчинила домашнє насильство у будь-якій формі (*пункт 1 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-1)].

Дитина, розлучена із сім'єю, – особа віком до вісімнадцяти років, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини (*пункт 2 частини першої статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI*) [210, ст. 1(1-2)].

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства (*пункт 2 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-2)].

Дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття (*абзац 3 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(3)].

Дитяча порнографія – означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях (*стаття 2(с) Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, від 25 травня 2000 р.*) [40, Art. 2(с)].

Дитяча порнографія – зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або

змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях (*абзац 4 частини першої статті 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV*) [244, ст. 1(1-4)].

Дитяча проституція – означає використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування (*стаття 2(b) Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, від 25 травня 2000 р.*) [40, Art. 2(b)].

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*частина перша статті 256-5 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-5(1)].

Дитячий заклад оздоровлення та відпочинку – постійно або тимчасово діючий, спеціально організований або пристосований заклад, призначений для оздоровлення, відпочинку, розвитку дітей, що має визначене місце розташування, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та технології для надання послуг з оздоровлення та відпочинку дітей відповідно до державних соціальних стандартів надання послуг з оздоровлення та відпочинку (*абзац 8 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(8)].

Дитячий заміський оздоровчий заклад – заклад, який знаходиться у приміщенні (окремому будинку) за межами населеного пункту, де діти перебувають цілодобово (*абзац п'ятий розділу «Визначення понять» Державної програми відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33*) [234].

Дитячий оздоровчий заклад – позашкільний заклад, що надає оздоровчі послуги дітям. Незалежно від форми власності дитячі оздоровчі заклади можуть бути таких типів: заміський, санаторний, профільний, з денним перебуванням, праці та відпочинку тощо (*абзац четвертий розділу «Визначення понять»*

Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].

Дитячий оздоровчий заклад з денним перебуванням – заклад, який створюється на базі навчального або санаторно-курортного (за умови збереження кількості стаціонарних ліжок та дотримання вимог санітарного законодавства) закладу і в якому діти перебувають протягом дня (*абзац восьмий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].*

Дитячий оздоровчий заклад праці та відпочинку – заклад, у якому діти перебувають цілодобово і в якому поряд з оздоровчими надається комплекс послуг, спрямованих на формування у дітей трудових інтересів та навичок (*абзац дев'ятий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].*

Дитячий оздоровчий заклад санаторного типу – заклад, у якому діти перебувають цілодобово і в якому поряд з оздоровчими надається комплекс медичних профілактичних послуг, спрямованих на запобігання захворюванням. З урахуванням специфіки захворювань дітей такі заклади можуть бути спеціалізованими (*абзац шостий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].*

Дитячий профільний оздоровчий заклад – заклад, у якому діти перебувають цілодобово і в якому поряд з оздоровчими надається комплекс послуг, спрямованих на розвиток у дітей певних здібностей та інтересів (*абзац сьомий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].*

Діти підліткового віку (15–17 років включно) – діти віком від 15 років до 17 років 11 місяців 29 днів (*пункт 2.6. Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення*

організації медичної допомоги дітям підліткового віку» від 12 грудня 2002 р. № 465) [118, п. 2.6.].

Дитина з інвалідністю – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту (абзац 13 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(13)].

Дитина з інвалідністю – особа віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист (абзац 3 статті 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV) [205, ст. 1(3)].

Дитина, розлучена із сім'єю, – дитина, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини (абзац 11 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(11)].

Дитина-сирота⁴ – дитина, в якій померли чи загинули батьки (абзац 7 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III; абзац 2 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV та абзац 6 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV) [115, ст. 1(7); 201, ст. 1(2); 202, ст. 2(1-6)].

⁴ На практиці такі діти визначаються також як «біологічні сироти» [98, с. 21].

Дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини (*абзац 10 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(10)].

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні (*абзац 9 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(9)].

Дитина, яка потребує додаткового захисту, – дитина, яка не є біженцем відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року і Протоколу щодо статусу біженців 1967 року та Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», але потребує захисту, оскільки вона була змушена прибути в Україну або залишитися в Україні внаслідок виникнення загрози її життю, безпеці чи свободі в країні походження, через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання (*абзац 15 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(15)].

Дитячий будинок – навчальний заклад, який забезпечує розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку (*пункт 2.1. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей,*

позбавлених батьківського піклування, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557) [335, п. 2.1.].

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (абзац 20 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III; пункт 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 564) [115, ст. 1(20); 331, п. 2].

Діти, позбавлені батьківського піклування⁵, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в зоні проведення антитерористичної операції, та безпритульні діти (абзац 8 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III; абзац 3 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV та абзац 7 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних

⁵ На практиці такі діти визначаються також як «соціальні сироти» [98, с. 21].

дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV) [115, ст. 1(8); 201, ст. 1(3); 202, ст. 2(1-7)].

Діти-вихованці – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу (абзац 11 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(11)].

Діти, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, – діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування; діти осіб, визнаних учасниками бойових дій відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; діти, один із батьків яких загинув (пропав безвісти) у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного у період участі в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях; діти, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту; діти, зареєстровані як внутрішньо переміщені особи; діти, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, рідні діти батьків-вихователів або прийомних батьків, які проживають в одному дитячому будинку сімейного типу або в одній прийомній сім'ї; діти, взяті на облік службами у справах дітей як такі, що перебувають у складних життєвих обставинах; діти з інвалідністю; діти, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; діти, які

постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф; діти з багатодітних сімей; діти з малозабезпечених сімей; діти, батьки яких загинули від нещасного випадку на виробництві або під час виконання службових обов'язків; діти, які перебувають на диспансерному обліку; талановиті та обдаровані діти – переможці міжнародних, всеукраїнських, обласних, міських, районних олімпіад, конкурсів, фестивалів, змагань, спартакіад, відмінники навчання, лідери дитячих громадських організацій; діти – учасники дитячих творчих колективів та спортивних команд; діти працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села (*абзац 14 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(14)].

Діти, які потребують особливих умов для оздоровлення, – діти з особливими фізичними та психічними потребами, які не можуть перебувати в закладах оздоровлення та відпочинку самостійно, потребують індивідуального догляду та створення спеціальних умов (*абзац 15 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(15)].

Діти, які потребують тимчасового захисту, – діти, які є іноземцями та особами без громадянства, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, які масово вимушені шукати захисту в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження (*абзац 16 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(16)].

Догляд за дитиною з інвалідністю – сукупність соціальних послуг, спрямованих на соціально-побутову допомогу та підтримку, захист і забезпечення життєдіяльності дитини з інвалідністю (*абзац 34 статті 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV*) [205, ст. 1(34)].

Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або

між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (*пункт 3 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-3)].

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру (*пункт 4 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-4)].

Жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (*абзац 5 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(5)].

Жорстоке поводження з дитиною – будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у тому числі: втягнення дитини в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок

чого існує загроза її життю або здоров'ю; статеві зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у тому числі в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини (*пункт 4 Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 19.08.2014 р. № 564/836/945/577 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.09.2014 р. за № 1105/25882) [166, п. 4].*

Забезпечення найкращих інтересів дитини – дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити (*абзац 4 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(4)].*

Забезпечення найкращих інтересів дитини – комплекс заходів, спрямованих на захист прав та забезпечення повноцінного життя, виховання і розвитку дитини (*пункт 4 Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення, затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 19.08.2014 р. № 564/836/945/577 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.09.2014 р. за № 1105/25882) [166, п. 4].*

Загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації є спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, та

підпорядковуються центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки. До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (*частина перша статті 8 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР*) [306, ст. 8(1)].

Загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують тривалого лікування (*пункт 2.1. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557*) [335, п. 2.1.].

Загальноосвітня школа-інтернат – навчальний заклад, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (*пункт 2.1 Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557*) [335, п. 2.1.].

Заклади для бездомних осіб і безпритульних дітей – соціальні заклади, діяльність яких спрямована на допомогу бездомним особам і безпритульним дітям, їх підтримку та реінтеграцію (*абзац 8 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV*) [202, ст. 2(1-8)].

Заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – медичні, навчальні, виховні заклади, інші заклади та установи, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування (*абзац 15 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального*

захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(15)].

Законні представники – батьки, усиновителі, батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують функції опікунів і піклувальників (*пункт 2 частини першої статті 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. № 3460-VI*) [139, ст. 1(1-2)].

Законні представники – батьки, усиновителі, батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів і піклувальників (*абзац 7 статті 1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. № 2235-III*) [147, ст. 1(7)].

Законні представники дитини, розлученої із сім'єю, – орган опіки та піклування, опікуни та піклувальники, призначені відповідно до законодавства України, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, адміністрація закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу (*пункт 6 частини першої статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI*) [210, ст. 1(1-6)].

Законні представники особи віком до вісімнадцяти років – один з батьків, усиновителів, дід чи баба, повнолітні брат чи сестра, опікуни чи піклувальники, призначені такими до прибуття в Україну, або інша повнолітня особа, яка до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяла на себе відповідальність за виховання дитини (*пункт 7 частини першої статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI*) [210, ст. 1(1-7)].

Запобігання бездомності і безпритульності – система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати особою прав на жилі приміщення і запобігання втраті цих прав, а також на запобігання виникненню негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в особи житла (*абзац 11 частини першої*

статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV) [202, ст. 2(1-11)].

Запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються (*пункт 5 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-5)].

Здоров'я – стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад (*абзац 1 частини першої статті 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII*) [170, ст. 3(1-1)].

Клініка, дружня до молоді (КДМ), – центр (відділення)⁶ або кабінет⁷ медико-соціальної допомоги дітям та молоді, що надають медичну допомогу підліткам та молоді на засадах Дружнього підходу до молоді, рекомендованого Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), основними принципами яких є добровільність, доброзичливість, доступність, конфіденційність, анонімність та неосудливий підхід до відвідувача. Клініки, дружні до молоді, створюються з метою надання медичної

⁶ Центр/відділення створюється у складі закладів охорони здоров'я державної та комунальної власності або як медичний центр – окремий заклад відповідно до чинного законодавства України.

⁷ Кабінет є структурним підрозділом закладу охорони здоров'я державної та комунальної власності.

допомоги підліткам віком 14–18 років та молоді віком до 24 років за їх особистим зверненням або за направленням центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших лікувально-профілактичних закладів установ тощо (*пункти 1–3 Примірного положення про Центр/відділення медичної допомоги підліткам та молоді «Клініка, дружба до молоді» і пункти 1–3 Примірного Положення про кабінет медичної допомоги підліткам та молоді «Клініка, дружба до молоді», затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про удосконалення організації надання медичної допомоги підліткам та молоді» від 2 червня 2009 р. № 383*) [181, п. 1–3].

Контакт з дитиною – означає перебування дитини протягом обмеженого періоду разом з її батьками або особами, які мають сімейні зв'язки з дитиною (*статті 2(с), 4 і 5 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. ETS No. 192*) [82, Art. 2(с), 4, 5].

Контакт з дитиною – реалізація матір'ю, батьком, іншими членами сім'ї та родичами, у тому числі тими, з якими дитина не проживає, права на спілкування з дитиною, побачення зазначених осіб з дитиною, а також надання їм інформації про дитину або дитині про таких осіб, якщо це не суперечить інтересам дитини (*абзац 21 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(21)].

Кривдник – особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі (*пункт 6 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-6)].

Малозабезпечена сім'я – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї (*абзац 4 статті 1 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 р. № 1768-III*) [199, ст. 1(4)].

Малозабезпечена сім'я з дітьми – сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї (*абзац 4 статті 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII*) [196, ст. 2(4)].

Малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (*частина друга статті 6 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 6(1)].

Менеджмент у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю – управління системою соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, спрямоване на реалізацію її завдань та пошук оптимальних шляхів їх вирішення (*абзац 2 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(1-2)].

Місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, – місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та їх місце проживання чи перебування невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили (*абзац 17 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(17)].

Місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жила приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло (*абзац 18 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(18)].

Місце проживання фізичної особи:

1. Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово.

2. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

3. Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів)

або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом.

4. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. <...>

6. Фізична особа може мати кілька місць проживання (*стаття 29 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV*) [129, ст. 29].

Молода сім'я – подружжя, в якому вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років, або неповна сім'я, в якій мати (батько) віком до 35 років (*абзац 7 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII*) [157, ст. 1(7)].

Молодіжні громадські організації – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення і захист своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших спільних інтересів (*абзац 9 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII*) [157, ст. 1(9)].

Молодіжні центри праці – спеціалізовані державні установи, які створюються з метою вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перенавчання та підвищення кваліфікації молоді (*абзац 6 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII*) [157, ст. 1(6)].

Молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 14 до 35 років (*абзац 1 статті 1 Закону України «Про сприяння*

соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ; Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382) [157, ст. 1(7); 117].

Наставник – повнолітня дієздатна особа, яка здійснює діяльність з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя (абзац 23 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(23)].

Наставництво – добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя (абзац 24 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(24)].

Неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей) (абзац 17 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(17)].

Неповнолітні – громадяни віком до 18 років (абзац 3 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ) [157, ст. 1(3)].

Неповнолітня особа – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (частина друга статті 6 Сімейного кодексу України) [116, ст. 6(2)].

Неповнолітні батьки – мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно. Неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини.

Неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу (*стаття 156 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 156].

Неправомірне переміщення [дитини] – означає переміщення дитини через міжнародний кордон на порушення рішення стосовно опіки над нею, яке було ухвалене в договірній державі та є обов'язковим для виконання в такій державі; неправомірне переміщення також уключає: і) неповернення дитини через міжнародний кордон після закінчення періоду здійснення права на доступ до цієї дитини або після закінчення будь-якого іншого тимчасового перебування на території іншій, ніж та, на якій здійснюється опіка; ii) переміщення, яке згодом проголошується незаконним (*стаття 1(d) Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. ETS No. 105*) [76, Art. 1(d)].

Оздоровлення – комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення фізичного і психічного стану здоров'я дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом оздоровчої змін (*абзац 7 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(7)].

Оздоровлення – комплекс заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, фізкультурного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення стану фізичного і психологічного здоров'я дітей, що здійснюються в оздоровчих закладах протягом оздоровчої зміни (*абзац другий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33*) [234].

Оздоровча зміна – період перебування дитини в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку не менше 21 дня, протягом якого дитина отримує послуги з оздоровлення та відпочинку (*абзац 3 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(3)].

Оздоровча зміна – це період перебування дітей в оздоровчих закладах (не менше 14 днів) (*абзац десятий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на*

період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].

Оздоровчі послуги – послуги у сфері оздоровлення дітей (абзац третій розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2003 р. № 33) [234].

Опіка, піклування – встановлюється над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування. **Опіка** встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а **піклування** – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України (стаття 243 Сімейного кодексу України) [116, ст. 243].

Опікун – є законним представником малолітньої особи (частина друга статті 242 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV) [129, ст. 242(2)].

Опікуном, піклувальником дитини – може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа (частина перша статті 244 Сімейного кодексу України) [116, ст. 244(1)].

Органами опіки та піклування – є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад. Права та обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами (стаття 56 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV і пункт 3 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866) [129, ст. 56; 174, п. 3].

Органи і служби у справах дітей, спеціальні установи та заклади, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень:

– спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

– уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
– приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;

– школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

– центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

– спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

– притулки для дітей;

– центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

– соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) *(частина перша статті 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР) [306, ст. 1(1)].*

Особа, яка постраждала від домашнього насильства, – особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі *(пункт 8 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII) [164, ст. 1(1-8)].*

Особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування *(абзац 5 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(5)].*

Охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав *(абзац 6*

статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III) [115, ст. 1(6)].

Патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин (*частина перша статті 252 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 252(1)].

Патронатний вихователь – це особа, яка за участю членів сім'ї надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї (*частина третя статті 252 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 252(3)].

Передача до дитячого будинку сімейного типу – прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб (*абзац 10 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(10)].

Передача до прийомної сім'ї – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання (*абзац 9 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(9)].

Перше робоче місце – місце роботи молодих громадян після закінчення будь-якого навчального закладу або припинення навчання в ньому, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової служби або альтернативної (невійськової) служби (*абзац 5 статті 1 Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII*) [157, ст. 1(5)].

Підлітки – особи у віці 10 – 18 років (*Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді, затверджені Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 2 червня 2009 р. № 382*) [117].

Послуги з оздоровлення – комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, що надаються дитячим закладом оздоровлення та відпочинку і спрямовані на відновлення та поліпшення фізичного і психічного стану здоров'я дитини (*абзац 16 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(16)].

Права піклування – включають права, пов'язані з піклуванням будь-якої особи про дитину, і зокрема, право визначати місце проживання дитини (*стаття 5(a) Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р.*) [71, Art. 5(a)].

Права доступу – включають право переміщення дитини на обмежений час у місце інше, ніж місце її постійного проживання (*стаття 5(b) Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 р.*) [71, Art. 5(b)].

Право на шлюб – мають особи, які досягли шлюбного віку. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (*стаття 23 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 23].

Правовий статус дитини – має особа до досягнення нею повноліття (*частина перша статті 6 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 6(1)].

Працездатна молодь – громадяни України віком від 15 до 28 (*стаття 197 Кодексу законів про працю України*) [235, ст. 197].

Представники груп ризику [у контексті інфікування ВІЛ] – споживачі ін'єкційних наркотиків; особи, які утримуються в установах виконання покарань; звільнені від відбування покарань; особи, які займаються проституцією; мігранти; безпритульні та бездомні громадяни, передусім діти, у тому числі із сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, тощо (*Розділ*

«Основні завдання Програми» Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки, затвердженої Законом України від 19 лютого 2009 р. № 1026-VI [184].

Приймальники–розподільники для дітей – спеціальні установи органів Національної поліції, призначені для тимчасового тримання дітей віком від 11 років. Приймальники-розподільники для дітей створюються в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві і Севастополі та діють згідно з положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України. Права та обов'язки посадових осіб приймальників-розподільників визначаються положенням про приймальники-розподільники для дітей (*частина перша статті 7 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР*) [306, ст. 7(1)].

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання (*абзац 19 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III*) [115, ст. 1(19)].

Прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*частина перша статті 256-1 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-1(1)].

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (*пункт 2 Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565*) [330, п. 2].

Прийомні батьки – подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*частина перша статті 256-2 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-2(1)].

Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного

проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування (*абзац 14 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(14)].

Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*пункт 2 Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565*) [330, п. 2].

Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї (*абзац 13 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV; пункт 2 Положення про прийомну сім'ю, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565*) [201, ст. 1(13); 330, п. 2].

Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї (*частина перша статті 256-3 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 256-3(1)].

Притулок для дітей служби у справах дітей – це заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування у ньому дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах. Основними завданнями притулку є: соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися в складних житлово-побутових умовах, залишили навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості для навчання, праці та змістовного дозвілля. Діти можуть перебувати у притулку протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 діб. Не підлягають розміщенню у притулках діти, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, психічно хворі з вираженими симптомами хвороби, а також ті, які вчинили кримінальне правопорушення і щодо яких є рішення про затримання, тримання під вартою або

поміщення в приймальник-розподільник для дітей (*стаття 23 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV; частини перша – п'ята статті 11 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР; Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565 [202, ст. 23; 306, ст. 11(1-5); 346].*

Програма для кривдника – комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків (*пункт 10 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII [164, ст. 1(1-10)].*

Програма для постраждалої особи – комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування (*пункт 11 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII [164, ст. 1(1-11)].*

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для дітей віком до 6 років і дітей віком від 6 до 18 років (*стаття 1 Закону України*

«Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 р. № 966-ХІV) [198, ст. 1].

Прожитковий мінімум для сім'ї – визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення (*абзац 5 статті 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ*) [196, ст. 2(5)].

Протидія домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки (*пункт 12 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VІІІ*) [164, ст. 1(1-12)].

Професійне училище соціальної реабілітації (далі – училище) – державний професійно-технічний навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН. Особливою умовою створення училища є одностатевість контингенту, чисельність якого не перевищує 200 осіб. Головним завданням училища є забезпечення захисту прав дітей, які потребують особливих умов виховання, на професійно-технічну освіту, оволодіння робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я (*пункти 1 і 3 Положення про професійне училище соціальної реабілітації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859*) [367, п. 1, 3].

Профільна зміна (туристична, спортивна, додаткової освіти: юних біологів, математиків, екологів тощо) – період перебування дитини в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку, протягом якого дитина крім послуг з оздоровлення та відпочинку отримує

комплекс послуг, спрямованих на розвиток певних здібностей та інтересів (*абзац 4 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI*) [230, ст. 1(4)].

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (*пункт 14 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-14)].

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності (*пункт 15 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-15)].

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги (*абзац 6 статті 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII*) [196, ст. 2(6)].

Сім'я – сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає (*частина друга статті 3 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 3(2)].

Сім'я – це особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (*абзац 3 статті 1 Закону України Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям*) від 1 червня 2000 р. № 1768-III) [199, ст. 1(3)].

Сім'я з дітьми – поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування (*абзац 3 статті 2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»* від 21 листопада 1992 р. № 2811-XII) [196, ст. 2(3)].

Сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, виконує обов'язки патронатного вихователя на професійній основі (*частина друга статті 252 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 252(2)].

Реабілітаційна установа – установа, підприємство, заклад, у тому числі їх відділення, структурні підрозділи, незалежно від форми власності, що здійснює реабілітацію осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації (*абзац 33 статті 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»* від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV) [205, ст. 1(33)].

Режим праці та відпочинку – порядок чергування періодів праці та відпочинку (*абзац одинадцятий розділу «Визначення понять» Державної програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України* від 16 січня 2003 р. № 33) [234].

Реінтеграція бездомних осіб і безпритульних дітей – процес повернення бездомних осіб і безпритульних дітей до життя в суспільстві як повноправних його членів (*абзац 12 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»* від 2 червня 2005 р. № 2623-IV) [202, ст. 2(1-12)].

Релігійний обряд шлюбу – не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення

органів державної реєстрації актів цивільного стану (*частина третя статті 21 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 21(3)].

Рішення стосовно опіки [над дитиною] – означає рішення органу, яке стосується піклування особи про дитину, зокрема право вибирати місце її проживання, або стосується права доступу до неї (*стаття 1(с) Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20 травня 1980 р. ETS No. 105*) [76, Art. 1(с)].

Сімейні зв'язки – означає близьку спорідненість, наприклад, між дитиною та її бабусею й дідусем або рідними братами й сестрами, яка ґрунтується на законі або de facto сімейних стосунках (*стаття 2(d) Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р. ETS No. 192*) [82, Art. 2(d)].

Сім'я – первинний та основний осередок суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає (*частини перша і друга статті 3 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 3(1, 2)].

Сім'я іноземного робітника – означає принаймні дружину робітника та неодружених дітей, до тих пір, доки останні вважаються державою, що приймає, неповнолітніми і перебувають на утриманні трудящого-мігранта (*Додаток до Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 р. (ETS No. 163)* [79, Appendix]).

Сім'ї (особи), які перебувають у складних життєвих обставинах, – це сім'ї (особи), які не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин:

- 1) жорстоке поводження з дитиною в сім'ї;
- 2) відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи);
- 3) відсутність житла, призначеного та придатного для проживання;
- 4) відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);

5) тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;

6) спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;

7) ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини;

8) відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав;

9) стихійне лихо;

10) дискримінація осіб та/або груп осіб (*пункт 4 Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 р. № 896*) [322, ст. 4].

Складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті (*абзац 3 статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV*) [197, ст. 1(3)].

Служба у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації – структурний підрозділ районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, який утворюється головою районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, підзвітний та підконтрольний голові районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації та службі у справах дітей відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації. Одним з основних завдань Служби є реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень тощо (*пункти 1 і*

3 Типового положення про Службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068) [173, п. 1, 3].

Служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації – структурний підрозділ обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, який утворюється головою обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, підзвітний та підконтрольний відповідно голові обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації. Одним з основних завдань Служби є реалізація на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень тощо (*пункти 1 і 3 Типового положення про Службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068*) [319, п. 1, 3].

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю – діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб (*абзац 4 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(4)].

Соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді (*абзац 7 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(7)].

Соціальна реабілітація – вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного,

фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді (*абзац 8 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(8)].

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи (*абзац 5 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(5)].

Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді – система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності (*абзац 6 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(6)].

Соціальне патрулювання – мобільна форма надання соціальних послуг відповідними фахівцями поза межами закладів для бездомних осіб і безпритульних дітей (*абзац 14 частини першої статті 2 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV*) [202, ст. 2(1-14)].

Соціальний захист дітей – комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки (*частина третя статті 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР*) [306, ст. 1(3)].

Соціальний супровід – вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу (*абзац 9*

статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III [200, ст. 1(9)].

Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу (*абзац 21 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(21)].

Соціальне житло – жила площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду (*абзац 22 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(22)].

Соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу – робота, що передбачає здійснення фахівцем (або групою фахівців) центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді заходів, спрямованих на забезпечення належних умов функціонування прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, зокрема надання соціальних послуг (*пункт 1.2. Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, затвердженого Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23 вересня 2009 р. № 3357 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2009 р. за № 966/16982)* [333, п. 1.2.].

Соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) є закладами соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової, інших видів допомоги та подальшого їх влаштування (*частина перша статті 25 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV і частина*

перша статті 11–2 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР [202, ст. 25(1); 306, ст. 11-2(1)].

Спеціалізована школа–інтернат I–III ступенів – навчальний заклад з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів, що забезпечує виховання, навчання та соціальну адаптацію обдарованих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (*пункт 2.1. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557*) [335, п. 2.1.].

Спеціальна загальноосвітня школа–інтернат I–III ступенів – навчальний заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (*пункт 2.1. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10 вересня 2012 р. № 995/557*) [335, п. 2.1.].

Спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України – це установи, в яких відбувають покарання неповнолітні віком від 14 років, засуджені до позбавлення волі (*частина перша статті 10 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР*) [306, ст. 10(1)].

Покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх виконують виховні колонії (*стаття 19 Кримінально-виконавчого кодексу України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV*) [278, ст. 19].

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, – визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування (*абзац*

4 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV) [201, ст. 1(4)].

Супервізія – вид діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спрямований на забезпечення належної якості соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом навчання соціальних працівників, наставництва та професійної підтримки на робочому місці (абзац 10 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III) [200, ст. 1(10)].

Тематична зміна – оздоровча або відпочинкова зміна, протягом якої дитина, крім послуг з оздоровлення та відпочинку отримує комплекс додаткових послуг, спрямованих на розвиток її здібностей та інтересів за напрямками позашкільної освіти, фізичної культури та спорту, соціальної реабілітації, соціального захисту тощо за спеціальною програмою (абзац 5 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 4 вересня 2008 р. № 375-VI) [230, ст. 1(5)].

Тимчасовий притулок для неповнолітніх⁸ – організація тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства, домашнього насильства та постраждали від торгівлі дітьми або з інших причин потребують соціального захисту (абзац 9 статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966-IV) [197, ст. 1(9)].

Торгівля дітьми – означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування (стаття 2(а) Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, від 25 травня 2000 р.) [40, Art. 2(a)].

⁸ Фактично тимчасових притулків для неповнолітніх в Україні не існує. Натомість їх функції виконують притулки для дітей служби у справах дітей відповідної місцевої державної адміністрації і центри соціально-психологічної реабілітації дітей. Див. відповідні визначення.

Усиновлення – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 Сімейного кодексу («Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України») (*абзац 7 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV*) [201, ст. 1(7)].

Усиновлювач дитини – дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі (*частини перша – третя статті 211 Сімейного кодексу України*) [116, ст. 211(1–3)].

Фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю – особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади у справах сімей, дітей та молоді і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю (*абзац 11 статті 1 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 р. № 2558-III*) [200, ст. 1(11)].

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру (*пункт 17 частини першої статті 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII*) [164, ст. 1(1-17)].

Форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (*абзац 6 статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту*

дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. № 2342-IV [201, ст. 1(6)].

Центри медико-соціальної реабілітації дітей створюються в державній системі охорони здоров'я за визначенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді і центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, для дітей, які вживають алкоголь, наркотики, а також для дітей, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації (*частина перша статті 9 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР*) [306, ст. 9(1)].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальні заклади, що надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (*абзац 8 статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р. № 2998-XII*) [157, ст. 1(8)].

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Дитина може перебувати у центрі протягом часу, необхідного для її реабілітації, але не більше ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування та 12 місяців – денного перебування. Строк перебування дитини у центрі визначається психолого-медико-педагогічною комісією за погодженням з відповідною службою у справах дітей (*частина перша статті 24 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р. № 2623-IV; частина перша статті 11–1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР; Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87*) [202, ст. 24(1); 306, ст. 11-1(1); 348].

Члени сім'ї біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту, – ... діти віком до вісімнадцяти років за умови, що вони не перебувають у шлюбі і знаходяться на утриманні ... (пункт 24 частини першої статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. № 3671-VI) [210, ст. 1(1-24)].

Члени сім'ї іноземця або особи без громадянства – чоловік (дружина), неповнолітні діти, в тому числі неповнолітні діти чоловіка (дружини), непрацездатні батьки та інші особи, які вважаються членами сім'ї відповідно до права країни походження (пункт 26 частини першої статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI) [209, ст. 1(1-26)].

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (частини перша і друга статті 21 Сімейного кодексу України) [116, ст. 21(1, 2)].

Школа соціальної реабілітації (далі – школа) – державний навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання, що належить до сфери управління МОН. До школи за рішенням суду направляються учні (вихованці), які вчинили правопорушення, що мають ознаки суспільно небезпечного діяння, у віці від 11 до 14 років. Учні (вихованці) утримуються у школі в межах встановленого судом строку, але не більш як три роки (пункти 1, 3 і 4 Положення про школу соціальної реабілітації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859) [366, п. 1, 3, 4].

Шлюбний вік для чоловіків та жінок – встановлюється у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу (частини перша і друга статті 22 Сімейного кодексу України) [116, ст. 22(1, 2)].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Current World Population. URL: <http://www.worldometers.info/world-population/> (дата звернення: 01.09.2018).
2. Children in the World. URL: <https://www.humanium.org/en/children-world/> (дата звернення: 01.09.2018).
3. Діти в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/children.html> (дата звернення: 01.09.2018).
4. United Nations Millennium Declaration. Resolution 55/2 adopted by the UN General Assembly on 8 September 2000. URL: <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm> (дата звернення: 01.09.2018).
5. Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (дата звернення: 01.09.2018).
6. Universal Declaration of Human Rights. Proclaimed by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) in Paris on 10 December 1948. URL: http://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf (дата звернення: 01.09.2018).
7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 3 January 1976. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).
8. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).
9. Convention on the Rights of the Child. Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989, entered into force on 2 September 1990, in

accordance with article 49. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

10. Declaration of the rights of the child. Proclaimed by UN General Assembly Resolution 1386 (XIV) of 20 November 1959. URL: <https://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-Rights-of-the-Child.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

11. Paul, Catherine. National Child Labor Committee (NCLC): Founded April 25, 1904. URL: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/programs/child-welfarechild-labor/national-child-labor-committee/> (дата звернення: 01.09.2018).

12. Children's Rights History. Historical overview of the Children's rights evolution. URL: <https://www.humanium.org/en/childrens-rights-history/> (дата звернення: 01.09.2018).

13. Taylor Alan. Child Labor in America 100 Years Ago. URL: <https://www.theatlantic.com/photo/2015/07/child-labor-in-america-100-years-ago/397478/> (дата звернення: 01.09.2018).

14. Heart-Breaking Pictures of Child Labour in USA by Lewis Hine. URL: https://www.boredpanda.com/child-labor-usa-lewis-hine/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic (дата звернення: 01.09.2018).

15. Джек Лондон. Відступник // Бібліотека світової літератури. Зарубіжна література українською мовою. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=883> (дата звернення: 01.09.2018).

16. The Reich Constitution of August 11th 1919 (Weimar Constitution). URL: http://www.zum.de/psm/weimar/weimar_vve.php (дата звернення: 01.09.2018).

17. Austria the Federal Constitutional Law of 1920 as amended in 1929. URL: http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20_FULL_%20Constitution.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

18. Кудрявцева О. М. Генезис і перспективи утвердження та захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Nashp_2015_2_7.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

19. Convention du 12 Juin 1902 pour Régler la Tutelle des Mineurs. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/the-old->

conventions/1902-guardianship-convention/ (дата звернення: 01.09.2018).

20. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. Done at The Hague, on the 19th day of October 1996. Entry into force: 1-I-2002. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70> (дата звернення: 01.09.2018).

21. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. About the Declaration. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/> (дата звернення: 01.09.2018).

22. Левченко Катерина. Двадцять років Конвенції ООН про права дитини. 23.11.2009. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1258983351> (дата звернення: 01.09.2018).

23. International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, concluded at Geneva on 30 September 1921, as amended by the Protocol signed at Lake Success, New York, on 12 November 1947. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/1921_international_convention_en_1.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

24. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

25. Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment No. 5. Adoption: Washington, 1st ILC session (28 Nov 1919), entry into force: 13 Jun 1921), Convention currently open for denunciation. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312150:NO (дата звернення: 01.09.2018).

26. Convention Fixing the Minimum Age for Admission of Children to Industrial Employment No. 59 (Revised 1937). Adoption: Geneva, 23rd ILC session (22 Jun 1937), entry into force: 21 Feb 1941. Status: Outdated instrument. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312204:NO (дата звернення: 01.09.2018).

27. Convention Fixing the Minimum Age for the Admission of Young Persons to Employment as Trimmers or Stokers No. 15. Adoption: Geneva, 3rd ILC session (11 Nov 1921), entry into force: 20 Nov 1922,

abrogated by decision of the International Labour Conference at its 106th Session (2017). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312160:NO (дата звернення: 01.09.2018).

28. Convention concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry No. 6. Adoption: Washington, 1st ILC session (28 Nov 1919), entry into force: 13 Jun 1921). Convention currently open for denunciation. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312151:NO (дата звернення: 01.09.2018).

29. Convention Fixing the Minimum Age for the Admission of Children to Employment at Sea No. 58. (Revised 1936). Adoption: Geneva, 22nd ILC session (24 Oct 1936), entry into force: 11 Apr 1939. Status: Instrument with interim status. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312203:NO (дата звернення: 01.09.2018).

30. Лист Міністерства юстиції України від 19.09.2015 р. № Ш-16216/10.2. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15 (дата звернення: 01.09.2018).

31. Universal Children's Day, adopted by the UN General Assembly Resolution 836 (IX) of 14 December 1954. URL: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/836\(IX\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/836(IX)) (дата звернення: 01.09.2018).

32. Universal Children's Day 20 November. URL: <https://www.un.org/en/events/childrenday/> (дата звернення: 01.09.2018).

33. Про День захисту дітей: Указ Президента України від 30.05.1998 р. № 568/98. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/568/98> (дата звернення: 01.09.2018).

34. United Nations Convention on the Rights of the Child – UNTC. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

35. Member States | United States. URL: <http://www.un.org/en/member-states/> (дата звернення: 01.09.2018).

36. Children | Council of Europe. Компас: посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/children> (дата звернення: 01.09.2018).

37. Rights under the Convention on the Rights of the Child. URL: https://www.unicef.org/crc/index_30177.html (дата звернення: 01.09.2018).

38. Nisuke Ando. General Comments/Recommendations. November 2008. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. URL: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1730> (дата звернення: 01.09.2018).

39. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000, entry into force 12 February 2002. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/oraccrc.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

40. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000 entered into force on 18 January 2002. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opscrc.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

41. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/66/138 of 19 December 2011, entered into force on 14 April 2014. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/OPICCRC.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

42. Participating States | OSCE. URL: <https://www.osce.org/participating-states> (дата звернення: 01.09.2018).

43. Ukraine // 47 States, one Europe | Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/ukraine> (дата звернення: 01.09.2018).

44. Charter of the United Nations: Done at the city of San Francisco, June 26, 1945. URL: <http://www.un.org/en charter-united-nations/index.html> (дата звернення: 01.09.2018).

45. Fact Sheet No.2 (Rev.1), the International Bill of Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet2Rev.1en.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

46. Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted and opened for signature, ratification and

accession by UN General Assembly Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opccpr1.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

47. Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty. Adopted and proclaimed by UN General Assembly Resolution 44/128 of 15 December 1989, entry into force 11 July 1991. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/2ndopccpr.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

48. Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted by UN General Assembly Resolution A/RES/63/117, on 10 December 2008, entry into force 5 May 2013. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opcescr.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

49. Rome Statute of the International Criminal Court. Rome. 17 July 1998. Entry into force: 1 July 2002 in accordance with article 126. URL: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=xviii-10&chapter=18&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

50. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

51. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Approved and proposed for signature and ratification or accession by UN General Assembly Resolution 260 A (III) of 9 December 1948. Entry into force: 12 January 1951. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

52. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Adopted and opened for signature and ratification by General Assembly resolution 2106 (XX) of 21 December 1965. Entry into force: 4 January 1969. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

53. International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid. Adopted by the UN General Assembly on 30 November 1973. Entry into force: 18 July 1976. URL:

https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=iv-7&chapter=4&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

54. Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others. Approved by UN General Assembly Resolution 317(IV) of 2 December 1949. Entry into force: 25 July 1951. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=VII-11-a&chapter=7&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

55. Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery. Adopted by a Conference of Plenipotentiaries convened by Economic and Social Council resolution 608(XXI) of 30 April 1956 and done at Geneva on 7 September 1956. Entry into force: 30 April 1957, in accordance with article 13. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-4&chapter=18&Temp=mtdsg3&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

56. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution 39/46 of 10 December 1984. Entry into force: 26 June 1987, in accordance with article 27(1). URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

57. Geneva Convention relative to the protection of civilian persons in time of war. Geneva, 12 August 1949. Entry into force: 26 June 1987, in accordance with article 27(1). URL: 21 October 1950, in accordance with article 153. URL: <https://treaties.un.org/pages/showdetails.aspx?objid=0800000280158b1a> (дата звернення: 01.09.2018).

58. Convention on the Recovery Abroad of Maintenance. New York, 20 June 1956. Entry into force: 25 May 1957, in accordance with article 14. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XX-1&chapter=20&Temp=mtdsg3&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

59. Convention against Discrimination in Education Adopted by the General Conference of the UNESCO at its eleventh session, Paris, 14 December 1960. Entry into force: 22 May 1962, in accordance with

Article 14. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

60. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 13 December 2006. Entry into force: 3 May 2008, in accordance with article 45(1). URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15&chapter=4&lang=_en&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

61. Convention relating to the Status of Refugees. Geneva, 28 July 1951. Entry into force: 22 April 1954, in accordance with article 43. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-2&chapter=5&Temp=mtdsg2&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

62. Convention relating to the Status of Stateless Persons. New York, 28 September 1954. Entry into force: 6 June 1960, in accordance with article 39. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-3&chapter=5&Temp=mtdsg2&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

63. Convention on the Reduction of Statelessness. New York, 30 August 1961. Entry into force: 13 December 1975, in accordance with article 18. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=V-4&chapter=5&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

64. Convention No. 77 concerning Medical Examination for Fitness for Employment in Industry of Children and Young Persons. Adoption: Montreal, 29th ILC session (09 Oct 1946), entry into force: 29 Dec 1950. Status: Up-to-date instrument. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312222:NO (дата звернення: 01.09.2018).

65. Convention No. 78 concerning Medical Examination of Children and Young Persons for Fitness for Employment in Non-Industrial Occupations. Adoption: Montreal, 29th ILC session (09 Oct 1946), entry into force: 29 Dec 1950. Status: Up-to-date instrument. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312223 (дата звернення: 01.09.2018).

66. Convention No. 79 concerning the Restriction of Night Work of Children and Young Persons in Non-Industrial Occupations. Adoption: Montreal, 29th ILC session (09 Oct 1946), entry into force: 29 Dec 1950. Status: Instrument to be revised. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312224:NO (дата звернення: 01.09.2018).

67. Convention No. 90 concerning the Night Work of Young Persons Employed in Industry (Revised 1948). Adoption: San Francisco, 31st ILC session (10 Jul 1948), entry into force: 12 Jun 1951. Status: Instrument to be revised. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312235:NO (дата звернення: 01.09.2018).

68. Convention No. 138 concerning Minimum Age for Admission to Employment. Adoption: Geneva, 58th ILC session (26 Jun 1973), entry into force: 19 Jun 1976. Status: Up-to-date instrument. (Fundamental Convention). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C138 (дата звернення: 01.09.2018).

69. Convention No. 182 concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour. Adoption: Geneva, 87th ILC session (17 Jun 1999). Entry into force: 19 Nov 2000. Status: Up-to-date instrument. (Fundamental Convention). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182 (дата звернення: 01.09.2018).

70. Convention on the Recognition and Enforcement of Decisions Relating to Maintenance Obligations. Done at The Hague, on the 2nd day of October, 1973. Entry into force: 1-VIII-1976. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=85> (дата звернення: 01.09.2018).

71. Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction. Done at The Hague, on the 25th day of October, 1980. Entry into force: 1-XII-1983. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24> (дата звернення: 01.09.2018).

72. Convention on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance. Done at The Hague, on the 23rd day of November 2007. Entry into force: 1-I-2013. URL:

<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=131> (дата звернення: 01.09.2018).

73. Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption. Done at The Hague, on the 29th day of May 1993. Entry into force: 1-V-1995. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69> (дата звернення: 01.09.2018).

74. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No 005). Rome, 04/11/1950. Entry into force: 03/09/1953. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005> (дата звернення: 01.09.2018).

75. European Convention on the Legal Status of Children born out of Wedlock (ETS No. 085), Strasbourg, 15/10/1975, entry into force 11/08/1978. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/085> (дата звернення: 01.09.2018).

76. European Convention on Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children (ETS No. 105). Luxembourg, 20/05/1980, entry into force 01/09/1983. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/105> (дата звернення: 01.09.2018).

77. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (ETS No. 126). Strasbourg, 26/11/1987, entry into force 01/02/1989. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/126> (дата звернення: 01.09.2018).

78. European Convention on the Exercise of Children's Rights (ETS No. 160). Strasbourg, 25/01/1996, entry into force 01/07/2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160> (дата звернення: 01.09.2018).

79. European Social Charter (revised) (ETS No. 163). Strasbourg, 03/05/1996, entry into force 01/07/1999. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (дата звернення: 01.09.2018).

80. European Social Charter (ETS No. 035). Turin, 18/10/1961, entry into force 26/02/1965. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035> (дата звернення: 01.09.2018).

81. European Convention on Nationality (ETS No. 166). Strasbourg, 06/11/1997, entry into force 01/03/2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/166> (дата звернення: 01.09.2018).

82. Convention on Contact concerning Children (ETS No. 192). Strasbourg, 15/05/2003, entry into force 01/09/2005. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/192> (дата звернення: 01.09.2018).

83. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (CETS No. 197). Warsaw, 16/05/2005, entry into force 01/02/2008. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/197> (дата звернення: 01.09.2018).

84. Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (CETS No 201). Lanzarote, 25.X.2007, entry into force 01/07/2010. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/201> (дата звернення: 01.09.2018).

85. European Convention on the Adoption of Children (Revised) (CETS No 202). Strasbourg, 27.XI.2008, entry into force 01/09/2011. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/202> (дата звернення: 01.09.2018).

86. European Convention on the Adoption of Children (ETS No 058). Strasbourg, 24/04/1967, entry into force 26/04/1968. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/058> (дата звернення: 01.09.2018).

87. European Code of Social Security (ETS No. 048). Strasbourg, 16/04/1964, entry into force 17/03/1968. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/048> (дата звернення: 01.09.2018).

88. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (CETS No. 210). Istanbul, 11/05/2011, entry into force 01/08/2014. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210> (дата звернення: 01.09.2018).

89. Council of Europe Convention against Trafficking in Human Organs (CETS No. 216). Santiago de Compostela, 25/03/2015, entry into

force 01/03/2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/216> (дата звернення: 01.09.2018).

90. Угода про співробітництво держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання. Вчинено у м. Кишинів 7 жовтня 2002 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_614 (дата звернення: 01.09.2018).

91. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 01.09.2018).

92. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 01.09.2018).

93. Consolidated version of the Treaty on European Union. Adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> (дата звернення: 01.09.2018).

94. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Proclaimed on 7 December 2000, and will replace it as from the date of entry into force of the Treaty of Lisbon. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 01.09.2018).

95. Towards an EU Strategy on the Rights of the Child. Communication from the Commission. Brussels, 4.7.2006 COM(2006) 367 final. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/com_2006_367_strategy_on_the_rights_of_the_child_en_0.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

96. The 28 member countries of the EU | European Union. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_en (дата звернення: 01.09.2018).

97. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: затв. Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 01.09.2018).

98. В. М. Стешенко, М. В. Буроменський та ін. Нормативно-правовий огляд щодо профілактики ВІЛ/СНІДу та доступу підлітків, зокрема з груп ризику, до медико-соціальних послуг: аналіт. звіт. Київ: Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2013. 232 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/1_normativno-pravoviy_oglyad.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

99. Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict. Adopted by the UN General Assembly Resolution 3318(XXIX) on 14 December 1974. URL: <http://www.un-documents.net/a29r3318.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

100. World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children. Agreed to at the World Summit for Children on 30 September 1990. URL: <http://www.un-documents.net/wsc-dec.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

101. Plan of Action for Implementing the World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children in the 1990s. Adopted at the World Summit for Children on 30 September 1990. URL: <http://www.un-documents.net/wsc-plan.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

102. A world fit for children. Adopted by the General Assembly Resolution S-27/2 on 10 May 2002. URL: https://www.unicef.org/specialsession/docs_new/documents/A-RES-S27-2E.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

103. International Decade for a Culture of Peace and Non-Violence for the Children of the World, 2001–2010. Resolution 60/3 adopted by the UN General Assembly 20 October 2005. URL: <http://www.un-documents.net/a60r3.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

104. Rights of the child. Resolution 60/231 adopted by the UN General Assembly on 23 December 2005. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_231.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

105. Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act. Done at Helsinki, on 1st August 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> (дата звернення: 01.09.2018).

106. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. Copenhagen, 29 June 1990. URL:

<https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> (дата звернення: 01.09.2018).

107. Charter of Paris for a New Europe. Paris, 21 November 1990. URL: <https://www.osce.org/mc/39516> (дата звернення: 01.09.2018).

108. Буроменський М. В., Кудас І. Б., Маєвська А. А. та ін. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.

109. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2016–2021). Adopted in Sofia in April 2016. URL: <https://www.coe.int/en/web/children/children-s-strategy> (дата звернення: 01.09.2018).

110. Recommendation No. R (98) 8 of the Committee of Ministers to Member States on Children's Participation in Family and Social Life. Adopted by the Committee of Ministers on 18 September 1998 at the 641st meeting of the Ministers' Deputies. URL: [http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/1998%20CMRec\(98\)8_on%20children's%20participation%20in%20family%20and%20social%20life.pdf](http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/1998%20CMRec(98)8_on%20children's%20participation%20in%20family%20and%20social%20life.pdf) (дата звернення: 01.09.2018).

111. Recommendation CM/Rec(2011)12 of the Committee of Ministers to member states on children's rights and social services friendly to children and families. Adopted by the Committee of Ministers on 16 November 2011 at the 1126th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168046ccea> (дата звернення: 01.09.2018).

112. Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers to member States on Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment. Adopted by the Committee of Ministers on 4 July 2018 at the 1321 meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://violenceagainstchildren.un.org/sites/violenceagainstchildren.un.org/files/documents/political_declarations/recommendation_of_the_committee_of_ministers_of_the_council_of_europe_to_member_states_on_guidelines_to_respect_protect_and_fulfil_the_rights_of_the_child_in_the_digital_environment.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

113. Parliamentary Assembly Resolution 1995(2014) «Ending child poverty in Europe». Adopted by the Assembly on 11 April 2014 (18th Sitting). URL: <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbnVvcveG1sL1hSZWYvWDJI LURXLWV4dHluYXNwP2ZpbGVpZD0yMDg5NCZsYW5nPUVO&xs>

l=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdc9QZGYvWFJlZi1XRc1BVC1YTUwYUERGlnhzbA==&xsparams=ZmlsZWlkPTlwODk0 (дата звернення: 01.09.2018).

114. Parliamentary Assembly Resolution 2049(2015) on «Social services in Europe: legislation and practice of the removal of children from their families in Council of Europe member States». Adopted by the Assembly on 22 April 2015 (15th Sitting). URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21737&lang=en> (дата звернення: 01.09.2018).

115. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.09.2018).

116. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 01.09.2018).

117. Тимчасові стандарти, критерії та індикатори надання медичної допомоги підліткам та молоді в центрах (відділеннях, кабінетах) медичної допомоги підліткам та молоді: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 02.06.2009 р. № 382. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ9574.html (дата звернення: 01.09.2018).

118. Про удосконалення організації медичної допомоги дітям підліткового віку: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12.12.2002 р. № 465. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2111> (дата звернення: 01.09.2018).

119. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-17> (дата звернення: 01.09.2018).

120. План заходів з виконання у 2016 році Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 590-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/590-2016-p> (дата звернення: 01.09.2018).

121. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-р> (дата звернення: 01.09.2018).

122. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 453. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-п> (дата звернення: 01.09.2018).

123. Національна програма «Діти України»: затв. Указом Президента України від 18.01.1996 р. № 63/96. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/63/96> (дата звернення: 01.09.2018).

124. Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 148. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-п> (дата звернення: 01.09.2018).

125. Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей з інвалідністю: схвал. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2000 р. № 1545. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1545-2000-п> (дата звернення: 01.09.2018).

126. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: затв. Указом Президента України від 22.10.2012 р. № 609/2012. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/609/2012> (дата звернення: 01.09.2018).

127. Концепція безпечного материнства: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 161-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-р> (дата звернення: 01.09.2018).

128. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: схвал. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-р> (дата звернення: 01.09.2018).

129. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.09.2018).

130. Understanding Children's Rights. URL: <https://www.humanium.org/en/fundamental-rights/> (дата звернення: 01.09.2018).

131. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. New York, 18 December 1979. Entry into force: 3 September 1981, in accordance with article 27(1). URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

132. Optional Protocol to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 13 December 2006. Entry into force: 3 May 2008, in accordance with article 13(1). URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-15-a&chapter=4&clang=en (дата звернення: 01.09.2018).

133. European Convention on the Legal Status of Children born out of Wedlock (ETS No. 085), Strasbourg, 15/10/1975, entry into force 11/08/1978. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/085> (дата звернення: 01.09.2018).

134. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.09.2018).

135. European Convention on the Exercise of Children's Rights (ETS No. 160). Strasbourg, 25/01/1996, entry into force 01/07/2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/160> (дата звернення: 01.09.2018).

136. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97> (дата звернення: 01.09.2018).

137. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25.11.1997 р. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97> (дата звернення: 01.09.2018).

138.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14.12.2011 р. № 19-рп/2011 (справа № 1-29/2011). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11> (дата звернення: 01.09.2018).

139.Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 01.09.2018).

140.Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.09.2018).

141. T. and V. v. United Kingdom (Judgement 16 December 1999). URL: <https://www.crin.org/en/library/legal-database/t-and-v-v-united-kingdom> (дата звернення: 01.09.2018).

142.Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 01.09.2018).

143.Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2010 р. № 1025. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2010-п> (дата звернення: 01.09.2018).

144.Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від

22.08.2007 р. № 1064. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-п> (дата звернення: 01.09.2018).

145. Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 915. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/915-2007-п> (дата звернення: 01.09.2018).

146. European Convention on Nationality (ETS No. 166). Strasbourg, 06/11/1997, entry into force 01/03/2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/166> (дата звернення: 01.09.2018).

147. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 01.09.2018).

148. Положення про паспорт громадянина України: затв. Постановою Верховної Ради України від 26.06.1992 р. № 2503-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2503-12> (дата звернення: 01.09.2018).

149. Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: затв. Постановою Верховної Ради України від 23.02.2007 р. № 719-V. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2503-12> (дата звернення: 01.09.2018).

150. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17> (дата звернення: 01.09.2018).

151. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. New York, 20 December 2006. Entry into force: 23 December 2010. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-16&chapter=%204&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

152. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 01.09.2018).

153. Convention on Contact concerning Children (ETS No. 192). Strasbourg, 15/05/2003, entry into force 01/09/2005. URL:

<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/192> (дата звернення: 01.09.2018).

154. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 01.09.2018).

155. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 01.09.2018).

156. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 01.09.2018).

157. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 01.09.2018).

158. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 (Справа № 1-9/2012). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> (дата звернення: 01.09.2018).

159. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution 55/25 of 15 November 2000. Entry into force: 25 December 2003, in accordance with article 17. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVI-II-12-a&chapter=18&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

160. European Social Charter (revised) (ETS No. 163). Strasbourg, 03/05/1996, entry into force 01/07/1999. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163> (дата звернення: 01.09.2018).

161. Optional Protocol to the Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Adopted on 18 December 2002 at the fifty-seventh session of the UN General Assembly

by Resolution A/RES/57/199. Entered into force on 22 June 2006, in accordance with article 28(1). URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-9-b&chapter=4&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

162. Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. New York, 15 November 2000. Entry into force: 28 January 2004, in accordance with article 22. URL: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12-b&chapter=18&clang=_en (дата звернення: 01.09.2018).

163. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (ETS No. 126). Strasbourg, 26/11/1987, entry into force 01/02/1989. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/126> (дата звернення: 01.09.2018).

164. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 01.09.2018).

165. Інструкція щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 30.09.2009 p. za № 917/16933). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09> (дата звернення: 01.09.2018).

166. Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України 19.08.2014 р. № 564/836/945/577 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 10.09.2014 p. za № 1105/25882). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 01.09.2018).

167. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 658. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п> (дата звернення: 01.09.2018).

168. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.09.2018).

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002. (Справа № 1-13/2002). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02> (дата звернення: 01.09.2018).

170. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 01.09.2018).

171. Програма подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 р. № 955. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/955-2002-п> (дата звернення: 01.09.2018).

172. Перелік платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17.09.1996 р. № 1138. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-п> (дата звернення: 01.09.2018).

173. Типове положення про службу у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> (дата звернення: 01.09.2018).

174. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п> (дата звернення: 01.09.2018).

175. Про удосконалення амбулаторно-поліклінічної допомоги дітям в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.11.2002 р. № 434. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2016> (дата звернення: 01.09.2018).

176. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (дата звернення: 01.09.2018).

177. Календар профілактичних щеплень в Україні: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16.09.2011 р. № 595 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10.10.2011 р. за № 1159/19897). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1159-11> (дата звернення: 01.09.2018).

178. Порядок здійснення медичного обслуговування учнів загальноосвітніх навчальних закладів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. № 1318. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1318-2009-п> (дата звернення: 01.09.2018).

179. Схема періодичності обов'язкових медичних профілактичних оглядів учнів загальноосвітніх навчальних закладів: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16.08.2010 р. № 682 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10.09.2010 р. за № 794/18089). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0794-10> (дата звернення: 01.09.2018).

180. Інструкція про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України і Міністерства освіти України від 05.05.1997 р. № 137/131 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20.08.1997 р. за № 328/2132). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0328-97> (дата звернення: 01.09.2018).

181. Про удосконалення організації надання медичної допомоги підліткам та молоді: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 02.06.2009 р. № 383. URL: http://old.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20090602_383.html (дата звернення: 01.09.2018).

182. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1972-12> (дата звернення: 01.09.2018).

183. Порядок добровільного консультування і тестування на ВІЛ-інфекцію (протокол): затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2005 р. № 415 (zareєстровано в Міністерстві юстиції 22.11.2005 р. за № 1404/11684). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1404-05> (дата звернення: 01.09.2018).

184. Загальнодержавна Програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки: затв. Законом України від 19.02.2009 р. № 1026-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1026-17> (дата звернення: 01.09.2018).

185. Про вдосконалення організації медичної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 25.05.2000 р. № 120 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14.11.2000 р. за № 819/5040). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0819-00> (дата звернення: 01.09.2018).

186. Інструкція про порядок профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614a (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2007 р. за № 1405/14672). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1405-07> (дата звернення: 01.09.2018).

187. Інструкція про порядок профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини в закладах Державної кримінально-виконавчої служби України: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614a

(zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2007 р. за № 1406/14673). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1406-07> (дата звернення: 01.09.2018).

188. Інструкція про порядок надання медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614а (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2007 р. за № 1407/14674). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-07> (дата звернення: 01.09.2018).

189. Типове положення про міждисциплінарну команду із забезпечення медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям та їх сім'ям: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 р. № 740/1030/4154/321/614а (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2007 р. за № 1408/14675). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-07> (дата звернення: 01.09.2018).

190. Порядок забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 187. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-п> (дата звернення: 01.09.2018).

191. Порядок надання щорічної грошової допомоги для компенсації вартості путівок санаторно-курортним закладам та закладам відпочинку, здійснення доплат за рахунок власних коштів, виплати грошової компенсації громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 854. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2016-п> (дата звернення: 01.09.2018).

192. Порядок направлення дітей на санаторно-курортне лікування відповідно до медичних показань в санаторно-курортні заклади (крім туберкульозного профілю): затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 12.01.2009 р. № 4 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.02.2009 р. за № 100/16116). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0100-09> (дата звернення: 01.09.2018).

193. Порядок направлення на санаторне лікування хворих на туберкульоз та осіб із груп ризику відповідно до медичних показань: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.04.2009 р. № 287 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19.06.2009 р. за № 548/16564). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0548-09> (дата звернення: 01.09.2018).

194. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 01.09.2018).

195. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 01.09.2018).

196. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 01.09.2018).

197. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-15> (дата звернення: 01.09.2018).

198. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення: 01.09.2018).

199. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> (дата звернення: 01.09.2018).

200. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 01.09.2018).

201. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 01.09.2018).

202. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 01.09.2018).

203. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 01.09.2018).

204. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 01.09.2018).

205. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 01.09.2018).

206. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12> (дата звернення: 01.09.2018).

207. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 01.09.2018).

208. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 01.09.2018).

209. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. № 3773-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3773-17> (дата звернення: 01.09.2018).

210. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 01.09.2018).

211.Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1751. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п> (дата звернення: 01.09.2018).

212.Перелік соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 р. № 537 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19.09.2012 р. за № 1614/21926). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1614-12> (дата звернення: 01.09.2018).

213.Про додаткові соціальні гарантії для малозабезпечених сімей з хворими дітьми та з дітьми першого і другого року життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1994 р. № 66. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-94-п> (дата звернення: 01.09.2018).

214.Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.1994 р. № 226. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/226-94-п> (дата звернення: 01.09.2018).

215.Про порядок затвердження переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 18 років: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 р. № 889. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/889-2001-п> (дата звернення: 01.09.2018).

216.Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.09.2012 р. № 852. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/852-2012-п> (дата звернення: 01.09.2018).

217.Перелік медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України та Міністерства

фінансів України № 454/471/516 від 08.11.2001 р. (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.12.2001 р. за № 1073/6264). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01> (дата звернення: 01.09.2018).

218.Порядок виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26.11.2012 р. № 946 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27.11.2012 р. за № 1982/22294). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1982-12> (дата звернення: 01.09.2018).

219.Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів: Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.11.2003 р. № 763 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 12.01.2004 р. за № 27/8626). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0027-04> (дата звернення: 01.09.2018).

220.Інструкція про виготовлення і правила користування Єдиним квитком для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків: затв. Наказом Міністерства освіти України від 19.06.1996 р. № 216 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 26.07.1996 р. за № 389/1414). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0389-96> (дата звернення: 01.09.2018).

221.Порядок здійснення соціального патрулювання: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 19.07.2011 р. № 283 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 04.08.2011 р. за № 953/19691). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0953-11> (дата звернення: 01.09.2018).

222.Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги: затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.09.2006 р. № 345 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 06.10.2006 р. за № 1098/12972). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1098-06> (дата звернення: 01.09.2018).

223.Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53

Конституції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 р. № 5-рп/2004 (Справа № 1-4/2004). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04> (дата звернення: 01.09.2018).

224. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 01.09.2018).

225. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 01.09.2018).

226. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 01.09.2018).

227. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14> (дата звернення: 01.09.2018).

228. Про професійно-технічну освіту: Закон від 10.02.1998 р. № 103/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

229. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 01.09.2018).

230. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17> (дата звернення: 01.09.2018).

231. Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 р. № 1591. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1591-2004-п> (дата звернення: 01.09.2018).

232. Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. № 323. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show?nreg=323-97-п> (дата звернення: 01.09.2018).

233. Про розвиток Міжнародного дитячого центру «Артек» та дитячих оздоровчих закладів: Постанова Кабінету Міністрів

України від 30.04.1998 р. № 591. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/591-98-п> (дата звернення: 01.09.2018).

234. Державна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.01.2003 р. № 33. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/33-2003-п> (дата звернення: 01.09.2018).

235. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.09.2018).

236. Convention on Cybercrime (ETS No. 185). Budapest, 23/11/2001, entry into force 01/07/2004. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185> (дата звернення: 01.09.2018).

237. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS No. 189). Strasbourg, 28/01/2003, entry into force 01/03/2006. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/189> (дата звернення: 01.09.2018).

238. Report of the 2014 day of General discussion “Digital media and children’s rights”. Committee on the rights of the child. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/D_GD_report.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

239. CM/Rec(2014)6 on a Guide to human rights for Internet users. Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers’ Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16804d5b31> (дата звернення: 01.09.2018).

240. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

241. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 01.09.2018).

242. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України»: схвал. Постановою Верховної

Ради України від 31.03.2016 р. № 1073-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1073-19> (дата звернення: 01.09.2018).

243. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвал. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р> (дата звернення: 01.09.2018).

244. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 01.09.2018).

245. Про рекламу: Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

246. Про телекомунікації: Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15> (дата звернення: 01.09.2018).

247. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 01.09.2018).

248. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України від 17.04.2014 р. № 1227-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1227-18> (дата звернення: 01.09.2018).

249. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення: Закон України від 23.09.1997 р. № 538/97-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/538/97-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

250. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 01.06.2000 р. № 1770-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1770-14> (дата звернення: 01.09.2018).

251. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 р. № 2782-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (дата звернення: 01.09.2018).

252. Безпека дітей в Інтернеті. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti> (дата звернення: 01.09.2018).

253. Про Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 р. № 1550. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1550-2004-п> (дата звернення: 01.09.2018).

254. Про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 р. № 333. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2015-п> (дата звернення: 01.09.2018).

255. Це – наше, і це – твоє. ПлюсПлюс. URL: <http://plus-plus.tv/dyvys/programy/programs/ce-nashe-i-ce-tvoye-356861.html> (дата звернення: 01.09.2018).

256. Корисні підказки. ПлюсПлюс. URL: <http://plus-plus.tv/dyvys/programy/programs/korisni-pidkazki-355228.html> (дата звернення: 01.09.2018).

257. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). Adopted by General Assembly resolution A/RES/40/33 of 29 November 1985. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

258. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment. Adopted by General Assembly resolution A/RES/43/173 of 9 December 1988. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/43/a43r173.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

259. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules). Adopted by General Assembly resolution A/RES/45/110 of 14 December 1990. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r110.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

260. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). Adopted by General Assembly resolution A/RES/45/112 of 14 December 1990. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

261. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. Adopted by General Assembly resolution A/RES/45/113 of 14 December 1990. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r113.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

262. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. ECOSOC Resolution 2005/20 of 22 July 2005. URL: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

263. Recommendation No.R(87)20 of the Committee of Ministers to Member States on Social Reactions to Juvenile Delinquency. Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168070ce24> (дата звернення: 01.09.2018).

264. Recommendation No.R(88)6 of the Committee of Ministers to Member States on Social Reactions to Juvenile Delinquency among Young People Coming from Migrant Families. Adopted by the Committee of Ministers on 18 April 1988 at the 416th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168070ce24> (дата звернення: 01.09.2018).

265. Recommendation Rec(2003)20 of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice. Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168070ce24> (дата звернення: 01.09.2018).

266. Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae> (дата звернення: 01.09.2018).

267. Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008 at the 1040th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168070ce24> (дата звернення: 01.09.2018).

268. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/168070ce24> (дата звернення: 01.09.2018).

269. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: схвал. Указом Президента України від

24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 01.09.2018).

270. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 р. № 1039-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-p> (дата звернення: 01.09.2018).

271. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 01.09.2018).

272. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> (дата звернення: 01.09.2018).

273. Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-p> (дата звернення: 01.09.2018).

274. Положення про судових вихователів: затв. Наказом Голови Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15.11.1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96> (дата звернення: 01.09.2018).

275. Типове положення про уповноважений орган з питань пробації: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19.08.2017 р. за № 1030/30898). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17> (дата звернення: 01.09.2018).

276. Типове положення про сектор ювенальної пробації: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 19.08.2017 р. за № 1031/30898). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17> (дата звернення: 01.09.2018).

277. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 р. № 1044 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 07.06.2018 р. за № 686/32138). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 01.09.2018).

278. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 01.09.2018).

279. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.09.2018).

280. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06> (дата звернення: 01.09.2018).

281. 230 немовлят отримали свідоцтва про народження дитину у пологовому будинку. 08-12-2017. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/230-tisyach-nemovlyat-otrimali-svidotstva-pro-narodjennya-ditini-u-pologovomu-budinku> (дата звернення: 01.09.2018).

282. Jane B. Brooks. The Process of Parenting: 9th Edition. McGraw-Hill Higher Education. 2012. 656 p.

283. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Харків. Ксилон, 2008. 855 с.

284. Моральний і духовний розвиток дитини / Психологіс: енциклопедія практичної психології. URL: http://psychologis.com.ua/nravstvennoe_i_duhovnoe_razvitie_rebenka.htm (дата звернення: 01.09.2018).

285. Реформа освіти та науки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/reforma-osviti> (дата звернення: 01.09.2018).

286. Критерії оцінки фізичного розвитку дітей шкільного віку: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.09.2013 р. № 802 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 02.10.2013 р. за № 1694/24226). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1694-13> (дата звернення: 01.09.2018).

287. Медична реформа: чого чекати пацієнтам та лікарям. 1 січня 2018 р. URL: <http://moz.gov.ua/article/reform-plan/medichna-reforma%0c2%0a0rozpochnetsja-v%0c2%0a02018-roci-chogo-vid-nei-chehati-pacientam%0c2%0a0ta-likarjam> (дата звернення: 01.09.2018).

288. Порядок стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договір про подання правової допомоги: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1203. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-п> (дата звернення: 01.09.2018).

289. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. № 189. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-п> (дата звернення: 01.09.2018).

290. Concluding Document of the Vienna Follow-up Meeting. 15 January 1989. URL: <https://www.osce.org/mc/40881?download=true> (дата звернення: 01.09.2018).

291. Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally. Adopted by UN General Assembly Resolution 41/85 of 3 December 1986. URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/41/a41r085.htm> (дата звернення: 01.09.2018).

292. Правила опіки та піклування: затв. Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17.06.1999 р. за № 387/3680). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99> (дата звернення: 01.09.2018).

293. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 р. № 905. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п> (дата звернення: 01.09.2018).

294. Порядок повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р. № 569. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2003-п> (дата звернення: 01.09.2018).

295. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми: Узагальнення судової практики Верховного Суду України від 11.12.2008 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08> (дата звернення: 01.09.2018).

296. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adopted by UN General Assembly Resolution 48/134 of 20 December 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statusofnationalinstitutions.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

297. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

298. Про призначення Карпачової Н. І. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини: Постанова Верховної Ради України від 14.04.1998 р. № 214/98-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/214/98-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

299. Про призначення Лутковської В. В. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини: Постанова Верховної Ради України від 24.04.2012 р. № 4660-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4660-17> (дата звернення: 01.09.2018).

300. Про призначення Денісової Л. Л. Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини: Постанова Верховної Ради України від 15.03.2018 р. № 2344-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2344-19> (дата звернення: 01.09.2018).

301. Уповноважений з прав людини. Інформація про підрозділ. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/information.html> (дата звернення: 01.09.2018).

302. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811/2011.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011> (дата звернення: 01.09.2018).

303. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини: затв. Указом Президента України від 11.08.2011 р. № 811 (в редакції Указу Президента України від 01.09.2015 р. № 528/2015). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/528/2015> (дата звернення: 01.09.2018).

304. Про призначення М. Кулеби Уповноваженим Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 18.12.2014 р. № 941/2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/941/2014> (дата звернення: 01.09.2018).

305. The European Network of Ombudspersons for Children / ENOC. URL: http://enoc.eu/?page_id=210 (дата звернення: 01.09.2018).

306. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

307. Положення про Міністерство соціальної політики України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п> (дата звернення: 01.09.2018).

308. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: затв. Указом Президента України від 13.04.2011 р. № 467/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/467/2011> (дата звернення: 01.09.2018).

309. Положення про Міністерство освіти і науки України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п> (дата звернення: 01.09.2018).

310. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15.02.2011 р. № 3017-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3017-17> (дата звернення: 01.09.2018).

311. Положення про Міністерство юстиції України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п> (дата звернення: 01.09.2018).

312. Про приєднання України до Конвенції про стягнення аліментів за кордоном: Закон України від 20.07.2006 р. № 15-V. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-16> (дата звернення: 01.09.2018).

313. Про ратифікацію Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: Закон України від 06.03.2008 р. № 135-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/135-17> (дата звернення: 01.09.2018).

314. Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Закон України від 11.01.2006 р. № 3303-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3303-15> (дата звернення: 01.09.2018).

315. Про приєднання України до Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей: Закон України від 14.09.2006 р. № 136-V. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/136-16> (дата звернення: 01.09.2018).

316. Про ратифікацію Конвенції про контакт з дітьми: Закон України від 20.09.2006 р. № 166-V. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/166-16> (дата звернення: 01.09.2018).

317. Положення про Національну поліцію: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 01.09.2018).

318. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 р. № 1200. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-п> (дата звернення: 01.09.2018).

319. Типове положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. № 1068. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-п> (дата звернення: 01.09.2018).

320. Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від

01.08.2013 р. № 573. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-п> (дата звернення: 01.09.2018).

321. Порядок взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 895. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-п> (дата звернення: 01.09.2018).

322. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-п> (дата звернення: 01.09.2018).

323. Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 р. № 27 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 04.02.2014 р. за № 216/24993). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-14> (дата звернення: 01.09.2018).

324. Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13.07.2018 р. № 1005 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16.08.2018 р. за № 943/32395). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0943-18#n13> (дата звернення: 01.09.2018).

325. Порядок ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 р. № 1256 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 12.03.2016 р. за № 380/28510). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16> (дата звернення: 01.09.2018).

326. Типове положення про центр захисту дітей «Наші діти»: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1421. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1421-2009-п> (дата звернення: 01.09.2018).

327. Про проведення у м. Кіровограді експерименту із запровадження інноваційної форми влаштування і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.04.2012 р. № 213-р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-2012-p> (дата звернення: 01.09.2018).

328. Порядок проведення експерименту із запровадження інноваційної форми влаштування і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на базі комунального закладу «Дитячий будинок “Наш дім” Кіровоградської міської ради Кіровоградської області»: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 08.06.2012 р. № 350 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27.06.2012 р. за № 1078/21390). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1078-12> (дата звернення: 01.09.2018).

329. Порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-p#n13> (дата звернення: 01.09.2018).

330. Положення про прийомну сім'ю: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-p> (дата звернення: 01.09.2018).

331. Положення про дитячий будинок сімейного типу: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-p> (дата звернення: 01.09.2018).

332. Порядок взаємодії місцевих органів виконавчої влади з питань здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу, соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України від 01.06.2012 р. № 329/409/652/502 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20.06.2012 р. за

№ 1007/21319). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1007-12> (дата звернення: 01.09.2018).

333. Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 р. № 3357 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 16.10.2009 р. за № 966/16982). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09> (дата звернення: 01.09.2018).

334. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 81. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/81-2007-p> (дата звернення: 01.09.2018).

335. Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: затв. Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України і Міністерства соціальної політики України від 10.09.2012 р. № 995/557 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 20.09.2012 р. за № 1629/21941). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1629-12> (дата звернення: 01.09.2018).

336. Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та управлінь (відділів) освіти щодо підготовки до самостійного життя дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з числа учнів старших та випускних класів інтернатних закладів і шкіл соціальної реабілітації: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерства освіти і науки України від 28.09.2007 р. № 3455/853 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 18.10.2007 р. за № 1186/14453). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1186-07> (дата звернення: 01.09.2018).

337. Натуральні добові норми харчування в інтернатних установах для громадян похилого віку та інвалідів, вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації сфери управління Мінсоцполітики: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від

13.03.2002 р. № 324. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324-2002-п> (дата звернення: 01.09.2018).

338. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів»: затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України 20.02.2013 р. № 144 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14.03.2013 р. за № 410/22942) <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0410-13> (дата звернення: 01.09.2018).

339. Типове положення про соціальний центр матері та дитини: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 01.09.2018).

340. Типові нормативи оснащення соціального центру матері та дитини: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 04.02.2006 р. № 299 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.05.2006 р. за № 508/12382). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-06> (дата звернення: 01.09.2018).

341. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 01.09.2018).

342. Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 р. № 1417. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-п> (дата звернення: 01.09.2018).

343. Порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг): затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 26.12.2011 р. № 568 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.03.2012 р. за № 354/20667). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0354-12> (дата звернення: 01.09.2018).

344. Порядок взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним громадянам: затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету України у справах національностей та релігій і Державного департаменту України з питань виконання покарань від 19.02.2009 р. № 70/411/101/65/19/32 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini від 08.05.2009 р. за № 419/16435). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0419-09> (дата звернення: 01.09.2018).

345. Типове положення про центр обліку бездомних осіб: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011 р. № 135 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 22.06.2011 р. за № 750/19488). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-11> (дата звернення: 01.09.2018).

346. Типове положення про притулок для дітей служби у справах дітей: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.1997 р. № 565. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-97-p> (дата звернення: 01.09.2018).

347. Мінімальні норми забезпечення вихованців притулків для дітей одягом, білизною, взуттям та предметами особистої гігієни: затв. Наказом Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму від 22.01.2001 р. № 120 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 30.03.2001 р. за № 290/5481). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0290-01> (дата звернення: 01.09.2018).

348. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-p> (дата звернення: 01.09.2018).

349. Порядок медичного обслуговування дітей у притулках для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей та схеми обстеження їх у лікувально-профілактичних закладах: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства охорони здоров'я України від 28.09.2006 р. № 3297/645 (zareestrovano v Ministerstvi yustitsii Ukraini 23.10.2006 р. за № 1136/13010). URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1136-06> (дата звернення: 01.09.2018).

350. Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2005 р. № 1291. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1291-2005-п> (дата звернення: 01.09.2018).

351. Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 01.09.2018).

352. Типові нормативи оснащення соціального гуртожитку: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 04.02.2006 р. № 299 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.05.2006 р. за № 507/12381). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-06> (дата звернення: 01.09.2018).

353. Типове положення про центр реінтеграції бездомних осіб: затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 р. № 31 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 21.04.2006 р. за № 474/12348). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0474-06> (дата звернення: 01.09.2018).

354. Типове положення про будинок нічного перебування: затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 14.02.2006 р. № 31 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 21.04.2006 р. за № 475/12349). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0475-06> (дата звернення: 01.09.2018).

355. Інструкція про організацію надання соціально-медичних послуг та проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів у закладах соціального захисту для бездомних осіб, центрах соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: затв. Наказом Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства охорони здоров'я України від 24.01.2007 р. № 28/26 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 14.02.2007 р. за № 129/13396). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0129-07> (дата звернення: 01.09.2018).

356. Типове положення про центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю: затв. Наказом Міністерства соціальної політики України від 09.08.2016 р. № 855 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 01.09.2016 р. за № 1209/29339). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1209-16> (дата звернення: 01.09.2018).

357. Порядок надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації): затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 80 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2018 р. № 587). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-2007-п> (дата звернення: 01.09.2018).

358. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2005 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2005-п> (дата звернення: 01.09.2018).

359. Типові нормативи оснащення центру соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 04.02.2006 р. № 299 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.05.2006 р. за № 506/12380). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0506-06> (дата звернення: 01.09.2018).

360. Нормативи харчування у центрі соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19.08.2009 р. № 2948 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16.09.2009 р. за № 875/16891). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0875-09> (дата звернення: 01.09.2018).

361. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку: затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 15.09.2008 р. № 852 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 22.12.2008 р. за № 1219/15910). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08> (дата звернення: 01.09.2018).

362. Положення про центр медико-соціальної реабілітації дітей: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 06.09.1996 р. № 1072. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-п> (дата звернення: 01.09.2018).

363. Типове положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 01.09.2018).

364. Норми харчування для осіб, які перебувають у центрах ресоціалізації наркозалежної молоді: затв. Наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 19.05.2010 р. № 1394 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 03.06.2010 р. за № 355/17650). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0355-10> (дата звернення: 01.09.2018).

365. Типове положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 741. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п> (дата звернення: 01.09.2018).

366. Положення про школу соціальної реабілітації: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 р. № 859 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 734). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/859-93-п> (дата звернення: 01.09.2018).

367. Положення про професійне училище соціальної реабілітації: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 р. № 859 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 734). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/859-93-п> (дата звернення: 01.09.2018).

368. Положення про приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції України: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 р. № 560 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28.07.2017 р. за № 926/30794). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0926-17> (дата звернення: 01.09.2018).

369. Правила внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 р.

№ 560 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28.07.2017 р. за № 927/30795). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0927-17#n4> (дата звернення: 01.09.2018).

370. Перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення приймальників-розподільників для дітей органів Національної поліції України: затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.07.2017 р. № 560 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28.07.2017 р. за № 928/30796). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0928-17#n4> (дата звернення: 01.09.2018).

371. Порядок взаємодії кримінально-виконавчої інспекції і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо забезпечення соціального супроводу і контролю за поведінкою дітей та молоді, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, звільнені від відбування покарання з випробуванням або умовно-дostroково: затв. Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань і Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 28.10.2008 р. № 288/4322 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 04.12.2008 р. за № 1159/15850). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1159-08> (дата звернення: 01.09.2018).

372. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: затв. Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20.08.2014 р. за № 990/25767). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14> (дата звернення: 01.09.2018).

373. Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: затв. Наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/28 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 05.04.2018 р. за № 408/31860). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#n7> (дата звернення: 01.09.2018).

374. The United Nations System | United Nations. URL: http://www.un.org/en/aboutun/structure/pdfs/UN_System_Chart_30June2015.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

375. Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations. New York, 13 February 1946. Entry into force: 17 September 1946. URL: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=iii-1&chapter=3&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

376. Угода між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй про заснування Представництва Організації Об'єднаних Націй. Вчинена у м. Нью-Йорк 6 жовтня 1992 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c36 (дата звернення: 01.09.2018).

377. Порядок участі центральних органів виконавчої влади у діяльності міжнародних організацій, членом яких є Україна: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 р. № 1371. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-п> (дата звернення: 01.09.2018).

378. Перелік центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, відповідальних за виконання зобов'язань, що випливають із членства України в міжнародних організаціях: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.2002 р. № 1371 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1276). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1371-2002-п> (дата звернення: 01.09.2018).

379. Committee on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

380. Rules of procedure | Committee on the Rights of the Child. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/4/Rev.4&Lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

381. CRC General Comments | Committee on the Rights of the Child. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення: 01.09.2018).

382.CRC General Comments | CRIN: Child Rights International Network. URL: <https://www.crin.org/en/library/publications/crc-general-comments> (дата звернення: 01.09.2018).

383.Decisions | Committee on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/Decisions.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

384.Oral and substantive statements | Committee on the Rights of the Child. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=68 (дата звернення: 01.09.2018).

385.Rules of procedure under the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/62/3&Lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

386.Establishment of an International Children's Emergency Fund. Adopted by UN General Assembly Resolution 57(I) of 11 December 1946. URL: https://www.unicef.org/about/history/files/UN_resolutions_UNICEF_1940s.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

387.United Nations Children's Fund (UNICEF). Adopted by UN General Assembly Resolution 802(VIII) of 6 October 1953. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/086/67/IMG/NR008667.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

388.About UNICEF | UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/about-unicef> (дата звернення: 01.09.2018).

389.All Nobel Peace Prizes | The Nobel Prize. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/uncategorized/all-nobel-peace-prizes/> (дата звернення: 01.09.2018).

390.Основна Угода про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України, м. Київ, 07.09.1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_364 (дата звернення: 01.09.2018).

391.Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством праці та соціальної політики України та Представництвом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у сфері соціальної політики щодо дітей з інвалідністю, м. Київ, 27.05.2003 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c77 (дата звернення: 01.09.2018).

392. Діяльність ЮНІСЕФ в Україні | UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/ukr/overview.html> (дата звернення: 01.09.2018).

393. The Millennium Declaration and Development Goals: A Blueprint for Progress | UNICEF. URL: https://www.unicef.org/mdg/index_aboutthegoals.htm (дата звернення: 01.09.2018).

394. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, м. Женева, 31.07.2014 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_001-14 (дата звернення: 01.09.2018).

395. Протокол між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про внесення змін до Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини про розміщення короткотермінової моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, м. Женева, 16.07.2015 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 01.09.2018).

396. Права людини | United Nations – Ukraine. URL: <http://www.un.org.ua/ua/nasha-robota/un-reform> (дата звернення: 01.09.2018).

397. Reports on the human rights situation in Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARegion/Pages/UARports.aspx> (дата звернення: 01.09.2018).

398. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні. 14 березня 2014 р. – 31 січня 2017 р. 45 с. | Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportCRSV_UA.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

399. Ситуація з правами людини в тимчасово окупованих Автономній Республіці Крим та місті Севастополі (Україна). Тематична доповідь. 52 р. | Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/Crimea2014_2017_Ukrainian.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

400. The UN Refugee Agency. URL: <http://www.unhcr.org/> (дата звернення: 01.09.2018).

401. History of UNHCR | The UN Refugee Agency. URL: <http://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html> (дата звернення: 01.09.2018).

402. Protocol relating to the Status of Refugees. New York, 31 January 1967. Entry into force: 4 October 1967, in accordance with article VIII. URL: https://treaties.un.org/pages/ShowMTDSGDetails.aspx?src=UNTSO&tabid=2&mtdsg_no=V-5&chapter=5&lang=en (дата звернення: 01.09.2018).

403. Угода між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців, м. Київ, 23.09.1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_078 (дата звернення: 01.09.2018).

404. Протокол про доповнення пункту 2 статті 4 Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців, м. Київ, 23.09.1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_703 (дата звернення: 01.09.2018).

405. Ukraine | The UN Refugee Agency. URL: <http://www.unhcr.org/ukraine.html> (дата звернення: 01.09.2018).

406. Constitution of the World Health Organization. Adopted by the International Health Conference held in New York from 19 June to 22 July 1946, signed on 22 July 1946 by the representatives of 61 States, and entered into force on 7 April 1948. Amendments adopted by the Twenty-sixth, Twenty-ninth, Thirty-ninth and Fifty-first World Health Assemblies (resolutions WHA26.37, WHA29.38, WHA39.6 and WHA51.23) came into force on 3 February 1977, 20 January 1984, 11 July 1994 and 15 September 2005 respectively and are incorporated in the present text. URL: http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

407. Статус Статуту (Конституції) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 р. (станом на 19.05.2009 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_008 (дата звернення: 01.09.2018).

408. About WHO | World Health Organization. URL: <http://www.who.int/en> (дата звернення: 01.09.2018).

409. Ukraine | World Health Organization. URL: <http://www.euro.who.int/en/countries/ukraine> (дата звернення: 01.09.2018).

410.Базова угода між Урядом України і Всесвітньою організацією охорони здоров'я про встановлення відносин технічного консультативного співробітництва, м. Копенгаген, 12.06.1997 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_005 (дата звернення: 01.09.2018).

411.UNESCO in brief | UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> (дата звернення: 01.09.2018).

412.UNESCO Constitution. Signed on 16 November 1945, came into force on 4 November 1946 and amended by the General Conference at its 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th, 12th, 15th, 17th, 19th, 20th, 21st, 24th, 25th, 26th, 27th, 28th, 29th and 31st sessions. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

413.List of the 195 Members (and the 11 Associate Members) of UNESCO and the date on which they became members (or Associate Members) of the Organization. URL: http://www.unesco.org/eri/cp/ListeMS_Indicators.asp (дата звернення: 01.09.2018).

414.Convention on Technical and Vocational Education 1989. Adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-fifth session, Paris, 10 November 1989, entered into force on 29 August 1991. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13059&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

415.Recommendation against Discrimination in Education. Adopted by the General Conference of UNESCO at its eleventh session, Paris, 14 December 1960. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13065&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

416.Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms. Adopted by the General Conference of UNESCO at its eighteenth session, Paris, 19 November 1974. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

417. The Salamanca statement and Framework for action on special needs education. Adopted by the World conference on special needs education: access and quality (Salamanca, Spain, 7–10 June 1994). URL: http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF (дата звернення: 01.09.2018).

418. Revised International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport. Adopted by the General Conference of UNESCO 17 November 2015. URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13150&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (дата звернення: 01.09.2018).

419. Протокол про співробітництво між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Організацією Об'єднаних Націй в питаннях освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), м. Київ, 13.04.1991 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_644 (дата звернення: 01.09.2018).

420. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> (дата звернення: 01.09.2018).

421. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / [О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.]; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків: Право, 2017. 374 с.

422. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14> (дата звернення: 01.09.2018).

423. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 01.09.2018).

424. Judgment in the Case *Vo v. France* from 8.7.2004 (application no. 53924/00). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/003-1047783-1084371.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

425. *Kayak v. Turkey* (Judgment 10 July 2012). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Chamber%20Judgment%20Kayak%20v.%20Turkey%2010.07.2012.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

426. *Kontrová v. Slovakia* (Judgement 31 May 2007). URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/Kontrova%20v.%20Slovakia_en.asp (дата звернення: 01.09.2018).

427. *V.K. v. Russia* (Judgement 7 March 2017). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_ENG.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

428. *Tyler v. United Kingdom* (Judgement 25 April 1978). URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/em585672.html> (дата звернення: 01.09.2018).

429. *G.U. v. Turkey* (Judgement 18 October 2016). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Turkey_ENG.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

430. *Soderman v. Sweden* (Judgement 12 November 2013). URL: <https://swarb.co.uk/soderman-v-sweden-echr-12-nov-2013/> (дата звернення: 01.09.2018).

431. *Z.H. and R.H. v. Switzerland* (Judgement 8 December 2015). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159050%22%5D%7D> (дата звернення: 01.09.2018).

432. *Grzelak v. Poland* (Judgement 15 June 2010). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/001-99384.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

433. *Cyprus v. Turkey* (Judgement 10 May 2001). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22dmdocnumber%22:%5B%22697331%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-59454%22%5D%7D> (дата звернення: 01.09.2018).

434. *Memlika v. Greece* (Judgement 6 October 2015). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Judgment%20Memlika%20v.%20Greece%20-%20delay%20in%20reinstating%20children%20excluded%20from%20school.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

435. *Mansur Yalçın and Others v. Turkey* (Judgement 16 September 2014). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/003-4868983-5948734.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

436. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні: Декларація Верховної Ради України від 15.12.1992 р. № 2859-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 01.09.2018).

ДОДАТКИ

Рекомендована література

Монографії:

1. Adolescent job aid: a handy desk reference tool for primary level health workers. World Health Organization, 2010. 196 p. URL: http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241599962_eng.pdf (дата звернення: 01.09.2018).
2. Barnitz L. A. Commercial sexual exploitation of children. Youth involved in prostitution, pornography and sex trafficking. Washington: Master Print, Inc., 1998. 41 p.
3. Council of Europe (2015), Challenges to children's rights today: What do children think? URL: <https://rm.coe.int/1680643ded> (дата звернення: 01.09.2018).
4. EU Agency for Fundamental Rights (FRA) (2015), Child-friendly justice – Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU member States. 133 p. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/fra-2015-child-friendly-justice-professionals_en.pdf (дата звернення: 01.09.2018).
5. EU Kids Online (2014), EU Kids Online: findings, methods, recommendations. 48 p. URL: <http://eprints.lse.ac.uk/60512/1/EU%20Kids%20online%20III%20.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).
6. General Comments of the Committee on the Rights of the Child. A Compendium for child rights advocates, scholars and policy makers. January 2014. 228 p. Compiled by Andre Viviers. URL: https://www.unicef.org/southafrica/SAF_resources_crcgeneralcomments.pdf (дата звернення: 01.09.2018).
7. Grant James P. The State of the World's Children. Oxford: Oxford university press, 1994. 87 p.
8. Haim Abraham. A family is what you make it? Legal recognition and regulation of multiple parents. 2017. 40 p. URL:

file:///C:/Users/User/Downloads/SSRN-id2925886.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

9. Karen M. Hess. *Juvenile Justice*. Fifth Edition. Wadsworth, 2009. 462 p.

10. Karpachova Nina. *State of Observance and Protection of the Rights of the Child in Ukraine*. Special Report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. On the occasion of the 20th anniversary of ratification by Ukraine of the United Nations Convention on the Rights of the Child. Kyiv, 2010. 216 p. URL: https://www.unicef.org/ukraine/State_Report_on_Rights_of_the_Child_Ombudsman.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

11. *Recommendations for service providers based on the results of the regulatory and legal review on HIV/AIDS prevention and access of adolescents, including most-at-risk adolescents, to medical and social services* / V. M. Steshenko [a. o.]. Kyiv: Ukrainian Institute for Social Research after Olexander Yaremenko, 2013. 65 p. ISBN 978-617-684-048-0. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/2_eng_rekomendacii_nadavacham_poslug_eng.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

12. *Seen, but not Heard: Placing Children and Youth on the Security Governance Agenda* / ed. D. Nosworthy. Berlin: Lit Verlag Fresnostr. 2, 2009. 314 p.

13. Shahid M. Shahidullah. *Crime policy in America: laws, institutions and programs*. University Press of America, 2008. 311 p.

14. *The Convention on the rights of the child*. UNESCO's contribution. 1995. 35 p. URL: http://www.unesco.org/education/pdf/34_72.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

15. *The State of the World's Children 2016*. A fair chance for every child. 184 p. URL: https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_SOWC_2016.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

16. *United Nations in Ukraine* | United Nations. 54 p. URL: http://www.un.org.ua/images/brochure/Brochure_on_United_Nations_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

17. Андрусишин Б. І., Синьов В. М. *Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку: навч. посіб.* Київ: НПУ ім. Драгоманова, 2007. 177 с.

18. Баймуратов М. А., Нсур Мохаммад Абдель Карим Мусса Аль. Защита прав женщин и детей в период кризисных ситуаций и международное право: монография. Одеса: Юрид. л-ра, 2003. 224 с.
19. Балакірева О. М., Бондар Т. В. Інструктивно-методичні матеріали щодо роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді з дітьми та молоддю груп ризику. Київ: USAID | Проект розвитку ВІЛ/СНІД-сервісу в Україні, 2012. 100 с.
20. Бандурка А. М. Безопасность детей (книга для родителей, воспитателей и педагогов). Харьков: Золотая миля, 2008. 372 с.
21. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади: монографія. Харків: Золота миля, 2017. 432 с.
22. Бардацька О. В. та ін. Розслідування торгівлі дітьми: навч.-практ. посіб. / за ред. І. М. Осика; Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2011. 236 с.
23. Бордуніс Тетяна. Аналіз нормативно-правової бази щодо забезпечення прав дітей і молоді, які живуть та працюють на вулиці, запобігання безпритульності й бездоглядності в Україні. Київ: USAID | Проект розвитку ВІЛ/СНІД-сервісу в Україні, 2011. 88 с.
24. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 302 с.
25. Булеца С. Б. та ін. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Судова практика з питань сімейних стосунків: станом на 14 лют. 2014 р. Київ: Професіонал, 2014. 480 с.
26. Висновки та рекомендації за результатами впровадження проекту зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні (TRES) / упоряд. Г. О. Христова. Київ, 2011. 56 с.
27. Вишинський В. С. та ін. Діяльність прокурора щодо захисту майнових та житлових прав дітей: наук.-практ. посіб. / ред. В. Д. Войцишен. Київ: Центр учб. літ., 2013. 714 с.
28. Горбунова Л. М., Богачов С. В., Іванчук І. Ф. Цивільні права малолітніх і неповнолітніх та їх цивільно-правова відповідальність. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. 48 с.
29. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: монографія. Київ: Істина, 2014. 520 с.

30. Жилинкова І. В. Правовий режим имущества членов семьи. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків: Ксилон, 2000. 398 с.

31. Застосування міжнародних стандартів, пов'язаних з розслідуванням, переслідуванням і нормами кримінального процесу щодо випадків сексуальної експлуатації та сексуального насильства проти дітей: семінар, Київ, 25–26 берез. 2009 р. Київ, 2009. 119 с.

32. Захист жінок та дітей на основі міжнародних документів щодо прав людини: міжнар. конф., Ялта, 2–3 черв. 2010 р. Київ, 2010. 376 с.

33. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: монографія / О. М. Балакірева, Н. О. Рингач, Р. Я. Левін та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева. Київ: Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2007. 128. с.

34. Зеленський С. М., Назаренко С. П., Письменний Д. П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: навч. посіб. / Нац. акад. внутр. справ МВС України. Київ: КНТ, 2012. 160 с.

35. Исмаилов Б. И. Правовые основы системы ювенальной юстиции: учебн. пособие. Ташкент, АГОС. 2002. 231 с. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum5783/item5787.html> (дата звернення: 01.09.2018).

36. Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2012. 560 с.

37. Келлі Л. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її інноваційність та професіоналізм. Київ: Астролябія, 2011. 176 с.

38. Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства. Council of Europe. 49 с.

39. Конвей Магда, Ілай Аманда. Підлітки, які живуть з ВІЛ: розвиток та посилення послуг з догляду та підтримки. Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), 2017. 153 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/17-174_obl_text.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

40. Котова Н. В., Старець О. О., Пурік О. П. та ін. ВІЛ-інфіковані діти: медичний догляд, психологічна підтримка, соціальний супровід, правовий захист. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2010. 178 с. URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Inficovani_diti_for_WEB.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

41. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 332 с.

42. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Заверико Н. В., Зимівець Н. В. Методика освіти «рівний – рівному»: навч.-метод. посіб. Київ: Наш час, 2007. 104 с.

43. Міненкова Н. О. Практика застосування Сімейного кодексу України щодо вирішення спорів про дітей. Харків: Харків юрид., 2010. 188 с. (Настільна книга судді).

44. Міненкова Н. О., Печений О. П. Протидія викраденню дітей: Цивільно-правові аспекти. Міжнародне регулювання. Судова практика: посіб. для суддів Харків: Харків юрид., 2011. 132 с. (Настільна книга судді).

45. Оцінка чисельності дітей та молоді вікової групи 10–19 років, що відносяться до груп ризику / За ред. О. М. Балакіревої // ЮНІСЕФ; Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ, 2011. 49 с. URL: http://www.unicef.org/ukraine/Ocinka_chiselnosti_ditey_ukr.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

46. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні: аналіт. звіт / ЮНІСЕФ; Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ: К.І.С., 2008. 192 с. URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/MARA_Report_ukr_druk.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

47. Пінейру, Паулу Сержіу. Насильство щодо дітей у світі. Дослідження Генерального Секретаря ООН з питань насильства щодо дітей. Київ: «Перфект Стайл». 385 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/world-report_Ukr.indd.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

48. Попов Г. В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей: научное издание / за наук. ред. М. К. Якимчука; Нац. акад. прокуратури України. Київ: Алерта, 2012. 168 с. (Библиотека прокура).

49. Радченко Б. Є., Дубровський І. Інститути громадянського суспільства у захисті прав дитини / заг. ред. В. С. Бондаренко; Ін-т соц. безпеки України. Харків: Вид. Коваленко В. Ф., 2012. 144 с.

50. Рекомендації надавачам послуг за результатами нормативно-правового огляду щодо профілактики ВІЛ/СНІДу та доступу підлітків, зокрема з груп ризику, до медико-соціальних послуг / В. М. Стешенко [та ін.]. Київ: Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка, 2013. 64 с. Бібліогр. : с. 61–62. ISBN 978-617-684-048-0. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/2_ukr_rekomendacii_nadavacham_poslug.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

51. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 / О. М. Балакірева (кер. авт. кол.); Т. В. Бондар, Ю. П. Галіч та ін. / Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ: ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. 176 с.

52. Романов М. та ін. Катування та жорстоке поводження з дітьми в Україні. Харків: Права людини, 2013. 244 с.

53. Сімейне право: підручник / ред. А. В. Кройтор. Харків: ХНУВС, 2016. 512 с.

54. Стан та чинники здоров'я українських підлітків: монографія / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, О. Р. Артюх та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева / ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. Київ: «К.І.С.», 2011. 172 с.

55. Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання в сім'ї. Результати громадського моніторингу судів / Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива». Харків: Колорит, 2007. 140 с.

56. Сусллова О. І., Лазаренко О. О., Ахтирська Н. О. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / за заг. ред. Г. О. Хрислової. Київ: Тютюкін, 2010. 336 с.

57. Чыж Э. Права ребенка. Варшава: Хельсин. фонд по правам человека, 2003. 85 с.

58. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції / за заг. ред.: В. С. Зеленецький, Н. В. Сібільова. Харків: Страйд, 2006. 784 с. (Юридичний радник).

59. Ювенальное право: учебник для вузов / под ред.: А. В. Заряева, В. Д. Малкова. Москва: ЗАО «Юстицинформ», 2005. 320 с.

60. Ясеновська М., Христова Г., Сова Ю. Врахування судами думки та інтересів дитини при розгляді справ, що виникають з сімейних правовідносин. Результати громадянського моніторингу судів. Харків: Харк. обл. фундація «Громадська Альтернатива», 2009. 111 с.

61. Яригіна Є. П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія. Харків: Монолит, 2016. 196 с.

Дисертаційні роботи, захищені в Україні:

62. Белікова С. О. Прокурор як учасник виконавчого провадження у справах щодо захисту прав та інтересів дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

63. Бурлака О. С. Проблеми соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 36 с.

64. Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2000. 216 с.

65. Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння): аналіз складів злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 20 с.

66. Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2013. 210 с.

67. Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

68. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 18 с.

69. Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 225 с.

70. Лінник Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 202 с.

71. Мельник О. В. Особисті немайнові права дитини при усиновленні за законодавством України та окремих зарубіжних країн: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 20 с.

72. Мірошніченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 191 с.

73. Мохаммад Абдель Карім Мусса Аль-Нсур. Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 215 с.

74. Нагорна В. В. Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

75. Одуденко В. В. Організація роботи органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

76. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 22 с.

77. Панчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 20 с.

78. Плахотнюк Н. В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 219 с.

79. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 21 с.

80. Резнік Г. О. Особисті немайнові права дитини (цивільно-правовий та сімейно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.

81. Романовська Л. А. Управління майном дитини за цивільним та сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.

82. Слатвицька А. В. Міжнародний захист економічних прав жінок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 20 с.

83. Темченко О. В. Соціальна функція Української держави з забезпечення прав дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с.

84. Терещук Г. А. Представництво прокуратурою інтересів дітей в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

85. Тріпільський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв'язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 20 с.

86. Храпенко О. О. Удосконалення діяльності прокуратури із захисту прав і свобод неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 20 с.

87. Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.

88. Шершньова О. А. Обов'язок батьків по утриманню дітей в міжнародному приватному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.

Дисертаційні роботи, захищені за кордоном:

89. Абрамов В. И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Саратов, 2007. 55 с.

90. Богданова Т. В. Защита прав и интересов несовершеннолетних в исполнительном производстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2014. 26 с.

91. Дамирчиева М. Д. Социальные и правовые проблемы воспитания детей в семье: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, Тбилиси, 1997. 36 с.

92. Дергунова В. А. Теория и практика разрешения споров о детях в суде: опыт адвокатской деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017. 29 с.

93. Доржиева С. В. Правовое регулирование устройства и воспитания детей, оставшихся без попечения родителей, в приемной семье: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017. 25 с.

94. Жавзандолгор Б. Международно-правовая защита прав детей (международно-правовые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 26 с.

95. Малюженец И. А. Правовое регулирование усыновления (удочерения) детей в Республике Беларусь: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 2003. 20 с.

96. Предеина И. В. Правовые и теоретические основы развития ювенальной юстиции в России: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 259 с.

97. Шийко-Окрух М. Международно-правовые вопросы защиты прав ребенка: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 27 с.

Наукові статті:

98. Alston P. The legal framework of the convention on Rights of the Child. *Bulletin of Human Rights*. № 91/2.

99. Children's Rights: International Laws. URL: <https://www.loc.gov/law/help/child-rights/international-law.php#introduction> (дата звернення: 01.09.2018).

100. Implementation handbook for the Convention on the rights of children prepared for UNICEF by Rachel Hodgkin and Peter Newell. Fully Revised Third Edition. URL: http://www.unicef.org/publications/files/Implementation_Handbook_for_the_Convention_on_the_Rights_of_the_Child_Part_1_of_3.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

101. Lypets L. Analyze of the EU Acquis in the Sphere of Child Maintenance Relations. *Юридична наука*. 2017. № 6. С. 12–20.

102. Wegrzyn J. Safety of the child as the consumer on the market of toys in the Polish law. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 321–326.

103. Ару Андрес. Особливості функціонування Секретаря юстиції в Естонії // Захист жінок та дітей на основі міжнародних документів щодо прав людини: міжнар. конф., Ялта, 2–3 черв. 2010 р. Київ, 2010. С. 22–27.

104. Бартош О. П., Поліщук Ю. М. Соціально-правовий захист неповнолітніх в діяльності соціальних служб США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. Вип. 6. 2006. С. 218–220.

105. Бурдо Е. П., Гараніна Е. Г. Защита прав детей в практике Европейского суда по правам человека. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/zaschita-prav-detej-v-praktike-evropejskogo-suda-po-pravam-cheloveka> (дата звернення: 01.09.2018).

106. Брїя Режіс. Європейська соціальна хартія є Хартією для дітей? // Захист жінок та дітей на основі міжнародних документів щодо прав людини: міжнар. конф., Ялта, 2–3 черв. 2010 р. Київ, 2010. С. 13–21.

107. Варіне Ферро Марія. Загальний огляд складових соціально-правового захисту дітей в Угорщині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. Вип. 5. 2006. С. 187–191.

108. Грушова А. Т. Співпраця України з ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО в галузі захисту прав дитини. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 10. Зовнішня політика і дипломатія: погляд із ХХІ століття. Ч. 1. 2004. С. 226–236.

109. Ізоп Шпела. Захист дітей від насильства – законодавство та передовий практичний досвід Республіки Словенія // Захист жінок та дітей на основі міжнародних документів щодо прав людини: міжнар. конф., Ялта, 2–3 черв. 2010 р. Київ, 2010. С. 46–49.

110. Калашник Любов. Перспективи розвитку системи соціального піклування про дітей-сиріт в КНР в ХХІ ст. *Новий Колегіум*. 2013. № 1. С. 17–23.

111. Кірххоф Кр. Защита прав детей-инвалидов в Европе. *Государство и право*. 2002. № 3. С. 94–97.

112. Котляр Алла. Ювенальна юстиція: нечіткі визначення призводять до міфів. 25 травня 2012 р. URL: https://dt.ua/POLITICS/yuvenalna_yustitsiya_nechitki_viznachennya_prizvodyat_do_mifiv.html (дата звернення: 01.09.2018).

113. Кравчук Н. В. Европейский Суд по правам человека и защита прав детей / Право и политика. 2001. № 12. С. 109–114.

114. Крестовська Н. М. Європейський досвід у сфері захисту прав дитини та можливості його застосування в Україні. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Вип. 28. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. С. 54–59. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/70147.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

115. Крестовська Наталя. Міфи про ювенальну юстицію. *Віче*. Серпень 2010. № 15. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2126/> (дата звернення: 01.09.2018).

116. Криворученко В. К. Ювенальная юстиция: к актуальной юридической и педагогической дискуссии. *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. 2012. № 6 (ноябрь – декабрь). URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/6/Krivoruchenko_Juvenile-Justice/ (дата звернення: 01.09.2018).

117. Павленко Юрій. З безправного не виросте вільний. 18 січня 2013 р. URL: <https://dt.ua/socium/z-bezpravnogo-ne-viroste-vilnyi.html> (дата звернення: 01.09.2018).

118. Павленко Юрій. Злочин дитини і кара, або Що таке ювенальна юстиція? 14 грудня 2012 р. URL: <https://lifepravda.com.ua/columns/2012/12/14/117682/> (дата звернення: 01.09.2018).

119. Пількевич В. О. Діяльність ЮНЕСКО в галузі освіти: історія та сучасність. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Nvdau_2012_19_17.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

120. Полтавцева Л. И. Ювенальная уголовная политика и ювенальная юстиция: проблема соотношения. *Юристъ – Правоведъ*. 2010. № 4. С. 23–27. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=15118137> (дата звернення: 01.09.2018).

121. Ригіна Олена. Загальні засади становлення та розвитку інституту усиновлення (удочеріння) у США. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 1. С. 10–13.

122. Старовойтова К. В. Защита прав детей в практике Европейского суда по правам человека. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/zaschita-prav-detey-v-praktike-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-1> (дата звернення: 01.09.2018).

123. Стешенко В. М. Імплементація міжнародно-правових понять «дитина» і «підліток» у національне право України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2013. № 27. С. 508–516. ISSN 2218–5461.

124. Стешенко В. Н. Международно-правовое регулирование ювенальной юстиции в документах Организации Объединенных Наций. *Legea și viața: revistă științifico-practică*. Кишинев: Дом печати, 2013. № 12. С. 154–158. URL:

<http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2013/12-4/40.pdf> (дата звернення: 01.09.2018).

125. Татаринцева Е. А. Права и обязанности родителей в современной Великобритании. *Право и политика*. 2001. № 11. С. 116–124.

126. Федеральні Закони з сімейно-правових питань: [США]. *Право США*. 2012. № 1/2. С. 349–371.

127. Худякова О. Ю. Установление происхождения детей в однополых союзах по законодательству США. *Государство и право*. 2009. № 6. С. 97–102.

128. Ювенальная юстиция. *Педагогический энциклопедический словарь*. 2012. URL: <https://slovar.cc/enc/ped/2138797.html> (дата звернення: 01.09.2018).

Публікації на тему безпечного інформаційного простору:

129. Безпечне користування сучасними інформаційно-комунікативними технологіями / О. Удалова, О. Швед, О. Кузнецова [та ін.]. Київ: Україна, 2010. 72 с.

130. Блажівська Н., Береза Т. Вплив інтернет-контенту на права дитини. Чи можливе досягнення компромісу? *Юридичний вісник України*. 2002. № 48. С. 10.

131. Бугера О. Засоби масової інформації: проблема вдосконалення діяльності щодо запобігання протиправної поведінки неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 7. С. 70–73.

132. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі: навч.-метод. посіб. / А. Кочарян, Н. Гущина. Київ, 2011. 100 с.

133. Гончаренко О. А. Право доступу до Інтернету як складова прав дитини. *Право та інновації*. 2016. № 4. С. 23–29.

134. Гузьман О. А., Ляшенко Н. О. Комп'ютерна залежність підлітків: соціологічні аспекти досліджень. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2011. Вип. 1(52). С. 369–380.

135. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С Болтівець

[та ін.]. Київ: ТОВ “Видавничий будинок «Аванпост-Прим»”, 2010. 48 с.

136. Загарницька І. І. Дитинство в епоху інформаційної революції. *Вища освіта України*. 2011. № 4. С. 69–77.

137. Карлсон А. Как сделать мир действительно безопасным для детей. *Вестник Московского университета*. Сер. 18. Социология и политология. 2003. № 3. С. 83–92.

138. Маршуба М. О. Захист дитячого інформаційного простору і проблеми кіберзлочинності // Міжнародні стандарти з кібербезпеки та їх застосування в Україні: матеріали круглого столу (м. Харків, 19 квіт. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 52–54.

139. Меркулова Дар'я. Звоновський Володимир. Поведінка дошкільників у мережі Інтернет. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. № 2. С. 61–72.

140. Недюха М. Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо захисту прав дітей в інформаційному просторі. *Вісник Вищого Адміністративного суду України*. 2014. № 4. С. 73–79.

141. Пантелеєв Б. Н. Защита информационных прав подрастающего поколения. *Российская юстиция*. 2005. № 5. С. 29–34.

142. Постова О., Макаренко О. Соціалізація дітей з синдромом комп'ютерної залежності. *Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я*. Київ: Сфера / Національний університет «Києво-Могилянська академія», Проект TACIS «Посилення регіональних соціальних служб», 2007. С. 154–157.

143. Пугач Сергій. Особливості правового регулювання права дитини на безпечний інформаційний простір. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 5. С. 95–98.

144. Рогінська Я. Ключові питання захисту дітей в інтернеті в Європі. *Юридичний журнал*. 2014. № 6. С. 35–36.

Мистецькі твори:

145. Жерар Кан. Педагогика Януша Корчака и еврейское воспитание. Пер. с нем. под ред. О. Медведевой. Российское общество Януша Корчака. Москва, 2000. URL: <http://www.jerusalem-korczak-home.com/kan/kan.html> (дата звернення: 01.09.2018).

146. Калашник Н. Г., Зацепина Н. А. Густосологія: зібрання творів в 10 т. Т. 6: Прикладная густосологія: формирование эстетического вкуса детей и молодежи. Харків: Колегіум, 2009. 283 с.

147. Корчак Я. Король Матиуш Первый. Король Матиуш на необитаемом острове. Педагогические поэмы: пер. с польск. / послесл. А. Шарова; ил. Е. Медведева. Москва: Правда, 1989. 480 с.

148. Крюгер М. Шестеро моих детей. Рассказ. Иностранная литература. 2004. № 11. С. 207–211.

149. Маковецька Н. Українська літературна казка: мовлення, творчість, духовність дитини. *Наукові записки*. Т. 2. Ч. 2. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного. Острого: Нац. ун-т «Острозька Акад.», 1999. С. 427–431.

150. Петрович Ж. Медитативна казка в процесі формування духовних запитів школярів. *Наукові записки*. Т. 2. Ч. 2. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного. Острого: Нац. ун-т «Острозька Акад.», 1999. С. 432–437.

151. Федій О. А. Естетотерапія: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ., 2012. 304 с.

Корисні інтернет-лінки

Офіційний сайт ООН: <http://www.un.org>

Офіційний реєстр міжнародних договорів ООН:
<https://treaties.un.org>

Офіційний сайт Комітету ООН по правах дитини:
<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRCIndex.aspx>

Офіційний сайт ЮНІСЕФ в Україні:
<https://www.unicef.org/ukraine/ukr/>

Офіційний сайт Верховного комісара ООН з прав людини:
<http://www.unhcr.ch/>

Офіційний сайт Ради Європи:
<https://www.coe.int/en/web/portal/home>

Council of Europe Treaty Office: <http://conventions.coe.int/>

Офіційний сайт Офісу Ради Європи в Україні:
<http://www.coe.kiev.ua/>

Офіційний сайт Європейського Суду з прав людини:
<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>

Офіційний сайт Європейського Союзу: www.europa.eu

Офіційний сайт Суду Європейського Союзу:
<http://curia.europa.eu>

Офіційний сайт ОБСЄ: <http://www.oscepa.org/>

Офіційний сайт Верховної Ради України:
<http://www.rada.gov.ua/>

Офіційний сайт Кабінету Міністрів України:
<https://www.kmu.gov.ua/ua>

Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: <http://www.ombudsman.gov.ua/>

Офіційний сайт Уповноваженого Президента України з прав дитини: <https://www.president.gov.ua/administration/apu-structure/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini>

Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України:
<https://www.msp.gov.ua/>

Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України:
<http://moz.gov.ua/>

Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України:
<https://mon.gov.ua/ua>

Офіційний сайт Міністерства юстиції України:
<https://minjust.gov.ua/>

Офіційний сайт Національної поліції України:
<https://www.npu.gov.ua/>

Стешенко В. М.

C79 Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. / В. М. Стешенко. – 2-ге вид., змінене. – Харків : Право, 2019. – 392 с.

ISBN 978-966-937-844-6

Наведено докладний аналіз норм універсального міжнародного права, права Ради Європи і національного законодавства України про правовий захист прав дітей та підлітків. Висвітлено права та обов'язки батьків, опікунів і піклувальників щодо дітей, питання усиновлення, правові механізми захисту прав дітей та підлітків в Україні. Розглянуто міжнародний досвід щодо захисту прав дітей та підлітків. Містить глосарій, де наведено близько 200 легальних визначень із міжнародних договорів, законів України і підзаконних актів, що регулюють правовий захист прав дітей та підлітків.

Призначений для студентів юридичних закладів вищої освіти, практикуючих юристів, правозахисників, чиновників, які опікуються захистом прав дітей та підлітків, а також для всіх дітей в Україні та членів їхніх родин.

УДК 341.215.4

Навчальне видання

СТЕШЕНКО Володимир Миколайович

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ І БЕЗПЕЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Навчальний посібник

2-ге видання, змінене

Випускаючий редактор:

ФОП Голембовська О. О.

Свідоцтво про державну реєстрацію
фізичної особи-підприємця № 058079 від 14.10.2002 р.
03049, Київ, Повітрофлотський пр-кт, б. 3, к. 32

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *І. С. Кордюк*

Підписано до друку 12.12.2019.
Формат 60×84 ¹/₁₆, Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Ум. друк. арк. 22,79. Обл.-вид. арк. 18,91. Вид. № 2357.
Тираж 150 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Л. М.
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток
